

Годишњак Српске академије образовања налази се на листи научних публикација Министарства просвете и науке Републике Србије	2020. Г О Д И Ш Њ А К
Главни и одговорни уредник Академик Никола Поткоњак	ISSN 1820-5461 COBISS.SR-ID 140963340 ISBN 978-86-89393-17-0. Година: XVI
Издавач Српска академија образовања За издавача Академик Никола Поткоњак Редакциони одбор Академик Младен Вилотијевић Академик Бошко Влаховић Академик Грозданка Гојков Академик Јуриј Григоријевич Волков Acad. Răuș Ion Otiman Лектор Чедо Недељковић Компјутерска обрада Ангелина Страхињић Тираж 300 Звечанска 54, Београд Тел./фах 3691542 Е-mail: Vilotije35@gmail.com Рукописи се не враћају Штампа: Центар за образовну технологију, Београд Први број изашао 2005. године	С А Д Р Ж А Ј <i>Проф. др Саша Бубањ</i> <i>MENS SANA IN CORPORE SANO 3-17</i> <i>Проф. др Горан Максимовић</i> <i>РАНО СТВАРАЛАШТВО ДУШАНА</i> <i>3. МИЛАЧИЋА - ЛИРСКО ПЈЕСНИШТВО</i> <i>И КЊИЖЕВНИ ОГЛЕДИ 18-28</i> <i>Академик Барица Марентич Пожарник</i> <i>OBRAZOVANJE NASTAVNIKA</i> <i>IZMEĐU AKADEMIZACIJE I</i> <i>PROFESIONALIZACIJE 29-41</i> <i>Академик Чедо Недељковић</i> <i>КОМПЕТЕНЦИЈСКО ОБРАЗОВАЊЕ</i> <i>I HUMANIZAM - NEKI ASPEKTI 42-49</i> <i>Проф. др Александар Петровић</i> <i>ФИЛОСОФИЈА И ОБРАЗОВАЊЕ У</i> <i>СВЕТУ ЖИВОТА 50-72</i>

	<i>Akademik Mihai I. Spariosu</i> SUKOB CIVILIZACIJA ILI MIRNA KOEVOLUCIJA? INTERKULTURNI KONTAKTI U DOBA GLOBALIZACIJE 73-95 <i>Проф. др Никола Цекић</i> ARHITEKTONSKA MISAO U OBLIKOVANJU KARAKTERISTIČNIH ETAŽNIH GABARITA STUDENTSKIH DOMOVA 96-117 <i>Akademik Josef Wolf</i> MAPPING THE SOUTHEASTERN PERIPHERY THE FIRST GENERAL TOPOGRAPHIC MAP OF THE HABSBURG BANAT, 1717 118-145 <i>Проф. др Урош Шуваковић</i> УЏБЕНИК НИЈЕ РОБА ИЛИ О ПОСЛЕДИЦАМА ТРЕТИРАЊА УЏБЕНИКА ИСКЉУЧИВО КАО ПРОИЗВОДА КОЈИ ИЗДАВАЧУ ДОНОСИ ПРОФИТ 146-158
--	--

Др Саша Бубањ¹, редовни професор
Факултет спорта и физичког
Катедра за примењену
кинезиологију
васпитања
Универзитет у Нишу

Оригинални научни рад
Српска академија образовања
Годишњак за 2020. годину
УДК: 371.72
Стр. 3-17

MENS SANA IN CORPORE SANO

Анстракт: Циљ рукописа наративне природе је да се укаже на улогу и допринос физичке активности и спортске науке у разумевању, решавању и превазилажењу неких од највећих проблема који заокупљају човечанство. У раду се обрађују питања епидемија/пандемија, сиромаштва и глади, са освртом на прошлост, садашњост и будућност, као и парадокс који се огледа у чињеници да иако на историјској лествици напредак човечанства никад није био већи, бржи и значајнији него што је данас, ипак изгледа као да људска врста никад није била више изложена болестима и још увек актуелним проблемима епидемија/пандемија, сиромаштва и глади. Описано је решење парадокса, као и благотворно дејство физичке активности на људски организам. Дата је препорука да се оптимална физичка активност спроводи према индивидуалним програмима и плановима рада и у складу са знањима и принципима спортске науке и медицинске науке.

Кључне речи: физичка активност, здравствени статус, спортске науке, медицинске науке.

УВОД

У освит 2021. године, и поред тога што су агенде светских моћника испуњене пандемијом Covid-19, монетарним краховима, војним жариштима и мигрантским кризама, на временској скали историје, људски род може да се подичи напретком, здрављем, хуманизацијом и хармонизацијом односа, образовањем.

Ово би могло да се протумачи као прилично смела констатација од стране једног професора физичког васпитања... рекло би се неутемељена констатација... мит... превелики залагај за представника генерације наклонене iRobot усисивачима, која ће се радије загледати у паметни телефон, него у сопствену душу.

¹ bubanjasa@yahoo.co.uk

И та његова физичка и спортска активност... рукомет... и научно-образовна активност... спортска и ортопедска биомеханика... и тај коси хитац и хоризонтална пројекција параболе... бионичка нога... јесу ли то његова знања? Што паметује? Зар није учен да су сва знања овог света туђа знања?

Зар Њутн није видео даље од других зато што је стајао на плећима дивова (Hawkings, 2003)? Рецимо Кеплера, или пре њега Галилеја... а још пре њих Коперника, и тако редом до Птолемеја и Аристотела.

Можда ће историја тог професора физичког васпитања да упамти само као обичног „ај-тиовца“ (према енгл. Information Technology Expert, добар познавалац информационих технологија), тј., руковооца великих база ИТ података... база у виду проточних бојлера са огромном количином улазних и излазних информација... као власника још увек непостојећег занимања, које ће се према речима Ранка Рајовића, др сци. мед у годинама испред нас котирати на листи топ 10 најтраженијих занимања у свету: руковаоц великих база података.

Да се вратим на уводну тврдњу о напретку човечанства.

Може се помислити да је посреди у најмању руку неутемељено-позитивистичка тврдња.

Јер, шта је са непуних 29 милиона инфицираних и милион преминулих на глобалном нивоу од инфекције Covid-19 (World Health Organization, 2020)?

Шта је сваком деветом особом на свету, тј. укупно 821-им милионом неухрањених (World Health Organization, 2018)?

Шта је са преко 25 милиона људи који су преминули у 2015-ој години, а који су према процени комисије Lanceta доживели озбиљне здравствене патње, са предикцијом да ће их 2060-те године бити 48 милиона, тј., 47% од укупног броја смртних исхода на глобалном нивоу (Sleman et al., 2019).

Проблем представља и што 45% земаља нема приступ палијативној нези (Connor & Sepulveda Bermedo, 2018).

Најзад, шта је са 725 милиона људи на глобалном нивоу, који су према подацима Brooking институције из 2016-те године, сиромашни (Kharas, Hamel, & Hofer, 2018), а требало би да се нагласи да су уједно и гладни?

Притом, најбројније жртве у огромној популацији сиромашних представљају жене и деца (United Nations, 2020). Неславни светски рекордер је Нигерија, која је са 87 милиона сиромашних у 2018-ој години престигла Индију и њених 73 милиона сиромашних грађана (Kharas et al., 2018).

Када је реч о лековитом дејству физичке активности на здравствени статус појединца, дугогодишњом проспективном студијом која је обухватила велики број здравих мушкараца и жена старијих од 20 година (N=416175), утврђено је да чак и мали обим дневних активности у трајању од 15 минута, 6 дана током недеље, утиче на смањену смртност од канцера за 10%, од кардиоваскуларних болести за 20%, тј., од свих узрочника смртности за 14% (Wen et al., 2011).

Дакле о каквом оптимизму је реч?

Да ли се оптимизам исказан у уводу заснива на методологији и алатима које користи и пружа област спортске науке?

Циљ рукописа наративне природе је да се укаже на улогу и допринос физичке активности и спортске науке у разумевању, решавању и превазилажењу неких од највећих проблема који заокупљају човечанство.

ТЕОРЕТСКО РАЗМАТРАЊЕ ПРОБЛЕМА

Епидемије/пандемије, сиромаштво и глад

Питања епидемија/пандемија, сиромаштва и глади нису непозната човечанству. У колективном сећању Југословена је епидемија великих богиња којом се 1972. године заразило 175 људи, а 35 је преминуло (Ћобелјић, 2004).

Публикација Krivošejeva (2020) описује цунами смртоносног шпанског грипа којим су се заразили српски војници и цивили, али и трећина светског становништва 1918. године. Процењује се да је на глобалном нивоу вирус инфлуенце А (H1N1) однео између 20 и 100 милиона жртава (Murray, Lopez, Chin, Feehan, & Hill, 2006).

И док је талас шпанске грознице 1918. године неспретно и неоправдано приписан Шпанцима, одговорност за пандемију великих богиња којим је заражено најпре село у Мексику, а потом домино ефектом и цео Мексико 1520. године, сноси искључиво шпанска флота (Sousa, 2020).

Уколико зађемо у даљу прошлост, поуздани историјски извори наводе годину 1330-у, када се у централној Азији догодио „велики прасак“ куге узрокован бактеријом *Yersinia pestis* (Fell, 2017), којом се заразила четвртина становништва Евроазије. Куга је и даље ендемична у значајном броју земаља Азије, Африке и Америке, а производња одређених вакцина обустављена је због краткотрајне заштите и недовољне ефикасности (Demeure et al., 2019).

И док генерације миленијалаца и рођених након 2000. године, појам глади углавном везују за дијету и пост, историјски посматрано, екстремно сиромаштво и глад били су свакодневница на глобалном нивоу.

Друштвено уређење, воља владара и климатски фактори биле су главне одреднице економског статуса, као и постојања, приступа и конзумације намирница од стране широких народних маса (Kaplan, 2015).

Комерцијализацијом намирница и тржишта рада током 18-ог и 19-ог века у западној Европи су креиране нове рањиве групе становништва, зависне углавном од политичке економије обезбеђивања хране (Ronsijn, & Vanhaute, 2018).

Искороком човечанства који се огледа у привредном развоју и напретку у областима медицине, образовања, науке и демократије током 19-ог и 20-ог века, чини се да је заувек стављена тачка на поимање обољевања, сиромаштва и глади, као природних феномена на које људска врста нема адекватан и правовремен одговор.

Тај искорак у свим доменама људског битисања била је и основа за моју уводну, оптимистичну тврдњу, поткрепљену проценама које указују на

готово линеарни тренд смањења ризика од глади у свету у периоду од 2005-те до 2050-те године. Додуше, и тада ће милијарде људи Африке, Индије и дела Азије и даље бити у ризику од глади, али првенствено због криза изазваних гео-политичким мотивима, а не другим (климатским) факторима (Hasegawa, Fujimori, Takahashi, & Masui, 2015).

Према подацима из 2020. године, више од милијарду људи, већином миграната и избеглица, живи са дневним приходима мањим од 3.2 USD, тј., испод границе сиромаштва (OECD/World Health Organization, 2020). Са друге стране, у земљама без ризика од глади предикција дневног уноса калорија показује тренд пораста са 2600 kcal у 2005-ој години, преко 3000 kcal у 2050-ој, на 3500 kcal у 2100-години (Hasegawa, Fujimori, Takahashi, & Masui, 2015).

То конкретно значи, да ће према предикционим моделима бројка од 28% гојазних Европљана у 2015-ој години, у најбољем случају у 2050-ој години износити 23%, а у најлошијем 39%, док ће бројка од 32% физички неактивних грађана европских земаља у 2015-ој години, у најбољем случају у 2050-ој години износити 12%, а у најлошијем 55% (Devaux et al., 2020).

Парадокс

Парадокс представља чињеница да на историјској лествици напредак човечанства никад није био већи, бржи и значајнији, него што је данас.

А опет, посматрано очима спортске науке и медицинске науке, из историјске неухрањености „хрлимо“ у футуристичку гојазност... из физичке активности „трчимо“ у неактивност... из здравог тела и духа полако, али сигурно идемо у болест... из повећања квалитета живота и његовог очекиваног продужења трајања крећемо се у супротном смеру, према експлозији незаразних болести којима ћемо да умањимо квалитет живота и да скратимо свој животни век.

Могло би се рећи да радимо све супротно и у инат себи.

Могло би се закључити да идемо корак унапред, само да би искорачили три уназад.

Благотворно дејство физичке активности

У чему се огледа решење парадокса?

Основа медицине је превенција. А најлековитије, најдоступније и најјефтиније превентивно средство је одговарајућа физичка активност.

Синергијом спортске науке и медицинске науке, могуће је утврдити обим и интензитет физичких активности са благотворним дејством на људски организам.

Квантификација нивоа физичке активности спроводи се употребом MET-а (према енгл. Metabolic Equivalent Task, метаболички еквивалент задатка, 1 MET представља базални ниво потрошње кисеоника од 3.5 ml/kg/min), према смерницама: лаган интензитет активности, <3 MET-а; умерен интензитет активности, 3-5.9 MET-а; висок интензитет активности ≥ 6 MET-а (Mendes et al., 2018).

Према наводима истраживања Gutholda и сарадника (2020), које се односи се на период од 2001. године до 2016. године, а обухватило је 1.6 милиона ученика оба пола, узраста од 11 до 17 година и из 146 земаља, резултати нису охрабрујући. Већина ученика у 2016-ој години (77.6% адолесцената и 84.7% адолесценткиња), није испунила препоруке Светске Здравствене Организације (World Health Organization, 2010), о дневној физичкој активности, обима 60 минута или више, умереног до високог интензитета. Акционим планом утврђен је циљ смањења глобалног нивоа физичке неактивности за 15% (са акцентом на адолесценткиње), тј., циљ је да глобална преваленца физички неактивне популације адолесцената буде мања од 70% до 2030. године (World Health Organization, 2019).

Бенефити физичке активности на здравствени статус деце и адолесцената су вишеструки: побољшан статус телесне масе повезан са одговарајућим интензитетом физичке активности (Mekary, Willett, Hu, & Ding, 2009); побољшан статус коштаног система тј., коштано минералног садржаја, густине коштаног ткива и структуралних својстава костију (Gómez-Bruton, Matute-Llorente, González-Agüero, Casajús, & Vicente-Rodríguez, 2017); побољшан кардиореспираторни и мишићни фитнес (Evaristo et al., 2019; Aksović, Kocić, Berić, & Bubanj, 2020); побољшан кардиометаболички статус (Thivel et al., 2018); побољшан имунитет (Timmons, 2005); побољшане когнитивне (математичке) способности (Singh et al., 2019); смањен ризик према канцеру у одраслом добу (Furer et al., 2020); смањен ризик према депресији и повећано самопоштовање (Dale, Vanderloo, Moore, & Faulkner, 2019), и др.

У популацији одраслих и старих особа такође су присутни следећи бенефити: побољшан статус коштаног система тј., коштано минералног садржаја, густине коштаног ткива и структуралних својстава костију у раној постменопаузној фази (Polidoulis, Beyene, & Cheung, 2012); побољшан квалитет живота (Puciato, Borysiuk, & Rozpara, 2017); побољшан имунитет (Laddu, Lavie, Phillips, & Arena, 2020); побољшане когнитивне способности (Northey, Cherbuin, Pumpa, Smee, & Rattray, 2018); смањен ризик од свих узрока смртности (Wen et al., 2011); смањен ризик према кардиоваскуларним болестима (Lv et al., 2017); смањен ризик према хипертензији (Pescatello et al., 2019); смањен ризик према тип 2 дијабетесу (Shiroma et al., 2017); смањен ризик према канцеру (McTiernan et al., 2019); смањен ризик према неуродегенеративним болестима (Liu et al., 2019); смањен ризик према падовима (de Souto Barreto, Rolland, Vellas, & Maltais, 2019); смањена анксиозност (Snuch et al., 2019); смањена депресија и несаница трудница (Mourady et al., 2017); одржавање телесне масе (Cox, 2017) и др.

Могућношћу да се прилагоди потребама сваког појединца физичка активност има велики потенцијал у побољшању квалитета живота и креирању здравог друштва. Да би се ти циљеви остварили неопходно је да се физичка активност спроводи према индивидуалним програмима и плановима рада и у складу са препорукама и принципима спортске науке и медицинске науке.

Наведени бенефити указују да правилно осмишљена и спроведена физичка активност са оптималним обимом и интензитетом рада поспешује адаптацију организма на бројне физиолошке процесе који се попут претходно наведеног „великог праска“ одигравају током живота.

ЗАКЉУЧАК

Без обзира што смо савременици све интензивније интеракције људске врсте са напредним технологијама, и што не може са сигурношћу да се тврди у ком правцу ће та интеракција да се развија, извесно је да ће физичка активност и даље да се одвија у складу са биомеханичким и физиолошким законитостима и да ће и даље да представља моћан алат у превенцији, решавању и превазилажењу бројних здравствених проблема.

Можда ће осванути дан у коме ће модерна наука описати пун круг и вратити се изворним вредностима.

MENS SANA IN CORPORE SANO.

Dr Saša Bubanj, Full Professor
University of Niš
Faculty of Sport and Physical Education
Department of Applied Kinesiology
bubajsasa@yahoo.co.uk

MENS SANA IN CORPORE SANO

Abstract: *The aim of the manuscript that is narrative in its nature is to point out to the role and contribution of physical activity and sports science in understanding, solving and overcoming some of the greatest problems that humanity is concerned with. The paper deals with the issues of epidemics/pandemics, poverty and hunger, with reference to the past, present and future, as well as the paradox reflected in the fact that, despite on the historical scale, the progress of humanity has never been greater, faster and more significant than it is today, it still seems like the human race has never been more exposed to disease, and still current problems of epidemics/pandemics, poverty and hunger. The solution of the paradox is described, as well as the beneficial effect of physical activity on the human body. It is recommended that optimal physical activity should be carried out according to individual programs and work plans and in accordance with the knowledge and principles of sports science and medical science.*

Key words: *physical activity, health status, sports science, medical science.*

INTRODUCTION

At the dawn of 2021, despite the agendas of world powers filled with the Covid-19 pandemic, monetary collapses, military hotspots and migrant crises, on the time scale of history, the human race can boast of progress, health, humanization and harmonization of relations, education.

This could be interpreted as a rather bold statement by a physical education professor ... it would be said to be an unfounded statement ... a myth ... too much for a representative of the generation in favor of iRobot vacuum cleaners, who would rather stare at a smartphone than into his own soul.

And his physical and sports activity... handball... and scientific-educational activity... sports and orthopedic biomechanics... and that oblique projectile and horizontal projection of the parable... bionic leg... is that his knowledge? What's up? Is he not taught that all the knowledge of this world is someone else's knowledge?

Didn't Newton see farther than others because he stood on the shoulders of giants (Hawkings, 2003)? Let's say Kepler, or before him Galileo... and even before them Copernicus, and so on to Ptolemy and Aristotle.

Perhaps the history of that professor of physical education will remember him only as an ordinary "IT specialist" (according to the English Information Technology Expert, a good connoisseur of information technology), i.e., the operator of large IT databases ... databases in the form of instantaneous water heaters with a huge amount input and output information ... as the owner of a still non-existent occupation, which, according to Ranko Rajović, dr sci. honey in the years ahead of us listed on the list of top 10 most sought after occupations in the world: the operator of large databases.

Let me return to the introductory statement about the progress of humanity. One might think that this is at least an unfounded-positivist claim.

Because, what about the less than 29 million infected and one million deaths globally from Covid-19 infection (World Health Organization, 2020)?

What about every ninth person in the world, that is, a total of 821 million malnourished (World Health Organization, 2018)?

What about over 25 million people who died in 2015, and who, according to the Lancet Commission, experienced serious health suffering, with the prediction that in 2060 there will be 48 million of them, i.e., 47% of the total number of deaths outcomes globally (Sleeman et al., 2019).

Another problem is that 45% of countries do not have access to palliative care (Connor & Sepulveda Bermedo, 2018).

Finally, what about the 725 million people globally, who according to the Brooking Institution data from 2016, are poor (Kharas, Hamel, & Hofer, 2018), and it should be emphasized that they are also hungry?

At the same time, the most numerous victims in the huge population of the poor are women and children (United Nations, 2020). The infamous world record holder is Nigeria, which with 87 million poor in 2018 surpassed India and its 73 million poor citizens (Kharas et al., 2018).

When it comes to the therapeutic effect of physical activity on the health status of an individual, a long-term prospective study that included a large number of healthy men and women older than 20 years (N = 416175), found that even a small amount of daily activities lasting 15 minutes, 6 days a week, reduces mortality from cancer by 10%, from cardiovascular diseases by 20%, i.e., from all causes of death by 14% (Wen et al., 2011).

So what kind of optimism is this?

Is the optimism expressed in the introduction based on the methodology and tools used and provided by the field of sports science?

The aim of the manuscript that is narrative in its nature is to point out to the role and contribution of physical activity and sports science in understanding, solving and overcoming some of the greatest problems that humanity is concerned with.

THEORETICAL CONSIDERATION OF THE PROBLEM

Epidemics / pandemics, poverty and famine

The issues of epidemics/pandemics, poverty and hunger are not unknown to humanity. In the collective memory of Yugoslavia, there is an epidemic of smallpox which infected 175 people in 1972, and 35 died (Čobeljić, 2004).

Krivošev's publication (2020) describes the tsunami of the deadly Spanish flu that infected Serbian soldiers and civilians, but also a third of the world's population in 1918. It is estimated that globally, the influenza A (H1N1) virus has claimed between 20 and 100 million victims (Murray, Lopez, Chin, Feehan, & Hill, 2006).

While the wave of Spanish fever in 1918 was clumsily and unjustifiably attributed to the Spaniards, the responsibility for the smallpox pandemic that infected first a village in Mexico, and then, in the form of a domino effect the whole of Mexico in 1520, was borne exclusively by the Spanish fleet (Sousa, 2020).

If we go back in time, reliable historical sources state the year 1330, when a "big bang" of plague occurred in Central Asia caused by the bacterium *Yersinia pestis* (Fell, 2017), which infected a quarter of the population of Eurasia. The plague is still endemic in a significant number of countries in Asia, Africa and America, and the production of certain vaccines has been suspended due to short-term protection and insufficient efficiency (Demeure et al., 2019).

And while generations of millennials and those born after 2000, the notion of hunger is mostly associated with diet and fasting, historically, extreme poverty and hunger have been commonplace on a global scale.

Social order, the will of the rulers and climatic factors were the main determinants of economic status, as well as the existence, access and consumption of food by the broad masses (Kaplan, 2015).

The commercialization of food and the labor market during the 18th and 19th centuries in Western Europe created new vulnerable groups of the population,

dependent mainly on the political economy of food security (Ronsijn, & Vanhaute, 2018).

With the breakthrough of humanity reflected in economic development and progress in the fields of medicine, education, science and democracy during the 19th and 20th centuries, it seems that the notion of illness, poverty and hunger as natural phenomena to which human the species does not have an adequate and timely response.

This step forward in all domains of human existence was also the basis for my introductory, optimistic claim, supported by estimates that indicate an almost linear trend of reducing the risk of world hunger in the period from 2005 to 2050. Honestly, even then, billions of people in Africa, India and parts of Asia will still be at risk of starvation, but primarily due to crises caused by geo-political motives and not other (climatic) factors (Hasegawa, Fujimori, Takahashi, & Masui, 2015).

According to 2020 data, more than a billion people, mostly migrants and refugees, live on a daily income of less than \$ 3.2, i.e., below the poverty line (OECD/World Health Organization, 2020). On the other hand, in countries without risk of hunger, the prediction of daily caloric intake shows an increasing trend from 2600 kcal in 2005, over 3000 kcal in 2050, to 3500 kcal in 2100 (Hasegawa, Fujimori, Takahashi, & Masui, 2015).

This specifically means that according to predictive models, the figure of 28% of obese Europeans in 2015 will be 23% at best in 2050 and 39% at worst, while the figure of 32% of physically inactive citizens of European countries will be in 2015, at best in 2050 at 12% and at worst 55% (Devaux et al., 2020).

Paradox

The paradox is the fact that on the historical scale, the progress of humanity has never been greater, faster and more significant than it is today. And yet, observed through the eyes of sports science and medical science, from historical malnutrition we "rush" to futuristic obesity... from physical activity we "run" to inactivity... from a healthy body and spirit slowly but surely we go into illness... from increasing the quality of life and its expected prolongation, we are moving in the opposite direction, towards an explosion of non-communicable diseases that will reduce the quality of life and shorten our life expectancy.

It could be said that we do everything the opposite and in spite of ourselves.

It could be concluded that we are taking a step forward, just to step back three.

The beneficial effect of physical activity

What is the solution to the paradox?

The basis of medicine is prevention. And the most curable, most accessible and cheapest preventive means is appropriate physical activity.

With the synergy of sports science and medical science, it is possible to determine the scope and intensity of physical activities with a beneficial effect on the human body.

The quantification of physical activity levels is performed using MET (according to the Metabolic Equivalent Task, 1 MET represents a basal oxygen consumption level of 3.5 ml/kg/min), according to the guidelines: low intensity of activity, <3 MET; moderate intensity of activity, 3-5.9 MET; high intensity of activity ≥ 6 MET (Mendes et al., 2018).

According to the research of Guthold et al. (2020), which refers to the period from 2001 to 2016, and included 1.6 million students of both genders, aged 11 to 17 and from 146 countries, the results are not encouraging. The majority of students in 2016 (77.6% of male adolescents and 84.7% of female adolescents) did not meet the recommendations of the World Health Organization (2010), on daily physical activity, 60 minutes or more, of the moderate to high intensity. The action plan sets a goal of reducing the global level of physical inactivity by 15% (with an emphasis on adolescents), i.e., the goal is to reduce the global prevalence of the physically inactive adolescent population by less than 70% by 2030 (World Health Organization, 2019).

The benefits of physical activity on the health status of children and adolescents are multiple: improved body mass status associated with appropriate physical activity intensity (Mekary, Willett, Hu, & Ding, 2009); improved status of the skeletal system, i.e., bone mineral content, bone density and structural properties of bones (Gómez-Bruton, Matute-Llorente, González-Agüero, Casajús, & Vicente-Rodríguez, 2017); improved cardiorespiratory and muscular fitness (Evaristo et al., 2019; Aksović, Kocić, Berić, & Bujan, 2020); improved cardiometabolic status (Thivel et al., 2018); improved immunity (Timmons, 2005); improved cognitive (mathematical) abilities (Singh et al., 2019); reduced risk of cancer in adulthood (Furer et al., 2020); reduced risk of depression and increased self-esteem (Dale, Vanderloo, Moore, & Faulkner, 2019), et al.

The following benefits are also present in the adult and elderly population: improved status of the skeletal system, i.e., bone mineral content, bone density and structural properties of bones in the early postmenopausal phase (Polidoulis, Beyene, & Cheung, 2012); improved quality of life (Puciato, Borysiuk, & Rozpara, 2017); improved immunity (Laddu, Lavie, Phillips, & Arena, 2020); improved cognitive abilities (Northey, Cherbuin, Pump, Smee, & Rattray, 2018); reduced risk of all causes of mortality (Wen et al., 2011); reduced risk of cardiovascular disease (Lv et al., 2017); reduced risk of hypertension (Pescatello et al., 2019); reduced risk of type 2 diabetes (Shiroma et al., 2017); reduced risk of cancer (McTiernan et al., 2019); reduced risk towards falls (de Souto Barreto, Rolland, Vellas, & Maltais, 2019); reduced anxiety (Snuch et al., 2019); reduced depression and insomnia in pregnant women (Mourady et al., 2017); weight maintenance (Cox, 2017) and others.

By being able to adapt to the needs of each individual, physical activity has great potential in improving the quality of life and creating a healthy society. In order to achieve these goals, it is necessary that physical activity is carried out according to individual programs and work plans and in accordance with the recommendations and principles of sports science and medical science.

These benefits indicate that properly designed and implemented physical activity with optimal volume and intensity of work accelerates the adaptation of the organism to numerous physiological processes that, like the aforementioned "big bang", take place during life.

CONCLUSION

Regardless of the fact that we are contemporaries of the increasingly intense interaction of the human species with advanced technologies, and that it cannot be stated with certainty in which direction this interaction will develop, it is certain that physical activity will continue to take place in accordance with biomechanical and physiological laws and that it will continue to be a powerful tool in preventing, solving and overcoming numerous health problems.

Perhaps there will be a dawn in which modern science will describe the full circle and return to its original values.

MENS SANA IN CORPORE SANO.

ЛИТЕРАТУРА/ LITERATURE:

- Aksović, N., Kocić, M., Berić, D., & Bujan, S. (2020). Explosive power in basketball players. *Facta Universitatis Series Physical Education and Sport*, 18(1), 119-134.
- Čobeljčić, M. (2004). Smallpox outbreak in Yugoslavia in 1972. *Vojnosanitetski preglad*, 61(5), 569-573.
- Connor, S.R., & Sepulveda Bermedo, M.C. (2018). *Global atlas of palliative care at the end of life*. World Health Organization.
- Cox, C.E. (2017). Role of physical activity for weight loss and weight maintenance. *Diabetes Spectrum*, 30(3), 157-160.
- Dale, L.P., Vanderloo, L., Moore, S., & Faulkner, G. (2019). Physical activity and depression, anxiety, and self-esteem in children and youth: an umbrella systematic review. *Mental Health and Physical Activity*, 16, 66-79.
- Demeure, C.E., Dussurget, O., Fiol, G.M., Le Guern, A.S., Savin, C., & Pizarro-Cerdá, J. (2019). *Yersinia pestis* and plague: an updated view on evolution, virulence determinants, immune subversion, vaccination, and diagnostics. *Genes and Immunity*, 20(5), 357-370.
- de Souto Barreto, P., Rolland, Y., Vellas, B., & Maltais, M. (2019). Association of long-term exercise training with risk of falls, fractures, hospitalizations, and mortality in older adults: a systematic review and meta-analysis. *JAMA Internal Medicine*, 179(3), 394-405.
- Devaux, M., Lerouge, A., Giuffre, G., Giesecke, S., Baiocco, S., Ricci, A., et al. (2020). How will the main risk factors contribute to the burden of non-communicable diseases under different scenarios by 2050? A modelling study. *PloS one*, 15(4), e0231725.

- Evaristo, S., Moreira, C., Lopes, L., Oliveira, A., Abreu, S., Agostinis-Sobrinho, C., et al. (2019). Muscular fitness and cardiorespiratory fitness are associated with health-related quality of life: Results from labmed physical activity study. *Journal of Exercise Science and Fitness*, 17(2), 55-61.
- Fell, H.G. (2017). *Contribution of volcanism to the initiation of plague pandemics*. Master thesis, Durham University, Department of Earth Sciences.
- Furer, A., Afek, A., Sommer, A., Keinan-Boker, L., Derazne, E., Levi, Z., et al. (2020). Adolescent obesity and midlife cancer risk: a population-based cohort study of 2· 3 million adolescents in Israel. *The Lancet Diabetes and Endocrinology*, 8(3), 216-225.
- Guthold, R., Stevens, G.A., Riley, L.M., & Bull, F.C. (2020). Global trends in insufficient physical activity among adolescents: a pooled analysis of 298 population-based surveys with 1.6 million participants. *The Lancet Child and Adolescent Health*, 4(1), 23-35.
- Gómez-Bruton, A., Matute-Llorente, Á., González-Agüero, A., Casajús, J.A., & Vicente-Rodríguez, G. (2017). Plyometric exercise and bone health in children and adolescents: a systematic review. *World Journal of Pediatrics*, 13(2), 112-121.
- Hasegawa, T., Fujimori, S., Takahashi, K., & Masui, T. (2015). Scenarios for the risk of hunger in the twenty-first century using Shared Socioeconomic Pathways. *Environmental Research Letters*, 10(1), 014010.
- Hawking, S. (2003). *On the shoulders of giants: The great works of physics and astronomy*. London, UK: Penguin.
- Kaplan, S.L. (2015). *Bread, politics and political economy in the reign of Louis XV*. Anthem Press.
- Kharas, H., Hamel, K., & Hofer, M. (2018). The start of a new poverty narrative. Brookings. Retrieved on December 22, 2020 from the World Wide Web: <https://www.brookings.edu/blog/future-development/2018/06/19/the-start-of-a-new-poverty-narrative/>
- Krivošejev, V. (2020). Smrt u Krčmaru: prilog kvantifikaciji žrtava pandemije španskog gripa 1918. godine (Death in Krčmar: a Contribution to the Quantification of the Victims of the 1918 Spanish Flu Pandemic). *Issues in Ethnology and Anthropology*, 15(2), 601-626. In Serbian
- Laddu, D.R., Lavie, C.J., Phillips, S.A., & Arena, R. (2020). Physical activity for immunity protection: Inoculating populations with healthy living medicine in preparation for the next pandemic. *Progress in Cardiovascular Diseases*. doi: 10.1016/j.pcad.2020.04.006
- Liu, Y., Yan, T., Chu, J.M.T., Chen, Y., Dunnett, S., Ho, Y.S., et al. (2019). The beneficial effects of physical exercise in the brain and related pathophysiological mechanisms in neurodegenerative diseases. *Laboratory Investigation*, 99(7), 943-957.
- Lv, J., Yu, C., Guo, Y., Bian, Z., Yang, L., Chen, Y., et al. (2017). Adherence to healthy lifestyle and cardiovascular diseases in the Chinese population. *Journal of the American College of Cardiology*, 69(9), 1116-1125.

- McTiernan, A., Friedenreich, C. M., Katzmarzyk, P.T., Powell, K.E., Macko, R., Buchner, D., et al. (2019). Physical activity in cancer prevention and survival: a systematic review. *Medicine and Science in Sports and Exercise*, 51(6), 1252.
- Mekary, R.A., Willett, W.C., Hu, F.B., & Ding, E.L. (2009). Isotemporal substitution paradigm for physical activity epidemiology and weight change. *American Journal of Epidemiology*, 170(4), 519-527.
- Mendes, M.D.A., Da Silva, I., Ramires, V., Reichert, F., Martins, R., Ferreira, R., et al. (2018). Metabolic equivalent of task (METs) thresholds as an indicator of physical activity intensity. *PloS one*, 13(7), e0200701.
- Mourady, D., Richa, S., Karam, R., Papazian, T., Hajj Moussa, F., El Osta, N., et al. (2017). Associations between quality of life, physical activity, worry, depression and insomnia: A cross-sectional designed study in healthy pregnant women. *PloS one*, 12(5), e0178181.
- Murray, C.J., Lopez, A.D., Chin, B., Feehan, D., & Hill, K.H. (2006). Estimation of potential global pandemic influenza mortality on the basis of vital registry data from the 1918–20 pandemic: a quantitative analysis. *The Lancet*, 368(9554), 2211-2218.
- Northey, J.M., Cherbuin, N., Pumpa, K.L., Smee, D.J., & Rattray, B. (2018). Exercise interventions for cognitive function in adults older than 50: a systematic review with meta-analysis. *British Journal of Sports Medicine*, 52(3), 154-160.
- Pescatello, L.S., Buchner, D.M., Jakić, J.M., Powell, K.E., Kraus, W.E., Bloodgood, B., et al. (2019). Physical activity to prevent and treat hypertension: a systematic review. *Medicine and Science in Sports and Exercise*, 51(6), 1314-1323.
- Polidoulis, I., Beyene, J., & Cheung, A.M. (2012). The effect of exercise on pQCT parameters of bone structure and strength in postmenopausal women-a systematic review and meta-analysis of randomized controlled trials. *Osteoporosis International*, 23(1), 39-51.
- Puciato, D., Borysiuk, Z., & Rozpara, M. (2017). Quality of life and physical activity in an older working-age population. *Clinical Interventions in Aging*, 12, 1627.
- Ronsijn, W., & Vanhaute, E. (2018). From the hungry 1840s to the dear 1850s: the case of Belgium's food price crisis, 1853-56. *Agricultural History Review*, 66(2), 238-260.
- Shiroma, E.J., Cook, N.R., Manson, J.E., Moorthy, M.V., Buring, J.E., Rimm, E.B., et al. (2017). Strength training and the risk of type 2 diabetes and cardiovascular disease. *Medicine and Science in Sports and Exercise*, 49(1), 40.
- Singh, A.S., Saliasi, E., Van Den Berg, V., Uijtdewilligen, L., De Groot, R.H., Jolles, J., et al. (2019). Effects of physical activity interventions on cognitive and academic performance in children and adolescents: a novel combination of a systematic review and recommendations from an expert panel. *British Journal of Sports Medicine*, 53(10), 640-647.
- Sleeman, K.E., de Brito, M., Etkind, S., Nkhoma, K., Guo, P., Higginson, I.J., et al. (2019). The escalating global burden of serious health-related suffering:

- projections to 2060 by world regions, age groups, and health conditions. *The Lancet Global Health*, 7(7), e883-e892.
- Schuch, F.B., Stubbs, B., Meyer, J., Heissel, A., Zech, P., Vancampfort, D., et al. (2019). Physical activity protects from incident anxiety: a meta-analysis of prospective cohort studies. *Depression and Anxiety*, 36(9), 846-858.
- Sousa, L. (2020). Epidemic disease and indigenous survival in sixteenth-century Mexico. *Plagues, Pandemics, and Pedagogy Roundtable*. 3. Retrieved on December 29, 2020 from the: https://research.library.fordham.edu/rsa_pandemics_roundtable/3
- Timmons, B.W. (2005). Paediatric exercise immunology: Health and clinical applications. *Exercise Immunology Review*, 11(2005), 108-144.
- Thivel, D., Masurier, J., Baquet, G., Timmons, B.W., Pereira, B., Berthoin, S., et al. (2018). High-intensity interval training in overweight and obese children and adolescents: systematic review and meta-analysis. *The Journal of Sports Medicine and Physical Fitness*, 59(2), 310-324.
- OECD/World Health Organization. (2020). *Health at a Glance: Asia/Pacific 2020: Measuring Progress Towards Universal Health Coverage*, OECD Publishing, Paris. Retrieved on December 20, 2020 from the: https://www.keepeek.com/Digital-Asset-Management/oecd/social-issues-migration-health/health-at-a-glance-asia-pacific-2020_26b007cd-en#page1
- United Nations. (2020). From insights to action: Gender equality in the wake of COVID-19. 2020. United Nations Entity for Gender Equality and the Empowerment of Women. Retrieved on December 22, 2020 from the World Wide Web: <https://www.unwomen.org/en/digital-library/publications/2020/09/gender-equality-in-the-wake-of-covid-19>
- Wen, C.P., Wai, J.P.M., Tsai, M.K., Yang, Y.C., Cheng, T.Y.D., Lee, M.C., et al. (2011). Minimum amount of physical activity for reduced mortality and extended life expectancy: a prospective cohort study. *The Lancet*, 378(9798), 1244-1253.
- World Health Organization. (2020). *Coronavirus Disease (COVID-19). Weekly Epidemiological Update*. September 14, 2020. Retrieved on December 28, 2020 from the: <https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/20200914-weekly-epi-update-5.pdf>
- World Health Organization. (2019). *Global action plan on physical activity 2018-2030: More active people for a healthier world*. World Health Organization.
- World Health Organization. (2018). *The state of food security and nutrition in the world 2018: Building climate resilience for food security and nutrition*. Food and Agriculture Organization
- World Health Organization. (2010). Global recommendations on physical activity for health. *Geneva World Heal Organ*, 60.

РАНО СТВАРАЛАШТВО ДУШАНА З. МИЛАЧИЋА ЛИРСКО ПЈЕСНИШТВО И КЊИЖЕВНИ ОГЛЕДИ

У огледу је анализиран период раног стваралаштва истакнутог пјесника и романисте Душана З. Милачића (1892-1979). Ради се о остварењима која су настала прије 1930. године и Милачићеве одбране у Паризу двије докторске дисертације посвећене дјелу француског романијера Оноре де Балзака (1799-1850). У првом дијелу огледа анализирана је његова једина објављена пјесничка збирка Моменти душе (1913), као и лирика објављена у периодици од 1919-1924. године. Сагледани су доминантни лирски циклуси, као и изразите стилско-поетичке црте модерне лирике са почетка 20. вијека. У другом дијелу огледа протумачене су двије краће ране расправе које суштински расвјетљавају Милачићев књижевнокритички и истраживачки метод: „Балзакови књижевни почеци“ (1926) и „Чиста поезија“ (1927), које су објављене у Српском књижевном гласнику. При томе је указано и на трећу сродну расправу „Фрагменти из књижевне естетике“ (I/„Критичар као творац вредности“ и II/„Дисциплинован импресионизам“). У завршном дијелу огледа направљен је осврт на поједина Милачићева писма, сачувана у заоставштини која се чува у Народној библиотеци Србије. Издвојили смо преписку са француским професорима (Пјер Мартино и Пол Азар), код којих је одбранио поменуте докторске дисертације, као и преписку са књижевником Бранимиром Ћосићем (1903-1934), у којој се појављују детаљи важни за разумијевање Милачићевог стваралаштва.

Кључне ријечи: рани радови, лирика, поетика, модерна, књижевни огледи, критика, импресионизам, преписка.

1.0. Данас не знамо много о личности и дјелу Душана З. Милачића (1892-1979), иако је био један од најистакнутијих српски романиста 20. вијека и дугогодишњи управник Народне библиотеке Србије у Београду (1944-1960). Можемо казати да о његовом пјесничком раду данашње генерације знају веома мало, док је његов есејистички рад нешто познатији, захваљујући прије свега чињеници да је урадио незаобилазна издања сабраних и изабраних дјела и написао вриједне студије о Виктору Игоу, Флоберу, Балзаку, Стендалу, Емилу Золи, Алфонсу Додеу, Морису Метерлинку и слично, тако да је постао нека

врста обавезног школског сапутника за бројне генерације наших средњошколаца, док је за студенте романистике и опште књижевности на српским и бројним другим универзитетима био аутор обавезне и пратеће литературе. Наглашавамо да је Милачић, између осталог, превео на српски језик бројна истакнута дјела писаца који су стварали на француском језику, попут Молијерове комедије „Тврдица“ или Балзакових романа: „Чича Горио“, „Шагринска кожа“ и „Евгенија Гранде“ (редакција превода), књиге прича Алфонса Додea „Писма из мога млина“, драме Мориса Метерлинка „Плава птица“ и сл.

1.1. Поготово је у српској науци о књижевности непознато рано стваралаштво Душана З. Милачића, од гимназијских књижевних почетака у Нишу, па све до повратка из Француске са студијског усавршавања 1930. године. Наше истраживање управо обухвата ране радове Душана З. Милачића (поезију, критичке расправе, преписку), настале између 1911. и 1930-32. године. Напомињемо да је о пјесничком раду Душана Милачића један од најранијих текстова, под насловом „Песме Душана З. Милачића“, написао Александар Пејовић 1972. године (Пејовић 1972: 561-564), као и то да је Јован Младеновић приредио у часопису *Градина* 2015. године један тематски блок посвећен Милачићевој поезији (Младеновић 2015: 101-110).

Милачићев пјеснички рад скрајнут је и углавном заборављен можда и зато што је сам писац стварао поезију једино у раном периоду, од гимназијских дана у Нишу (1906-1914), па све до 1924. године, када је у часопису *Мисао* објавио последњу своју пјесму, „Погледајте ме очи, очи њене“, која ће бити уврштена у треће и допуњено издање *Антологије најновије лирике* Симе Пандуровића 1926. године. Након тога је, како је сам Милачић истакао у једном каснијем запаженом разговору (вођен је 5. маја 1975, а објављен из пишчеве заоставштине 2021. године), „рашчистио са поезијом“, јер је сматрао да ће више књижевног успјеха имати као есејист, те да ће бити много кориснији нашој књижевности као писац критика и књижевноисторијских радова него као пјесник (Милачић 2021: 87-94). Тада се припремао за поновни одлазак у Француску, претходно је тамо био у току Првог свјетског рата (1916-1918), тако да се његов „песнички рад природно прекинуо“ (Милачић 2021: 88). У том другом периоду боравка у Француској, након оног претходног студирања на Универзитету у Екс-Ен-Провансу, на групи за француски језик и књижевност јужне Европе (1917-1918), као и у Алжиру (1918-1920), гдје је и дипломирао, у потпуности се просветио изучавању француске књижевности (1924-1930), и то овога пута на Сорбони у Паризу, гдје је дошао у контакт са професорима: Андре Ле Бретоном, писцем познате студије о Балзаковом књижевном дјелу, као и са Полом Азаром, чувеним критичарем и историчарем књижевности. Под њиховим менторством је 1930. године одбранио и двије комплементарне докторске тезе о Балзаковом књижевном дјелу. Под Бретоновим менторством обрадио је тезу о Балзаку као драмском писцу, пошто до тада нико у француској критици о том виду Балзаковог рада није радио научно истраживање, а под менторством Пола Азара урадио је тезу о

Балзаковим необјављеним драмским радовима, који су се налазили у богатој колекцији „балзаковца“ Ловенжула у Шантијеу. О значају урађених и одбрањених дисертација Душана З. Милачића свједочи и чињеница да је за њих добио 1930. године „Златну медаљу“ Француске академије. Неколико година касније (1935), за допринос француској култури и посвећени рад на српско-француским културним везама, одликован је француском „Легијом части“.

2.0. Цјелокупан пјеснички рад Душана З. Милачића обухвата стваралачко раздобље од 1911. године, када је објавио прву пјесму „Моја поезија“ (*Венац*, књ. III/1911, св. 4-5, стр. 30), до поменуте 1924. године и последње објављене пјесме „Погледајте ме очи, очи њене“ у часопису *Мисао* (год. V/1924, књ. XVI, стр. 1139). Средишње мјесто у пјесничком раду Душана Милачића заузима једина објављена збирка *Моменти душе*, која је изашла 1913. године у издању писца и одштампана у тада познатој нишкој штампарији „Гутенберг“. Збирка је сачињена из четири лирска циклуса: „Отменост бола“, „Јесењи даси“, „Изолди“, „Разни мотиви“. На уводном мјесту првог циклуса „Отменост бола“ као мото објављена је мисао водиља Оскара Вајлда, коју можемо посматрати и као важну аутопоетичку позицију за разумијевање Милачићеве лирике. Вајлдово размишљање о „отмености бола“ гласи: „Јасно ми је сада да је бол највиша емоција, за коју човек има способности, и да је уједно извор и знамење целе велике уметности“ (Милачић 2020: 27). Тиме се Милачић усмјерио према оном умјетнички драгоцјеном пјевању „из дубине“, из оних најсложенијих и најнејаснијих предјела човјекове душе, као и трагања за оним „моментима“ који ту душу највише разоткривају.

У поменutom Милачићевом разговору из 1975. године наглашене су још неке битне аутопоетичке констатације, које су важне за разумијевање његовог пјесничког поступка и уопште односа према лирском стварању. Милачић истиче да је у гимназијским данима „највише читао Дучића“, као и то да је „скоро све његове песме знао напамет“. Наглашава да је читао „много и *Антологију* Богдана Поповића“, али да се у суштини поезијом није „много бавио“ иако је у седмом разреду гимназије објавио „књижицу стихова“ (Милачић 2021: 88). Тиме је јасно сугерисао исказ да се пјеснички формирао на парнасо-симболистичкој традицији српског пјесништва с краја 19. и са почетка 20. вијека, као и на снажном неоромантичарском заокрету од објективног према изразито субјективном пјевању и доживљају свијета. Чињеница да наглашава како се лириком није „много бавио“ сугерише Милачићево сазнање да је за њега у тим годинама лирско пјесништво било израз разноликих и често противурјечних стања младалачке душе, а мање израз свјесне ауторске поетике. Међутим, интерпретација појединих пјесама и погледи на тематско-мотивске и формалне аспекте стихова, разоткрива и неке битне Милачићеве имплицитне поетичке ставове, који показују да је имао развијену стваралачку самосвијест. Поготово је то препознатљиво на плану обликовања стихова/строфа/рима и артистичкој тежњи за формалним складом говора, осјећања и мишљења. Указујемо на доминацију дванаестераца,

петеростихова или строфа од пет стихова (kvintina), као и необично али сасвим складно коришћење разноликих укрштених и парних рима које су, иначе, карактеристичне за петеростихове. У књизи је присутна и успјешно остварена сонетна форма у пјесми „Сонет јесени“, који разоткрива Милачићеву способност лирског говора и у овој најзахтјевнијој пјесничкој врсти.

2.1. Милачићев лирски циклус „Отменост бола“ сачињен је из шест пјесама: „Увек исто“, „Ромејство“, „Акорди бола“, „Речи бола“, „Мој бол“ и „Признање“. Сасвим у складу са основном тематизацијом рефлексација о „болу душе“, „црним слутњама“, „смрти“, „несрећи“, „чежњи“, „сахрањеним илузијама“ и вјечито жуђеној а недосегнутој „срећи“, Милачићево доминантно осјећање су туга и меланхолија, а поглед на свијет „у себи“ изразито је аполонијски означен. Препознатљиве су и експлицитне литерарне аналогије и позивање на сличну младалачку судбину књижевних јунака Ромеа и Вертера, из Шекспирове и Гетеове књижевне имагинације, чиме нас пјесник уводи у љубавни доживљај свијета и фрустрације срца које су основа свих других болова и патњи.

Други циклус „Јесењи даси“ сачињен је од четири пјесме: „Јесењи дани“, „Јесења елегича“, „Октобар“ и „Сонет јесени“; у којима такође доминира меланхолично и трагично осјећање свијета, али су сад препознатљиви и наглашени елементи војиславистички интронизационе лирске дескрипције. У суморним и влажним сликама јесењих дана, пјесник у природи трага за оним аналогним свијетом „изван себе“ и препознаје неупитне аналогије са дубоко уроњеним свијетом „у себи“.

У трећем циклусу „Изолди“, који је сачињен из шест пјесама: „Речи срца“, „Исповест“, „Чежња“, „Љубавне речи“, „Љубавни акорди“ и „Дођи тад“; долази до потпуне лирске конкретизације љубавних осјећања. Збирка пјесама је, иначе, у цијелости посвећена дјевојци „Изолди“. Наведену „посвету“ можемо разумјети на два начина, као љубавну поруку конкретној дјевојци, гимназијској симпатији, коју млади Милачић упоређује са митском „Изолдом“ па је тако и именује, али и као литерарну инспирацију мотивисану читалачким сусретом са чувеном келтском легендом о трагичној љубави „Тристана и Изолде“. Препознајући „речи срца“ као најдубљи глас своје душе, пјесник том снажном љубавном доживљају даје и метафизички ореол, тако што упоређује „љубавно спајање“ са дубоком и несумњивом вјером у Христа. При томе је препознатљива изразита неоромантичарска мотивика исказана кроз „исповести срца“, „љубавну чежњу“, визије „љубавних сусрета“, остварење љубави као јединог истинског лијека против меланхолије и „бола душе“.

У завршном, четвртом циклусу насловљеном „Разни мотиви“, који је сачињен из три пјесме: „Измирење“, „Мазепа“ и „Елегича“; Милачић отвара просторе свијета „над нама“, покушавајући да у метафизичким просторима пронађе „измирење“ оних тајних веза „живота и бића“. То је нарочито мотивисано снажним осјећањем бола због сестрине смрти, исказаног у пјесми „Елегича“, а метафорички исказаног кроз „звук звона“. На истој линији је и посљедња пјесма циклуса, „Мазепа“, која је посвећена гласовитом малоруском

народном јунаку, козачком атаману, Ивану Мазепи (1639–1709), у тренуцима када јашући на сапима коња преживљава снажну бол и исказује жудњу за смрћу као уточиштем од земаљске патње и страдања.

2.2. Сродне наведеним пјесмама из збирке Моменти *душе* су и оне пјесме које је Милачић објављивао у периодици. Овом приликом, посебно се осврћемо на пјесме из часописа *Мисао* (1919-1924): „Nokturni flores“, „Ћутање“, „Гривне“, „Сазнање“, „Наша песма“, „Јесења елегија“, „Чежња“, „Весела елегија“ и „Погледајте ме очи, очи њене“. Пјесник изнова потенцира метафизичку димензију осјећања и вјерује да је у „ћутању“ садржан „свемир свих љубави“. У љубавним осјећањима препознаје радост и патњу, отров и опсену, као и противурјечна оксиморонска стања која се испољавају као својеврсне „веселе елегије“, а у којима се спајају аполонијско и дионизијско осјећање свијета. Овом приликом посебно указујемо на пјесму „Сазнање“, која има за уводни слоган прва два стиха из сонета „Једна тајна“ француског лиричара Феликса Арвера (1806–1850), са карактеристичним мотивима доживљаја „вечне љубави“ и сагледавања живота као рјечите „загонетке“ и неодгонетнуте „тајне“.

Иако је лирику писао у раном стваралачком периоду, можемо закључити да је Милачић био на поузданом путу модерних пјесничких поетика из почетних деценија двадесетог вијека. Чини нам се да је, ипак, штета за историју модерне српске књижевности што је тако рано одустао од писања поезије, јер се овај сегмент његовог стваралаштва свакако не би супротстављао есејистичком раду, а српска поезија са простора југоисточне Србије добила би значајног лиричара. Такво размишљање је утолико израженије ако имамо у виду чињеницу да су у приближно исто вријеме на истом простору стварала још двојица младих модернистичких пјесника: Љубомир Симић (1880-1900) и Светислав Николић Тиса (1893-1914). Обојица су прерано умрли и само наговјестили свој пјеснички таленат, Милачић је као што смо истакли рано престао да пише поезију, тако да је српска модерна лирика на почетку 20. вијека имала изгледну прилику да град Ниш и читава југоисточна Србија, заједно са Београдом и Новим Садом, Мостаром и још неким другим културним центрима, буду на запажен начин уврштени у лирску топографију модерне српске књижевности (Максимовић 2020: 77-92).

3.0. Нагласили смо одмах на почетку овога нашег огледа да је есејистички и књижевнокритички рад Душана Милачића био изразито значајан, јер је у њему српска наука о књижевности добила једног од најквалификованијих романиста, а највећим дијелом је био усмјерен на тумачење писаца француског реализма и натурализма. Без премца су двије докторске дисертације које је одбранио на Сорбони 1930. године, а које су објављене на француском језику: - *Le Théâtre de Honoré de Balsac d'après des documents nouveaux et inédits*. [Thèse]. Par Douchan Z. Milatchitch. – Paris, Librairie Hachette, 1930; 432 p.; 8⁰; - *Le Théâtre inédit de Honoré de Balsac*. Édition critique d'après les manuscrits de Chantilly. [Thèse]. Par Douchan Z. Milatchitch. – Paris, Librairie Hachette, 1930; 405 p.; 8⁰ Претходно смо нагласили да су

урађене под менторством двојице угледних професора: Андре Ле Бретона и Пола Азара. Нажалост, ниједна од двије наведене студије нису до сада објављене на српском језику, што је несумњива штета за српску науку о књижевности. Међутим, независно од тога Милачић је оставио књиге о француским писцима и дјелима и на српском језику, као што је приређивао за штампу и бројна издања сабраних, одабраних и изабраних дјела француских писаца (Виктор Иго, Стендал, Флобер, Балзак, Емил Зола). Овом приликом издајамо три наслова његових научних студија: *Есеји из француске књижевности*, Просвета, Београд, 1956; *Реализам и натурализам у књижевности*, Рад, Београд, 1957; *Виктор Иго – живот и рад*, Српска књижевна задруга, Београд, 1954; *Емиол Зола*, Рад, Београд, 1958; *Стендал*, Рад, Београд, 1961.

3.1. Укратко ћемо се осврнути на двије краће Милачићеве ране расправе које суштински расвјетљавају његов књижевнокритички и истраживачки и метод: „Балзакови књижевни почеци“ (1926) и „Чиста поезија“ (1927), које су објављене у *Српском књижевном гласнику*.

У расправи „Балзакови књижевни почеци“, Милачић наглашава да у оквиру књижевноисторијског метода показује посебно интересовање за неистражене, заборављене или занемарене истраживачке теме. Ради се о својеврсним раним облицима данас веома популарних „студија сећања“, које потврђују идеју да је за познавање духовне биографије једног писца подједнако важно познавати и његова неуспјела као и умјетнички успјела дјела. Отуда се у Балзаковом дјелу, Милачић усмјерава на истраживање драмског рада управо зато што је у француској критици остао непризнат Балзак, „драмски таленат“. Пажљивом анализом драма „Вотрен“, „Кинолина средства“, „Памела Жиро“, а поготово трагедије у стиховима „Кромвел“, Милачић је показао да у њима Балзак није постигао високе умјетничке домете, какве ће касније остварити у најбољим романима („Изгубљене илузије“, „Чича Горио“, „Евгенија Гранде“, „Сјај и беда куртизана“), али је остварио своју поетичку идеју доживљаја позоришта као „универзалне школе морала“ (Милачић 1926: 510-517).

У расправи „Чиста поезија“, која је настала поводом истоимене бесједе француског академичара Ханри Бремона, изговорене 24. октобра 1925. године на годишњој сједници Француског института, Милачић упознаје српску публику са значењем овога појма и постојање суштинске разлике између поимања прозног и пјесничког говора у поезији. Пјесма има два значења: „непосредно“ и „пренесено“. Непосредно значење поезије засновано је на прозном говору и чини „нечисти елеменат песме“, док је пренесено значење оно што је неисказано и непреводљиво и суштински представља „мистериозну реалност“ као главну особину „чисте поезије“. Управо у тој „чари мистерије“ и „дражи нејасног“ рађа се „чиста поезија“ која тежи да се сједини са молитвом, као најизразитијом стварносном манифестацијом метафизичког доживљаја свијета (Милачић 1927: 277-282).

На крају, указујемо и на трећу расправу „Фрагменти из књижевне естетике“ (I/„Критичар као творац вредности“ и II/„Дисциплинован импресионизам“), у којој Милачић излаже ставове о непходној симбиози „импресионистичке“ и „догматичке“ критике, јер само такав критичар који је „творац књижевних вредности“, а кога Милачић дефинише као „дисциплинованог импресионисту“ може постати умјетник и стваралац. Импресионистички доживљај, емоције и интуиција, са једне стране, а поштовање извјесних процеса, „закона и утврђених признатих правила“, са друге стране, представљају предуслов за настанак вриједних критика (Милачић 2020: 97).

4.0. Посебан сегмент важан за разумијевање раног стварлаштва Душана З. Милачића чини преписка. Познато је да је Народној библиотеци Србије у Београду, Милачић у оквиру своје заоставштине оставио и сачувана писма. Углавном се ради о писмима француских професора Пјера Мартиноа и Пола Азара, која су му слали у току дуготрајног заједничког познанства и пријатељства. Сачувано је и неколико писама других француских писаца, попут Жана Касуа и др. У поменутом разговору из 1975. године, Милачић је нагласио да није посебно чувао преписку и да је углавном писма држао док не би одговорио на њих, а „после их је цепао“ (Милачић 2021: 94). Непотребно је овдје наглашавати колико је то велика штета и колико би нам та преписка данас могла помоћи да на потпунији начин разумијемо Милачићев рад и контактне везе, а немјерљив је губитак и за цјелокупну српску културу тога времена.

Писма која је Милачић дао Народној библиотеци Србије налазе се у Рукописном одељењу, а селективно су објављена у посебној публикацији, као дио свеобухватнијег пројекта о животу и раду Душана З. Милачића (каталог изложбе, изложбена поставка, књига изабраних дјела), који се реализује у оквиру програмских активности Народне библиотеке „Раде Драинац“ у Прокупљу (Милачић 2021: 37-67). Овом приликом указујемо на шест писама: три Милачићева упућена књижевнику Бранимиру Ћосићу од октобра 1927. до новембра 1932, као и три Ћосићева писма упућена његовој мајци Даринки у којима се помиње и Милачић. Писма се чувају у фонду Музеја града Београда у „Легату Бранимира Ћосића“ од 1947. године.

4.1. Укратко се осврћемо на нека од њих. У писму послатом из Париза 31. октобра 1927. године, Милачић присним тоном одговара на писмо које је претходно добио од Бранимира Ћосића. Пријатељски се распитује за Ћосићево здравље, које је у то вријеме било озбиљно нарушено, радује се вијестима да је Ћосић завршио рукопис романа „Два царства“, који ће бити објављен наредне, 1928. године, у издању Српске књижевне задруге у Београду. Милачић обавјештава Ћосића да је лијепо провео овогодишњи распуст, да се прилично одморио, упркос томе што је политичка атмосфера била доста тешка. Не каже конкретно гдје је провео распуст, али претпостављамо да је то било у Београду, због чега се и осврће на тешке политичке прилике. Независно од свега тога, каже да је био „доста напет“ јер је радио на писању два чланка за

Српски књижевни гласник (о француским позоришним критичарима Сарсеу и Босиеу), а са нарочитим задовољством наглашава да је наставио рад и на „свом“ Балзаку, тј. на двије докторске тезе о Балзаковом драмском раду, те да „доста напредује“. На крају Милачић износи и радосну вијест да ће се ожени, 4. новембра те године.

У писму послатом из Париза 11. јуна 1928. године, Милачић обавјештава Ћосића да приводи крају писање и једне и друге докторске тезе. „Мој посао је веома добро напредовао ове године. Balzac ће ускоро бити готов. Једну сам тезу завршио још априла, предао је Hazard-у, који ју је прочитао и примио. Другу завршавам, пишем последњу главу, и бићу готов крајем јула. Ако је Le Breton прочита летос и прими без измене и допуна, на јесен бих обе тезе дао у штампу“ (Милачић 2021: 43). Наглашава да ће њихов укупни обим бити око 800-900 страница, као и то да ће морати да их одштампа прије одбране, према тадашњим француским образовним законима. Милачић наглашава да ће му бити потребно 25 хиљада франака за трошкове штампања и у помало у шали казује да ће и он због тога кренути „Балзаковим трагом дуга“. Милачић тада исказује наду да ће бранити обје тезе у марту 1929. године, те да намјерава одмах послје доктората да напусти Париз. Знамо да није било тако и да је тезе одбранио годину дана касније, у прољеће 1930. године, послје чега се заиста вратио натраг у Србију. На крају писма, Милачић исказује радост због вијести о лијепом пријему објављеног Ћосићевог романа „Два царства“ код критике и публике. Напомиње да често прича о њему са Рибникарима, који су били у то вријеме у Паризу, а како наглашава Милачић дефинитивно су били планирали да се врате у домовину већ тога љета. Казује да ће најновији Ћосићев успјех пренијету и Александру Арнаутовићу, који је у то вријеме такође живио у Паризу, гдје је одбранио 1927. године на Сорбони одбранио докторску дисертацију о француском драмском писцу 19. вијека Анрију Беку и сл.

Осврнућемо се и на треће Милачићево писмо упућено Ћосићу, овога пута из Ниша, 23. новембра 1932. године. Милачић је тада био директор „Позоришта Моравске бановине“ у Нишу (од јануара 1932. до јесени 1934. године), а писмо се односило да текст позоришне прераде Станковићевог романа „Нечиста крв“. Ћосић је био „референт“ прераде „Нечисте крви“ за потребе Народног позоришта у Београду, коју је био урадио Аритон Михаиловић, а режирао Јосип Кулунџић и која је касније премијерно изведена на сцени Народног позоришта у Београду 23. фебруара 1933. године. Зато се Милачић обраћа Ћосићу за помоћ и моли га да му пошаље једну копију тог „драматуршког посла“ како би могао да уради поређење са прерадом коју је у то вријеме био урадио нишки драматург Радивоје Динуловић. Такође, Милачић нуди Ћосићу, ако је заинтересован, да му пошаље на читање ту Динуловићеву драматизацију (Милачић 2021: 47). Не знамо шта се касније десило са тим Милачићевим предлогом, али је познато да је „Позориште Моравске бановине“ у Нишу поставило на сцену ово Станковићево дјело 1933. године у драматуршкој адаптацији и режији Радивоја Динуловића (Стојковић 1979: 895-896).

5.0. Рани књижевни радови Душана З. Милачића (поезија, критичке расправе, преписка), разоткривају изразито креативног ствараоца, који је иницирао бројне касније активности, али и ствараоца који је брзо достигао врхунске резултате у области науке о књижевности. О томе свједоче двије одбрањене докторске тезе на француском језику и добијање за њих истакнутог признања Француске академије. Као изразито млад пјесник припадао је пјесничкој генерацији српских модерниста, са Јованом Дучићем као својим раним пјесничким узором. Милачићев лирски модернизам заснован је на препознатљивој неоромантичарској осјећајности и разноликим тематизацијама, а исказан је бројним парнасо-симболистичким стилско-реторичким средствима, која су красила његов пјеснички говор. У критичким расправама био је слѣдбеник креативне француске школе засноване на стваралачкој симбиози „импресионистичког“ и „догматичког“ приступа у тумачењу књижевних текстова. Милачић је у много чему био испред свога поетички захтјевног, а историјски тешког и трагичног времена. У Великом рату је био припадник „Бачке чете“, познатије и као „1300 каплара“, док се у Другом свјетском рату већ 1942. године повукао из јавног живота у окупираном Београду и отишао у пензију. Пред данашњим генерацијама које су несумњиви баштиници тог „Милачићевог времена“, налази се одговорност да раде на потпуној реафирмацији и систематском савременом освјетљавању његове личности и запаженог дјела.

Литература:

- Максимовић (2020). Горан Максимовић, “Два заборављена пјесника са југоистока Србије на почетку 20. вијека: Љубомир Симић и Светислав Николић Тиса“, *Српска књижевност почетком 20. века: модерност и стари задаци*, зборник радова, Београд, с. 77-92.
- Милачић (1926). Душан З. Милачић, „Балзакови књижевни почеци“, *Српски књижевни гласник*, књ. XVIII, Београд, с. 510-517.
- Милачић (1927). Душан З. Милачић, „Чиста поезија“, *Српски књижевни гласник*, књ. XX, Београд, 1927, стр. 277-282.
- Милачић (2020). Душан З. Милачић, *Моменти душе*, прир. Јован Младеновић, Ниш-Прокупље, с. 25-55.
- Милачић (2021). Душан З. Милачић, “Разговор“, у књизи: *Душан З. Милачић: романиста, књижевник, преводилац*, прир. Јован Младеновић, Прокупље-Ниш-Београд, с. 87-94.
- Младеновић (2015). Јован Младеновић, „Песме Душана З. Милачића“, *Градина*, број 66/67, Ниш, с. 101-110.
- Пејовић (1972). Александар Пејовић, „Песме др Душана Милачића“, *Библиотекар*, год 24, број 5, Београд, с. 561–564.

Стојковић (1979). Боривоје С. Стојковић, *Историја српског позоришта од срењег века до модерног доба (драма и опера)*, Музеј позоришне уметности Србије, Београд, с. 895-896.

Goran M. Maksimovic

EARLY CREATION BY DUŠAN Z. MILAČIĆ LYRIC POETRY AND LITERARY ESSAYS

Summary: The review analyzes the period of early work of the prominent poet and novelist Dušan Z. Milačić (1892-1979). These are achievements that were created before 1930 and Milačić's defense in Paris two doctoral dissertations dedicated to the work of the French novelist Honoré de Balzac (1799-1850). In the first part of the review, his only publication poetry collection Moments of the Soul (1913) was analyzed, as well as lyrics published in periodicals from 1919-1924. years. The dominant lyric is considered cycles, as well as the expressive stylistic-poetic features of modern lyric poetry with early 20th century. In the second part of the experiment, two shorter ones were interpreted early debates that essentially illuminate Milačić's literary criticism and research method: "Balzac's Literary Beginnings" (1926) and "Pure poetry" (1927), which were published in the Serbian Literary Herald. This is also pointed out in the third related discussion, "Fragments from Literature aesthetics "(I/"Critic as a creator of values" and II/ "Disciplined impressionism"). In the final part of the essay, a review is made of some of Milačić's letters, preserved in the legacy kept in To the National Library of Serbia. We singled out the correspondence with the French professors (Pierre Martino and Paul Hazard), with whom he defended the aforementioned doctoral dissertations, as well as some letters from the writer Branimir Ćosić (1903-1934) in which presents details important for understanding Milačić creations.

Keywords: early works, poetry, poetics, modern, literary essays, criticism, impressionism, correspondence.

**OBRAZOVANJE NASTAVNIKA IZMEĐU AKADEMIZACIJE I
PROFESIONALIZACIJE**
Kratak historiat sistema obrazovanja nastavnika u Sloveniji

U prošlosti na četverogodišnjim učiteljskim školama, obrazovanje nastavnika osnovne škole bilo je usmereno pre svega u sticanje profesionalnih veština. U Sloveniji su u 60-im godinama osnovane dvogodišnje pedagoške akademije (u Ljubljani 1964. i u Mariboru 1962. godine) dok su se srednjoškolski nastavnici čitavo vreme obrazovali «akademski» putem fakultetnog studija. U 80-im godinama, i obrazovanje osnovnoškolskih nastavnika posle dugih i burnih rasprava prešlo je na fakultete i realiziralo se u okviru četverogodišnjeg studija.

A još dugo se održao izrazit dualizam između obrazovanja nastavnika za osnovnu školu i gimnaziju. Prvi su za vreme studija dobili obimna iskustva u sticanju profesionalnih veština u okviru pojedinih predmeta pa i za vreme praktikuma na školama. Kod obrazovanja gimnazijskih profesora, naglasak je bio skoro isključivo na ovladavanju znanjima iz sadržaja pojedinih struka, a praktični deo bio je dugo vreme zapostavljen. Tako su na primer budući nastavnici maternjeg jezika imali do diplome samo dva nastupa – jedan za vežbu, a drugi za ocenu. I kad je bio uveden fakultetski studij za sve nastavnike, nešto od ovog dualizma ostalo je do danas.

U 90-im godinama, na brojnim savetovanjima konfrontirala su se mišljenja o tome, koji je model obrazovanja nastavnika pa i odnos između teorije i prakse optimalan. Između ostalog, diskutiralo se o paradoksu, da »viša profesionalnost ne povećava društveni ugled nastavnika, a viša akademskost ne pridonosi ka njegovoj profesionalnoj osposobljenosti« (Marentič Požarnik, 1992). I da: « Studente treba osposobiti, da perspektivu predmetnih područja povezuju sa perspektivom učenika, da znaju, kako se stručno znanje konstituiše u glavama učenika različitih starosti i da im pomažu u ovom procesu (Marentič Požarnik, 1997). I Cveta Razdevšek Pučko založila se za kvalitetne oblike praktičnog osposobljavanja i naglasila, da treba prevazilaziti binarno razmišljanje u smislu ili – ili (ili akademizacija ili profesionalizacija, ili teorija – ili praksa), nego nastojati, da oba pola optimalno povežemo (Razdevšek Pučko, 1997).

Bolonjski model studija doneo je jedinstven petogodišnji studij za razredne i neke predmetne nastavnike. U većini slučajeva prevladao je model 3+2, što znači, da se kandidati odlučuju za pedagoški smer studija posle završenog prvog stupnja. Tako su predmeti »pedagoškog modula« u obimu od 60 kreditnih tačaka (ECTS) (od toga pedagoško psihološki predmeti imaju 24 ECTS, preostalo su specijalno

didaktički sadržaji te praktikum) »nagomilani« u poslednje dve godine. Ovaj modul je, kako je već pomenuto, rezultat dugogodišnjih rasprava sa »akademske« kolegama, od kojih mnogi još uvek potcenjuju pedagoško-praktični deo studija.

Nešto od pomenutog dualizma održalo se do danas i u bolonjskom modelu. Još uvek stoji pred nama zadatak, kako smanjiti nesklad između sticanja teoretskog znanja s' jedne i razvoja profesionalnih veština i stavova s' druge strane te studij usmeriti na razvijanje svojstava što boljeg nastavnika.

Koje su bitne karakteristike dobrog nastavnika?

Ovim prikazom pokušat ću donekle nadgraditi tematiku koja je bila predstavljena na savetovanju SAO pre 10 godina o novoj ulozi i kompetencijama nastavnika. Postoje brojni spiskovi karakteristika dobrog nastavnika, pa i neka empirijska istraživanja, kakvim obrazovanjem možemo ih u što većoj meri postići. Posebno mesto zauzimaju rezultati obimnih istraživanja Johna Hattieja, koji je kvalitet nastavnika opredelio pre svega dostignućima njegovih učenika.

Johna Hattieja, po rodu iz Novog Zelanda, neki smatraju za najutjecajnijeg savremenog istraživača obrazovanja. Za svoj životni zadatak uzeo je sumiranje rezultata svih važnijih istraživanja - metaanaliza o tome, koji činioci sa strane učenika, nastavnika, nastave, školske organizacije itd. najbitnije utječu na dostignuća učenika.

Hattie je analizirao rezultate više stotina izvedenih metaanaliza, koje su obuhvatale 50.000 članaka i 52.000 istraživanja, i u kojima je učestvovalo 240 miliona učenika (za poređenje: međunarodni projekt PISA obuhvata oko milion učenika). Veličinu uticaja izrazio je indeksom, gde indeks ispod 0,25 znači nizak uticaj, od 0,25 do 0,60 srednji, a nad 0,60 visok uticaj. Rezultati, koje je objavio pod naslovom *Visible learning*, bili su praćeni s' velikom pažnjom i uspehi su pokolebati mnoga postojeća ubeđenja (Hattie, 2012, 2013).

Prema Hattiju, dobri nastavnici su oni, koji svojim radom bitno i pozitivno utiču na učenje i znanje učenika, koji postignu »vidljive« rezultate (*»visible learning«*).

Šta je pre svega pozitivno uticalo na učenike i njihovo učenje sa strane nastavnika i njihovog rada? Dosta visoke rezultate postiglo je uspostavljanje dobrih odnosa nastavnik - učenik (indeks 0,74), dalje učešće u (kvalitetnom) stručnom usavršavanju nastavnika (0,62) i jasnost nastavnika (0,70). Dobri odnosi prema Hattiju ne znače permisivnosti, već nastavnikov interes za optimalan razvoj učenika, međusobno poštovanje i poverenje u učenike, da će postići zadane ciljeve. Slično je utvrdila i Marija Bratanić (1990, 1997), koja je veliki deo svoje delatnosti posvetila baš istraživanju odnosa nastavnik - učenici, uz trvdnju, da odgoja nema izvan međuljudskog odnosa. Bitna komponenta ovog odnosa je empatija – sposobnost, videti učenje iz perspektive učenika. Dok jasnost (engl. clarity) prema Hattiju znači, da je nastavnik u stanju, učenicima predstaviti ciljeve i kriterije uspešnosti tako, da ih oni razumeju i primaju za svoje/usvoje. Uticaj stručnog usavršavanja nastavnika, pak, zavisi od trajanja, aktivnih pristupa i mogućnosti, da

nastavnici naučeno kasnije primenjuju u praksi uz podršku i suradnju sa svojim kolegama u školi. Osrednje vrednosti u uticajnosti na rezultate postigla su nastavnikova očekivanja prema učenicima (0,43), pa i procene nastavnikovog rada sa strane učenika (0,44). I samog avtora iznenadilo je, da je sam studijski program visokoškolskog obrazovanja pokazao vrlo mali uticaj na postignute rezultate (indeks 0,11), slično stručna kompetenca u smislu ovladavanja sadržaja nastave različitih predmeta (0,09); autor je predložio, da se ovo područje podvrgne daljim analizama. Pretpostavio je, da je ovladavanje sadržaja obično na visokom nivou, tako da u tome nema velikih varijacija, pa time ni razlika u uticajnosti.

Hattie je na osnovu rezultata naglasio i važnost dobre povratne informacije (feedback) učenicima sa strane nastavnika (indeks 0,75). Povratna informacija treba da je specifična, kvalitativna (ne u smislu brožčane ocene), usmerena ka zadatku, ne ka učeniku, i neka daje smernica za daljnje učenje (Hattie, 2012, 129-154). Poželjno je, da i nastavnik povremeno traži povratnu informaciju sa strane učenika. I vežbanje učenika u tehnikama učenja daje relativno dobre rezultate (indeks 0,64).

Interesantno, da je Hattie zaključio, kako se mnogo puta sreo sa pojavom nastavnikove strasti, zanosa, ljubavi prema učenicima i želje, da ima pozitivan uticaj na svakog od njih, da povisi kvalitet njihovog života, što se poklapa sa »unutrašnjim krugom« ili jezgrom nastavnikovih kvaliteta prema Korthagenu (Korthagen, 2004) i mnogo je šire od izjednačavanja nastavnikovih kvaliteta sa skupom kompetencija.

Kompetencije - veštine ili kognicije? Doprinos, pa i ambivalentnost kompetencijskog pristupa u obrazovanju nastavnika

Kako smo u Sloveniji prihvatili kompetencije i uključivali ih u istraživanja i obrazovanje nastavnika? Možda će biti od interesa informacija o mom prvom dosta ranom susretu sa kompetencijskim pristupom. To je bilo već 1966. godine, kad sam se u okviru Fulbrightovog programa za razvoj nastavnika (International Teacher Development Program) na stanfordskom univerzitetu srela sa projektom CBTE (Competency based teacher education) pod rukovodstvom Roberta Busha. U tom projektu su sistematski vežbali pojedine, dosta usko definisane nastavne veštine, odnosno kompetencije pomoću mikronastave. Radi se o nastavnom pokušaju u ograničenom obimu (npr. u trajanju od 10 minuta za grupu 6-8 učenika). Bitan sastavni deo je povratna informacija (feedback) od strane »učenika« i voditelja, a obično je uključeno i komentirano posmatranje video snimka. Mikronastava obično daje pozitivne rezultate u smislu razvoja nastavnikovih kompetencija pa i rezultata učenja. Prema Hattieu, indeks uticajnosti je vrlo visok (0,88).-

Kod nas smo u 70-im godinama eksperimentalno uveli mikronastavu kod studenata pedagogije za vežbanje postavljanja pitanja višeg kognitivnog nivoa, pa i za vođenje kreativne diskusije; rezultati su bili povoljni (Marentič Požarnik, 1987). Kasnije, mikronastava se uvela i u tečajeve iz visokoškolske didaktike (kandidati su poučavali grupu svojih kolega; uključena je bila kolegialna i video povratna informacija). Učesnici tečajeva su vrlo visoko procenili vrednost ovog pristupa za

svoje učenje – više od predavanja, vežbi i čitanja stručne literature (Marentič Požarnik, Lavrič, 2015).

U Sloveniji, najviše diskusija o tome, koje kompetencije uključiti u nastavne programe, vodilo se u godinama 2005-2008; tada se ova tema intenzivno obrađivala i u projektima i na nivou Ministarstva i u državnom savetu. Obrazovali su se različiti, više manje obimni spiskovi kompetencija.

Definiciju ključnih kompetencija preuzeli smo prema zborniku Rychen, Salganik: »Ključne kompetence su kompleksni sistemi znanja, ubeđenja i akcijskih tendencija, koje su izgrađene na osnovu dobro organizovanog znanja iz područja, osnovnih spretnosti, generalizovanih stavova i kognitivnih stilova«. (Weinert, cit. prema Rychert, Salganik, eds. 2001).

Posle obimnih diskusija, odlučili smo se za osam kategorija ključnih kompetencija nastavnika, pri čemu svaka kategorija obuhvata više konkretnijih kompetencija: Komunikacija i odnosi, kvalitetno/efikasno poučavanje, organizacija i rukovođenje, suradnja sa radnom i društvenom zajednicom/sredinom i briga za sopstveni profesionalni razvoj (Marentič Požarnik, 2007).

Interesantno, da smo, slično Hattieju, na prvo mesto stavili kompetenciju, da nastavnik efikasno komunicira sa učenicima, razvija pozitivno grupno ozračje i gaji dobre međusobne odnose; važnost izgradnje dobih međusobnog odnosa uz sposobnost nastavnikove empatije posebno je naglašeno i u radovima Marije Bratanić (1990, 1997).

Izveli smo i više istraživanja o mišljenjima nastavnika o važnosti pojedinih kompetencija i o tome, u kojoj meri ovladavaju njima i unose ih u svoj rad. Ova istraživanja su pokazala, da postoji znatan raskorak između poželjnih i stvarno postignutih kompetencija. Tako su studenti i diplomanti Filozofskog fakulteta u Ljubljani, prema svom mišljenju, postigli dosta dobre kompetence na području ovladavanja sadržaja kojim poučavaju, a identifikovali su mnoge nedostatke kod održavanja discipline, individualizacije nastave, rada sa učenicima sa posebnim potrebama pa i kod uspostavljanja odnosa sa učenicima (Peklaj, Puklek Levpušček, 2006). Obimno istraživanje, koje je obuhvatilo pet zemalja zapadnog Balkana, pokazalo je, da nastavnici većinom niže procenjuju važnost kompetencije razumevanja i razvoja obrazovnog sistema u celini (uz izuzetak makedonskih) nego kompetencije koje se dotiču poznavanja predmeta, nastavnih metoda i profesionalnog razvoja (Pantić i dr., 2011).

Uprkos dobrim pripremama, u nastavne programe naših fakulteta na kraju došao je vrlo reduciran spisak kompetencija. Razlog za to je verovatno u tome, da je veliki deo fakultetskih nastavnika bio skeptičan prema širem profesionalnom formiranju studenata, što nosi obavezu, da se promene metode, odnosi i pristupi rada sa studentima. U okviru evropsko sufinansiranog projekta *Partnerstvo fakulteta i škola* (2004-2006) uspelo je samo povećati obim praktičkog osposobljavanja budućih nastavnika (vidi zbornik Peklaj, ur. 2006).

U ovom projektu, uspostavili smo dosta efikasan model osposobljavanja studenata pa i mentora studentima i novim nastavnicima. Obuhvatao je između ostalog i vežbu u davanju takve povratne informacije kandidatima koja potstiče

njihovu dubinsku refleksiju (Marentič Požarnik, 2006). Poželjno bi bilo da ovakav program apsolvira svaki mentor u školi, u koju dolazi student na praksu pa i mentor pripravnicima u prvoj godini prakse. Ali kasnije je, na žalost, prevladalo mišljenje, da može biti mentor svaki nastavnik sa višegodišnjim iskustvom i da posebna priprema za ovu ulogu nije potrebna.

Nastavnikove kompetencije u očima učenika

Istraživanja usmerena ka doživljavanju nastave i nastavnikovih kompetencija od strane učenika predstavljaju važnu dopunu istraživanjima ovog područja. Tako se u okviru projekta Obrazovanje nastavnika za nove kompetencije za društvo znanja (2006-2008) istraživalo između ostalog, kako učenici osnovne škole (7. razred) i srednje škole percipiraju nastavnikove kompetencije u nastavi slovenačkog jezika i matematike. Nekoliko rezultata predstavljamo u tabeli 1 (Valenčič Zuljan, Kalin 2010, str. 58).

Tabela 1: Didaktične kompetencije nastavnika osnovne i srednje škole u nastavi slovenskog jezika i matematike prema procenama učenika

Kompetencija	slov.		matem.	
	osn.	sr. škola	osn.	sr.škola
Nastavnik jasno izlaže	3,35	3,15	3,30	3,06
Nastavnik navodi konkretne primere	3,10	3,22	3,25	3,11
Možemo pitati kad nešto ne razumemo	3,54	3,54	3,55	3,50
Radimo u grupama	2,03	1,87	1,40	1,31
Nastavnik uvodi problemsku nastavu	2,30	2,15	2,51	2,17
Nastavnik podstiče medpredmetno povezivanje	2,10	2,16	1,84	1,66
Izvodimo istraživačke projekte	2,14	2,25	1,46	1,25
Nastava se prilagođava učenikovim sposobnostima	2,47	1,85	2,41	1,65
Nastavnik podstiče diskusiju između učenika	2,20	2,21	1,91	1,54
Nastavnik povezuje sadržaj sa realnim životom	2,34	2,57	2,06	1,82

Prikazane su srednje vrednosti ocena. Učenici su procenjivali učestalost pojavljivanja nastave koja izražava pojedinačne kompetencije na osnovu skale sa 4 stupnjeva: 1 – nikada 2 – ponekad 3—često 4 -uvek

Podaci u tabeli ukazuju na prevladavanje tradicionalne nastave, pa i na nedostatke u uvođenju aktivnijih pristupa i to izrazitije u srednjoj školi. To ukazuje

na prednosti više profesionalno (a ne toliko akademski) usmerenog obrazovanja osnovnoškolskih nastavnika.

Kompetencije, ishodi i iskustveno učenje

U novije vreme, pod uticajem Bolonjske reforme sve češće se umesto kompetencija i u evropskim dokumentima govori o konkretnijim ishodima (outcomes), koji bi trebali biti sastavni deo svih visokoškolskih nastavnih programa. Ishodi su izjave o tome, šta je student sposoban napraviti – iskazati posle završenog studija. Osnova klasifikacije je tradicionalna Bloomova taksonomija kognitivnih, afektivnih i psihomotornih operativno izraženih ciljeva, koje je Kennedy obogatio s' primerima iz visokoškolskih programa (Kennedy, 2015). Kennedy nabroja prednosti nastavnih ishoda, koji mogu pomoći studentima kao i nastavnicima, da uspešnije planiraju nastavu i učenje i odaberu naj korisniju strategiju. Kennedy kritikuje pojam kompetencije kao neodređen, suviše nejasan, koji je po njegovom prouzrokovao veliku konfuziju. Predlaže, da se u studijskim programima jasnije povežu ciljevi, kompetence i ishodi, pre svega u okviru neke profesije (Kennedy, 2015, 62-65). Da li će to pomoći? Sumnjam u to, jer se kod nas Bloomova taksonomija sa preciznom definicijom pojedinih stupnjeva uvodila već u 70-im godinama (Marentić Požarnik, 1975), ali su je na visokoškolskom nivou usvojili samo retki nastavnici.

Dugogodišnja iskustva ukazuju, da samo nova terminologija u visokoškolskim nastavnim programima (da li su to operativni ciljevi, kompetencije ili ishodi) ne donosi automatski nov kvalitet u realizaciji nastave, u uvođenju aktivnijih metoda i prisnijih odnosa. Potrebno je, pored formiranja produbljene teorijske osnove, intenzivno uključivati i kvalitetno iskustveno osposobljavanje mentora, pa i visokoškolskih nastavnika, koji učestvuju u obrazovanju nastavnika (teacher trainers), u uvođenju aktivnijih nastavnih pristupa.

U Sloveniji, na tom području, smo sakupili dobra iskustva u 80-im godinama, pomoću organizacije serije višednevnih radionica na temu »*Iskustveno učenje u obrazovanju nastavnika*« (Marentić Požarnik, 1988; Marentić Požarnik, Skerbinek, 1990). Cilj ovih radionica bio je povišiti didaktičku kompetentnost visokoškolskih nastavnika koji rade sa budućim nastavnicima (teacher trainers - nosioci pedagoško psiholoških predmeta i didaktike pojedinih struka) pristupima refleksivnog iskustvenog učenja (mikropouk, simulacije, igre uloga, studije primera, skupinskodinamični trening). Evaluacije ovog pristupa bile su vrlo povoljne; samo ne znamo mnogo o dugoročnim uticajima.

I saradnici Srpske akademije obrazovanja, problemu kompetencija posvećuje veliku pažnju. Ulogu i značaj nastavnikovih kompetencija detaljnije je tretirala već konferencija SAO 2010. godine (vidi Godišnjak 2011). Već tada pokazala su se različita shvatanja kompetencijskog pristupa: da li se radi više o ekonomsko-političkoj kategoriji, o težnji, da se iz obrazovanja napravi »sluga ekonomije« i sredstvo birokratske kontrole nastavnika - ili je, pak, to u suštini pedagoška kategorija, koja može pridonositi formiranju razvijene ličnosti, kada se

uvažavaju sve njene tri komponente: praktična (behavioristična odnosno akciona), misaona – kognitivna i emotivno motivaciona (vidi izlaganje Jermakova, koji je prikazao situaciju i metode istraživanja i razvijanja kompetencija u Rusiji, 2011). I Gojkov naglasila je, da savremeni nastavnik nije u svojoj biti tehničar, nego refleksivni praktičar, koji može nastavu zasnovati i na svojim istraživanjima u učionici (Gojkov, 2011). A, još detaljnije i adekvatnije su Gojkov i Stojanović (2015) obradili razne savremene aspekte opredeljenja i razvijanja, pre svega didaktičke kompetencije nastavnika iz ugla emancipatorne didaktike, koja ima za cilj jačanje intelektualne autonomije nastavnika. Naglašeno je, da i mladi uz pomoć nastavnika treba da razviju intelektualnu autonomiju i izgrade svojstva, kao što su altruizam, samopoštovanje, toleranciju, sposobnost, da vole, pa, i komunikacijske i samoreflektivne veštine koje ih pripremaju na neizvesnu budućnost.

Korthagenov »model luka« kao celovit – holistički pristup ka razumevanju i razvijanju nastavnikove profesionalnosti.

Korthagen je u težnji, da prevaziđe fragmentaciju nastavnikove uloge, do koje može doći, ako se ograničimo na nabrojanje pojedinih kompetencija ili ciljeva, izgradio celovitiji model, koji obuhvata i vidljive i manje vidljive aspekte nastavnikove profesionalnosti, te njihov međusobni odnos (Korthagen, 2004; Korthagen, Vasalos, 2009). Model, koji je nazvao »model luka«, jer je pojedinačne elemente koncipirao u smislu slojeva, zasnovao je na načelima kognitivno konstruktivističke i humanističke psihologije (Rogers, Maslow, Fromm...) tako, da je u model uključio kao bitne elemente i nastavnikova subjektivna pojmovanja - shvatanja o prirodi učenja i nastave i o ulozi nastavnika, a u centar je stavio »self«-njegove lične karakteristike (skica 1).

Spoljni sloj, koji je najviše dostupan posmatranju čine, po Korthagenu, pojedine nastavnikove veštine, na primer veština dvosmerne komunikacije, postavljanje dobrih pitanja, davanje povratne informacije, organiziranje grupnog rada i slično. Sledeći sloj - kompetencije - opredeljuje Korthagen kao složeniji sistem više srodnih veština (na primer komunikacijska kompetencija, socialna kompetencija). One predstavljaju potencijal za delovanje, a ne samo djelovanje u konkretnim situacijama.

Sloj koji je privukao pažnju pod uticajem kognitivno konstruktivističke psihologije negde u 80-im godinama (Mandl, Huber, 1983) sačinjavaju vrlo uticajna nastavnikova pojmovanja, verovanja ili »subjektivne teorije« o učenju i nastavi, na primer da li je učenje pre svega memorisanje što veće količine sadržaja ili je proces konstruisanja vlastitih pogleda, da bi bolje razumeli sebe i svet; da li je nastava, pre svega, predaja znanja mladoj generaciji (trasmisijsko shvatanje), ili se radi o osposobljavanju učenika za samostalno učenje i podsticanje razvoja njihovih potencijala (transformacijsko shvatanje). Ova shvatanja utiču na nastavnikovo delovanje i predstavljaju deo njegovog profesionalnog identiteta (Calderhead, 1996). A, zadatak profesionalnog formiranja nastavnika, dakle, nije samo usvajanje pojedinih nastavnih kompetencija, nego i svesnost komponenti njegovog »ličnog

praktičkog znanja» koje je formirao tokom brojnih iskustava u svom školovanju pa i u nastavnoj praksi. Ovo znanje se prema Korthagenu kaže u slikama (Gestalt) i najlakše je dostupno kada se izrazi u metaforama, ili pričama (narratives). U jezgru modela laka nalazi se nastavnikov pojam o sebi (self-concept), profesionalni identitet koga karakterišu lične karakteristike - njegov entuzijazam, osjećaj misije, spontanost, ljubav prema učenicima i svom pozivu. Na definiciju toga, šta je moja uloga, poslanstvo, gde vidim dublji smisao svog delovanja, koje su moje moći, vrline, osnovni kvaliteti, je uticala pozitivna, odnosno transpersonalna psihologija.

Ovi slojevi stoje u kompleksnom međusobnom odnosu i utiču jedan na drugog – spoljni na unutrašnje i obrnuto. Ako nastavnik vidi svoju glavnu ulogu u prenošenju gotovog znanja na učenike, sigurno neće u većoj meri podsticati njihov grupni i samostalni rad.

Dobar nastavnik je onaj kod kojeg postoji optimalna kongruencija između slojeva, nastavnik, koji je što više autentičan. Profesionalnost nastavnika, dakle, ne dolazi do izražaja samo u »«vidljivim» kompetencijama, u njegovom ovladavanju nastavnih sadržaja i pojedinim nastavnim postupcima/veštinama. Za vreme studija, pa, i kasnije, potrebno je, da učesnici dubinskom refleksijom osveste svoja obično nesvesna shvatanja o nastavi i ulozi nastavnika, koja su se formirala na osnovu vlastitih iskustva i postoje, prema Korthagenu, najčešće u obliku »gestalt« - slike. Zbog toga pomaže, da se ponekad poslužimo metaforama. Nastavnika možemo uporediti na primer konobarom, koji donosi (gotovu) hranu – transmisijski model; ili, pak, sa planinskom vodičem, koji ukaže na cilj, a turisti treba sami da hodaju i nađu najbolji put. Može to biti i (sportski) trener, koji demonstrira vežbe za izgrađivanje određenih sposobnosti, ali vežbati treba svako sam.

U razmišljanju naših nastavnika, pa, i šire još uvek prevladava »transmisijski« model, jer najčešće govorimo, da je uloga nastavnika »predati« znanje mladima. To utiče i na upotrebljene metode i pristupe. Naročito na srednjim pa i na visokim školama još uvek prevladava jednosmerna komunikacija u smislu »monološkog« pristupa, nastavnici »više govore nego slušaju« i relativno malo je učeničkih pitanja kada se uporede sa brojem nastavnikovih pitanja; a ova su pretežno (u 80%) nižeg kognitivnog nivoa (Marentić, Plut Pregelj, 2009).

Optimalan odnos između teorije i prakse – bitan element kvalitetnog obrazovanja nastavnika

Vasalos i Korthagen (2009) ukazuju na razlike između akademskog ili deduktivnog i praktičnog ili majstorskog pristupa, a predlažu treći model, kojeg nazivaju »refleksivni« ili **realistični**. U skladu sa prvim, student dobija prvo veliku količinu teoretskih znanja iz različitih uže stručnih pa i pedagoško psiholoških disciplina i (obično) vrlo ograničen obim praktičnih iskustava (hospitovanja, pojedinačni nastupi). Ovaj model gradi na pogrešnoj pretpostavci, da će kasnije u pravom trenutku kandidati već sami »prenesti« nagomilana teorijska znanja u praksu. U drugom, praktičnom ili majstorskom modelu (Cvetek, 2005), kandidat za vreme svog školovanja ne dobija nikakvog znanja o pedagoško-didaktičnim

aspektima nastavnog rada, nego se očekuje, da će se, po principu pokušaja i pogrešaka, već nekako snaći. To važi za nastavnike nekih stručnih predmeta (koji dobijaju pedagoška znanja tek naknadno u posebnim kursevima), pa, i za nastavnike viših i visokih škola, koji obično ulaze u pedagoški proces bez pedagoškog obrazovanja.

U trećem modelu, kandidat uz pomoć dobrog mentora/visokoškolskog nastavnika postupno analizira i nadgrađuje svoja iskustva u praksi, te ih povezuje sa teorijom. Iskustveno učenje (Kolb, 1984) sa fazama konkretno delovanje – refleksivno posmatranje – apstraktna konceptualizacija – aktivno eksperimentiranje ili delovanje - zauzima tu osrednju ulogu kod izgradnje profesionalnih veština i stavova. Bitan sastavni deo ovog procesa je samorefleksija, dubinska, odnosno jedinstvena refleksija (Korthagen, 2004, 2017; Gojkov, Stojanović 2015), ili kritička refleksija (Šarić, Šteh 2017). Visokoškolski nastavnik (teacher trainer) trebao bi biti osposobljen, da vodi studentovu refleksiju posle iskustva u razredu i usmerava je na kritičke elemente (šta u datoj situaciji nije bilo u redu, zašto, šta bi hteo izmeniti i sl.).

Korthagen (2017) upozorava, da treba kod osposobljavanja nastavnika uzeti u obzir neke »neprijatne istine« (inconvenient truths) što znači, da na nastavnikovo delovanje utiču i podsvesne rutine, konglomerat potreba, emocija i iskustava iz vlastitog školovanja. Zbog toga, potrebna je tim »jedna refleksija«, koja postupno prodire u unutrašnje slojeve pomenutog luka sve do ličnih karakteristika, zasnovanih na pozitivnoj psihologiji, kao što su zanos, spontanost, značajne »moći«, ideali, osećaj misije. Ovakva refleksija pomaže u povećanju skladnosti između slojeva i povećanju osećaja sopstvene vrednosti. Takav profesionalni razvoj (kojeg Korthagen naziva profesionalni razvoj 3.0) tretira nastavnike kao celovita bića sa njihovim idealima, željama, osećajima, zanosom... To je dugotrajan proces (po Korthagenu traje oko 4 godine), koji je zasnovan na vrednostima, traži promene u školskoj kulturi, povećava osećaj autonomije, donosi nov pogled na učenje i dovodi do boljeg delovanja. Važan preduslov uspešnosti ovog modela jeste, pored dobro osposobljenih visokoškolskih nastavnika i mentora na školama, tesna saradnja (pedagoških) fakulteta sa školama, pa i saradnja fakultetskih nastavnika i nastavnika unutar škole (»zajednica prakse«).

Na neke aspekte ovog modela upozorila sam dosta rano (Marentić Požarnik, 1993). Postavila sam između ostalog, pitanje, na koje i posle toliko godina nema još definitivnog odgovora: »Kako postići, da oni, koji osposobljavaju nastavnike (nosioci grupe pedagoško psiholoških predmeta, didaktike predmeta, te mentori) zajedno planiraju studentova iskustva, polazeći iz »doktrine profesionalnog učenja«; da pronađu »zajednički jezik struke«, da su spremni učiti se jedan od drugoga... A uistinu se tako retko susrećemo i razgovaramo o stručnim pitanjima, još uvek postoje zidovi između predstavnika različitih struka«.

Nešto se kod nas, ipak, pomaklo na bolje u okviru pomenutih projekata *Partnerstvo fakulteta i škola (2003-2006) te Obrazovanje nastavnika za nove kompetencije za društvo znanja (2006-2008)*. Teško je prosuditi, koliko se do danas održalo ideja ovih projekata; sigurno više na pedagoškim fakultetama, pre svega u

obrazovanju razrednih nastavnika, nego na filozofskim i drugim fakultetima – prirodno – matematičkom, biotehničkom itd. Tamo se pojedinac teže odupire vladajućoj akademskoj kulturi, koja ne pridaje mnogo važnosti profesionalizaciji - podizanju kvalitete pedagoškog rada.

Obim prakse se u poslednjim godinama nekoliko povećao, ali je još daleko od poželjnih 8 nedelja. Na filozofskom fakultetu u Ljubljani je, na primer, uvedena najpre praksa u posmatranju nastave, a kasnije sama nastavna praksa, ali u dosta ograničenom obimu. Znamo, da kvalitet pedagoškog obrazovanja u velikoj meri zavisi od stavova, uticajnosti i osposobljenosti konkretnih nosilaca pedagoško psiholoških predmeta i predmetnih didaktika (jezika, geografije, fizike, matematike...) a između svih, koji obrazuju nastavnike, postoje velike razlike. Istotako nije lako izmeniti akademsku kulturu koja mnogo više ceni kvantitet istraživanja i publikovanja nego unapređenje kvaliteta pedagoškog rada. Pred nama je još dug i naporan put.

Literatura

- Bratanić, M., Mikropedagogija. Interakcijsko-komunikacijski aspekt odgoja. Zagreb: Školska knjiga, 1990.
- Bratanić, M., Susreti u nastavi. Mikropedagoški pristup. Zagreb: Školska knjiga, 1997.
- Calderhead, J., Teachers: beliefs and knowledge. In: Berliner, D.C., Calfee, R.C., Eds., Handbook of Educational Psychology. New York: Macmillan, 1996.
- Cvetek, S., Poučevanje kot profesija, učitelj kot profesionalac. Radovljica: Didakta, 2005.
- Gojkov, G., Nastavnik kao refleksivni praktičar. Srpska akademija obrazovanja: Nove uloge nastavnika. Beograd, 2011, str. 37-
- Gojkov, G., Stojanović, A., Didaktičke kompetencije i evropski kvalifikacioni okvir. Srpska akademija obrazovanja, Beograd 2015.
- Hattie, J., Visible Learning for Teachers. Maximizing impact on learning. London and New York: Routledge, 2012.
- Hattie, J., Lernen sichtbar machen. Überarbeitete deutschsprachige Ausgabe von Visible Learning von W. Beywl und K. Zierer. Schneider Verlag Hohengehren GmbH Baltmannweiler, 2013.
- Jermakov, D.S., Problemi i perspektive kompetencijskog pristupa u pedagoškoj teoriji i praksi. Godišnjak SAO, Nove uloge nastavnika, 2011, str. 7-20.
- Kennedy, D., Pisanje in uporaba učnih izidov. Praktični vodnik. Ljubljana: CME PIUS, 2015 (prevod dela Writing and using learning outcomes: a practical guide).
- Korthagen, F.A.J., In search of the essence of a good teacher: Toward a more holistic approach in teacher education. Teaching and Teacher Education, Vol. 19, No. 1/2004, 77-97.
- Korthagen, F.A.J., Vasalos, A., »Kakovost od znotraj« kot ključ profesionalnog razvoja. Vzgoja in izobraževanje, let. XL, št. 4/2009, str. 15-21.

- Korthagen, F.A.J., Inconvenient truths about teacher learning: towards professional development 3.0. *Teachers and Teaching: Theory and Practice*, Vol. 23, No. 4/2017, 387-405.
- Mandl, H., Huber, G. *Subjektive Theorien von Lehrern*. Forschungsberichte 18, Deutsches Institut für Fernstudien an der Universität Tübingen. Tübingen, 1982.
- Marentič Požarnik, B., *Pomen operativnega oblikovanja vzgojnoizobraževalnih smotrov za uspešnejši pouk*. Ljubljana: Zavod SRS za šolstvo, 1975, 1976, 1979.
- Marentič Požarnik, B. *Nova pota v izobraževanju učiteljev*. Ljubljana: DZS, 1987.
- Marentič Požarnik, B., *A workshop in experiential learning as a means of »training the trainers« in integrative approach to teacher education*. *Lehrerbildung in Europa vor den Herausforderungen der 90er Jahre. Beiträge zum 12. Kongress ATEE*, Freie Universität Berlin, 1988, 402-412.
- Marentič Požarnik, B., *Kako se učijo učitelji? Kognitivni pogled na učiteljev profesionalni razvoj in posledice za izobraževanje učiteljev*. *Vzgoja in izobraževanje*, let. 24, št.1/1993, str. 13-15.
- Marentič Požarnik, B. *Izkustveno učenje – modna muha, skupek tehnik ali alternativni model pomembnega učenja? Sodobna pedagogika*, let. 43, št.1-2/1992, str. 1-16.
- Marentič Požarnik, B. *Izobraževanje učiteljev med univerzo, državo in stroko*. V: Žagar F., ur. *Kaj hočemo in kaj zmoremo*. Zbornik. Ljubljana, Pedagoška fakulteta, 1992, str. 8-22.
- Marentič Požarnik, B. *Filozofija, doktrina in praksa izobraževanja učiteljev*. V: Destovnik, K., Matovič I., ur. *Izobraževanje učiteljev ob vstopu v tretje tisočletje* – stanje, potrebe, rešitve. Zbornik prispevkov. Ljubljana, Pedagoška fakulteta, 1997, str. 9-19.
- Marentič Požarnik, B., *Kako pomembna so pojmovanja znanja, učenja in poučevanja za uspeh kurikularne prenove*. *Sodobna pedagogika*, 1998, let. 49, št. 3, str. 244-261 in št. 4, str. 360-379.
- Marentič Požarnik, B., *Seminarji za mentorje kot priložnost za razvijanje kompetenc in poglobljanje refleksije ob partnerskem sodelovanju s fakultetnimi učitelji*. V: Peklaj, C., ur. *Teorija in praksa v izobraževanju učiteljev*. Ljubljana: Center FF za pedagoško izobraževanje, 2006, str. 45-52.
- Marentič Požarnik, B. *Čemu potrebujemo širši dogovor o temeljnih učiteljevih kompetencah? Vzgoja in izobraževanje*, let. 38, št. 5/2007, str. 12-18.
- Marentič Požarnik, B., Lavrič, A., *Fostering quality of teaching and learning by developing the »neglected half« of university teachers' competencies*. *CEPS Journal*, 2015, Vol. 5, N. 2.
- Pantić, V., Wubbels, T., Mainhard, T., *Teacher Competencies as a Basis for Teacher Education. Comparing Views of Teachers and Teacher Educators in Five Western Balkan Countries*. *Comparative Education Review*, ol. 55, No. 2, 2011, 165-188.
- Peklaj, C., Ed., *Teacher competencies and educational goals*. Shaker Verlag, Aachen 2010.
- Peklaj C., Puklek Levpušček, M., *Pridobljene in želene učiteljske kompetence diplomantov in študentov Filozofske fakultete*. V: Peklaj, C., ur. *Teorija in praksa v*

izobraževanju učiteljev. Ljubljana: Center FF za pedagoško izobraževanje, 2006, str. 29-44.

Razdevšek Pučko, C., Zakaj in kako spremeniti izobraževanje učiteljev. V: Destovnik, K., Matovič I., ur. Izobraževanje učiteljev ob vstopu v tretje tisočletje: stanje, potrebe, rešitve. Zbornik prispevkov. Ljubljana: Pedagoška fakulteta, 1997, str. 19-29.

Rychen, D.S., Salganik, L.H., Defining and selecting key competencies. Seattle: Hofgreffe&Huber Publishers, 2001.

Šarić, M. Šteh, B., Critical reflection in the professional development of teachers: Challenges and possibilities. CEPS Journal, let. 7, N. 3/2017, str. 67-85.

Valenčič Zuljan, M., Kalin, J., Effectiveness and competency of teachers in terms of student's assessment of teacher's conduct. In: Peklaj, C., Ed., Teacher competencies and educational goals. Aachen: Shaker Verlag, 2010, str. 51-73.

Slika 1: Slojevi nastavnikove profesionalnosti - model »luka« prema Korthagenu (2004):



КОМПЕТЕНЦИЈСКО ОБРАЗОВАЊЕ И ХУМАНИЗАМ -НЕКИ АСПЕКТИ-

***Сажетак:** Дуже од једног века постоје спорења око тога шта је основна функција образовања, а она су последњих деценија кулминирала увођењем концепта компетенцијског образовања. При томе се и саме компетенције, кад је реч о образовању, различито схватају и тумаче. Поборници тржишне утакмице траже од просветних органа (државе) да кроз програме, друга нормативна документа и школску праксу доминантно нагласи задатак школа да ученике припремају за рад. Више се наглашавају навике и умења, а мање знања. Мислиоци који напредак посматрају не само кроз бруто продукт него шире залажу се да компетенције поред технолошко-радне имају равноправно заступљену когнитивну компоненту. Попуштање пред тренутним бучним технолошко-технократским захтевима може имати негативне последице не само по укупни развој младих него и за саму привреду, јер захтев да се ученици припреме за оно што је тренутно потребно у радним процесима је двосекли мач. Та припрема нема темељнију основу и корисна је само краткорочно, а у условима сталног техничко-технолошког напретка постаје бескорисна. У вези са овим је и тзв. дуално образовање на којем инсистирају Влада и Привредна комора Републике Србије. Усвојен је чак и Закон о дуалном образовању који послодавцима омогућује да пресудно утичу на програме трогодишњих и четворогодишњих стручних школа. То је тематски оквир овога рада.*

Питање колико је образовни систем хуман је планетарно и свевремено актуелно. Чини нам се да је прихватљиво мишљење оних дидактичара који сматрају да је хуманистичко „свако образовање које првенствено има задатак да у човјеку буди и хармонијски развија његове општељудске способности и диспозиције и да га уздигне до савршенства које допушта његова природа.“ (Енциклопедијски рјечник педагогије, Матица хрватска, 1963).

Колико се овај хуманистички задатак остварује у оквиру образовног система најбоље се види по томе како је законски регулисано и како се остварује средње образовање. Овај део система као етапа између основног и високог образовања име две функције – да младе припреми а) за рад и б) за наставак школовања. Неки аутори, не случајно, кажу „или за наставак

школовања“ чиме јасно наглашавају да је за део генерације средња школа и завршна. У време између Првог и Другог светског рата у Европи је, под утицајем економских потреба, дошло до диверсификације средњег образовања. Економија је тражила да средње школе припремају кадар не само за факултете него и за укључивање у радне процесе. Тако је формирана средњошколска мрежа која, сем гимназија, обухвата техничке, економске, медицинске и друге школе. Увођењем техничке компоненте, уз хуманистичку, појам општег средњег образовања је обogaћен и осавременен.

Европа тражи да се школски системи компетенцијски усмере, да се створи упоредни систем квалификација што би требало да обезбеди лакше и ефикасније кретање радне снаге, Зато В. Д. Сухоруков истиче да се компетенцијски прилаз посматра мање педагошки, а више као врста притиска привредних структура које у дијалогу са школством постављају своје услове. Тражи се да се школе укључе у тржишну утакмицу. То значи да приоритете треба променити. Умето редоследа знање, умење, навике, при чему је акценат на знању, траже се другачије тежиште навике, умења, знање, што значи да је знање изгубило примат. Школа знања претвара се у школу компетенција (В. Д. Сухоруков. 2009)

Дакле, Сухоруков сматра да компетенцијски приступ у образовању није само дидактичка категорија него и особени дијалог између школе и тржишта рада. Тим односом се бави и Д. С. Јермаков који сматра да се компетентност не сме поистовећивати са квалификацијом, да не представља само економску категорију и да није добро ако човека сведе на "радну снагу". Уколико би се тако посматрало, онда би политичари и послодавци, при одређивању компетенција за наставне стандарде и програме диктирали своје захтеве систему образовања и претворили тај систем у сферу образовних услуга. Алтернатива томе је одређивање компетентности као педагошке категорије при чему се компетентан човек схвата као развијена личност, индивидуалност.. У том случају компетенцијски оријентисано образовање неће бити просто "слуга" економије, која је углавном усмерена на стварање профита, већ истински покретач социјално-економске модернизације. (Д. С. Јермаков, 2010).

Б. С. Гершунски, између осталог, компетентност схвата као промишљено владање теоријским знањима, вештинама, начинима доношења одлука, моралним нормама, вредностима, традицијама које су потребне за практичну реализацију конкретних врста делатности и најпотпунију самореализацију човека. (Б. С Гершунски, 1997)

Није мало врло познатих аутора који су указивали на лоше последице концепта у коме је образовање слуга привреде и технократских структура. Ђовани Гоцер: „Што се тиче органа који доносе одлуке о образовању од њих се све више захтева да се баве утицајем нових феномена насталих комбинованим развојем технологије и продуктивности, што се непосредно одражава на аспект људских капацитета обуке и на аспект окружења (свет)“ (Ђ. Гоцер, 1991).

Да је образовање вишедимензионални процес који треба да задовољи многе захтеве и да искључива прагматично-практична усмереност не може да задовољи ту вишедимензионалност указује и Мајкл Ремзи, надбискуп од Кентерберија, који истиче да је заснивање добрих веза образовања са индустријом и трговином високо пожељно и суштински важно, али критички наглашава и следеће: "Образовање се све више посматра првенствено као роба на тржишту. Његови људски производи постоје не да би служили Богу него бруто националном производу, а његов садржај се све више процењује у оквирима економске корисности – дакле, образовање као средство до циља пре него као циљ за себе." (Надбискуп од Кентерберија, 1991). Претерана инструментализација образовања којим се учење подређује искључиво дневним потребама иде на штету хармоничног развоја сваког појединца који треба да се самоостварује као аутономна личност. На то свођење образовања само на једну – економистичку димензију упозорава и Џорџ Вуд који каже: "Законодавни покрет за успех се првенствено брине о америчкој економији, не о животима наше деце. Његово полазиште је вођено боксерским резултатима међународне економске конкурентности: Бруто национални доходак и цифре трговинског биланса се читају исто онако као што доктор чита пацијентове виталне знакове" (Вуд, Џ. 1991). И за саму привреду боље је да образовање буде постављено на широку основу јер се тиме обезбеђује боље прилагођавање брзим техничко-технолошким и културним променама.

У стриктној подређености образовања тржишној утакмици највише страда општеобразовна компонента, на то указује Џон Денисон који каже: „Ако образовањем желимо да припремимо индивидуе способне да се прилагоде брзим променама услова, искрслим технолошким променама на радном месту, један фундаментални приступ је пресудне важности. Независно од нивоа и од функције за коју се студент (ученик) припрема општа компонента мора бити укључена у програм (Денисон, Џ, 1991)

Притисак привреде, може се рећи, друштва и државе, на школство углавном се своди на захтеве да се програми средњих стручних школа потпуно подреде потребама радног места при чему се запостављају потребе ученикове личности. Тачно је да променљивост савременог света захтева да образовни систем буде еластичан и покретљив али, истичу многи аутори (Хуторској, Корољ и други), он је остварљив уколико међу основним компонентама образовања (циљеви, смисаоност, садржаји, облици, методе), поред захтева и стратегије државе, пронађу своје место и личносне потребе ученика које не зависе од социјалне поруцбине. Кад се размишља о образовању, треба имати у виду битна питања од појма личности до процене социјално-културних промена које утичу на вредносне оријентације. У крајњој линији све се своди на једно: треба се окренути целовитости човекове личности, његовим духовно-моралним основама. Овај нагласак је неопходан баш сада када се у Србији на велика звона промовише као новина тзв. дуално образовање које треба да буде кључ за задовољавање кадровских потреба производње и повећање запослености. Привредна комора, која то истиче као иновацију, у ствари, не

казује ништа ново. Дуалистичко образовање у педагошкој теорији и пракси карактеристика је школских система од настанка капитализма, а чине је два образовна пута – један који омогућује проходност до врха образовне пирамиде (факултети) и други који после скраћене (трогодишње) средње стручне школе упућује свршене ученике у производњу са минималном могућношћу да наставе школовање. Не треба бити много паметан да се закључи да је први пут резервисан за децу из породица повољнијег социо-културног статуса (високо образовани родитељи, породичне библиотеке, приватни професори) а други за децу из депривилегованог слоја. Тако школски систем репродукује постојећу социјалну структуру. Једни се спремају да раде главом, а други рукама. Србија је имала, а и сада има дуалистичко средње образовање. Сетимо се некадашњих школа ученика у привреди (ШУП) у које су били шупирани они што немају могућности да крену даље. Сада образовни пут прекидају трогодишње стручне школе.

Дакле, дуално образовање за које се залаже Привредна комора Србије није никаква новина него само појачавање онога што смо имали и имамо. Кључно у њеном концепту је трогодишње средње образовање које треба да омогући запошљавање оспособљавањем ученика у самом предузећу. Истиче се важност учења на радном месту и тражи да се послодавци укључе у израду функционалних програма. Циљ је да се код ученика развију кључне компетенције неопходне за успешно запошљавање. Још се каже да је „превише високошколских а премало нискошколских радника“. Залаже ли се то Привредна комора за нижу образовну структуру? Ако неко мисли да ће се млади тако натерати да буду зидари, тесари, вариоци, вара. Неће млади да раде тешке и опасне послове за мале паре. Зашто су популарне средње медицинске школе? Зато што медицинске сестре и техничари могу лако да се запосле у иностранству за добру плату.

Компетенције, које се у образовном систему помињу у последњој деценији, дошле су на захтев привреде и најчешће се схватају врло уско – као оспособљеност за извршне операције на радном месту. Познати руски стручњак М. Чошанов одређује компетентност као свеукупност трију одлика: а) мобилности знања, овладаности оперативним и мобилним знањима; б) еластичности метода као умешности да се примени метода најприкладнија датим условима у дато време; в) критичности мишљења схваћеној као способност да се из мноштва решења изабере оптимално и да се аргументовано сумња у оптимална решења. Другим речима, компетентан човек дужан је не само са схвата суштину проблема него да га уме и практично решити, тј. овладати методом. Јасно је да овај познати аутор компетентност схвата практично-методолошки. Он не помиње когнитивни развој, не стицање него мобилност и оперативност знања.

Притисци из привреде на образовни систем најчешће су технократског карактера и теже да образовање сузе на производну функцију. Европски савет је још пре 25 година као важан циљ образовања истакао такву припрему која треба да омогући широк поглед на рад и теоријски увид у природу и облике

рада. Имао је сигурно у виду тенденције да се образовање уско подреди тренутним потребама, а да се запостави његова развојна улога. Тежња да се уско профилишу радна места и да се на основу њих насликају наставни програми је врло опасна и антихуманистичка.

Образовање је вишедимензионални процес који треба да задовољи многе захтеве и да искључива прагматично-практична усмереност не може да задовољи ту вишедимензионалност. Мајкл Ремзи, надбискуп од Кентерберија, који истиче да је заснивање добрих веза образовања са индустријом и трговином високо пожељно и суштински важно, али критички наглашава и следеће: "Образовање се све више посматра првенствено као роба на тржишту. Његови људски производи постоје не да би служили Богу него бруто националном производу, а његов садржај се све више процењује у оквирима економске корисности – дакле, образовање као средство до циља пре него као циљ за себе." (Надбискуп од Кентерберија, 1991). Претерана инструментализација образовања којим се учење подређује искључиво дневним потребама иде на штету хармоничног развоја сваког појединца који треба да се самоостварује као аутономна личност. На то свођење образовања само на једну – економистичку димензију упозорава и Џорџ Вуд који каже: "Законодавни покрет за успех се првенствено брине о америчкој економији, не о животима наше деце. Његово полазиште је вођено боксерским резултатима међународне економске конкурентности: Бруто национални доходак и цифре трговинског биланса се читају исто онако као што доктор чита пацијентове виталне знакове" (Џ. Вуд, 1996)... И за саму привреду боље је да образовање буде постављено на широку основу јер се тиме обезбеђује боље прилагођавање брзим техничко-технолошким и културним променама.

Србија је једина земља у региону која има Закон о дуалном образовању и има Национални модел дуалног образовања. Тај модел креиран је на основу искустава Аустрије и Швајцарске. У Закону пише да су циљеви дуалног образовања да обезбеди услове за стицање и развој компетенција у складу са потребама тржишта рада, допринесе јачању привредне конкурентности, обезбеди услове за запошљавање. Истина, као циљеви се спомињу развијање предузимљивости, иновативности и креативности ради професионалног развоја и обезбеђивање услова за економски и општи друштвени развој. (Закон о дуалном образовању, 2017, 2020)

Како се стручне компетенције, практично схватају, илустроваћемо позивајући се на програм Машинске техничке школе Краљево за занимање бравар-заваривач у коме се каже да ће ученици на крају школовања бити оспособљени за:

- планирање, припрему и организовање браварских и заваривачких радова
- израду делова металних конструкција механичком обрадом,
- спајање делова металних конструкција раздвојивим и нераздвојивим спојевима,
- израду и монтирање металне конструкције и процесне опреме,
- контролу квалитета браварских радова према прописима и нормативима

- заваривање поступком електролучног (РЕЛ, МИГ, МАГ, ТИГ) и електроотпорног заваривања
- заваривање поступком гасног заваривања.... (Школски програм МТШ, Краљево).

Тежиште образовања за овај образовни профил, како се каже у том школском програму, је на развијању стручних компетенција и значајном повећању удела практичних фаза учења, пре свега у компанијама и предузећима. Наставни план и програмски садржаји свих предмета припремили су компетентни стручњаци из привреде, средњих стручних школа, ГИЗ (немачка организација за међународну сарадњу), као и из Министарства просвете, науке и технолошког развоја. О иновативности и креативности које се помињу у Закону овде нема ни речи. Циљ је да ученици добро наведбају одређене, углавном једноличне и досадне, телесне операције које захтева радни процес. Такав одљубљени систем давно је исмејао Чарли Чаплин у своме чувеном филму Модерна времена. Потпуно се запоставља питање временске одрживости тако конципираног образовања. Шта ће бити ако врло брзе техничко-технолошке промене тако стечене стручне компетенције пошаљу у музеј старина, а ученици нису стекли ширу теоријско-стручну основу која би им могла помоћи да се лакше прилагоде новим захтевима, а којој се у дуалном систему не поклања готово никаква пажња.

Послодавац тражи да се ученици усредсреде на конкретне радне операције и према њима ураде наставни програми и организује учење. Тежиште је да се орговори на захтев како треба радити, али уз како важно је и шта, а оба захтева се нужно ослањају на знање, на теоријску подлогу која је у дуалном образовању другостепена. ОЕЦД у једној студији о квалитету у образовању поставио питање квалитет за кога – за владу, предузећа или ученике и још је нагласио да је ризично подлећи бучним и краткорочним политичким притисцима који често имају предност при избору циљева иако не доприносе добробити будућих генерација ученика. Претерано инсистирање само на практичној обучености има и своју негативну страну. Таква стручна компетентност није ни довољно мобилна ни довољно еластична, а то је у честим техничко-технолошким променама неопходно. (ОЕЦД, 1998)

О томе нашта треба да буде усмерено образовање у 21. веку говори извештај Жака Делора „Учење: скривена ризница“ у коме су дати задаци за целоживотно образовање. Они се темеље на четири стуба – учити: да се зна (сазнавање света), да се ради (производња у складу са потребама), да се живи заједно (уважавање других тимски рад) и да се буде (личности развој) (Жак Делор, 1996)

У наставним програмима састављају праве послодавци недостају два важна стуба – да се зна и да се буде, а без њих су и она друга два нестабилна. Тешке последица тек ће се видети.

Закључак

Претерана амбиција да школа припрема ученике само за пословни успех има своју тамнију страну. Оштећени су ученици, јер се не води рачуна о развоју њихових природних потенцијала, а, дугорочно гледано, оштећена је и привреда, јер није добила кадар који се може успешно прилагођавати сталним променама. Поред тога, та концепција може да води саможивпој егоцентричности и нездравој преокупираности друштвеним статусом или материјалним поседовањима. Из тога се рађа посесивни индивидуализам који као корозија нагриза друштвене односе јер у своме видном пољу нема осећања за друге, не зна за солидарност у невољи. Укратко, позиви школама да буду катализатори пословног успеха запостављају моралну димензију што би савремени свет могло да води у катастрофу.

Литература

- Чошанов М. (2002), *Стално конструисање и организација*. Самара: Образовна технологија 2, testolog.narod.ru/Other13.html
- Јермаков С. Д. (2010), *Проблеми и перспективе развоја компетенцијског приступа у педагошкој теорији и пракси*. Београд: Годишњак за 2010. годину Српске академије образовања.
- Денисон, Џ. (1991), *Технологија, високо образовање и економија – критички однос у Путевима образовања* (Ч. Недељковић, ур.). Београд: Агена.
- Гершунский Б. С. (1997). *Философия образования для XXI века (В поисках практикоориентированных образовательных компетенций)*. М.: ИнтерДиалект+
- Школе и квалитет*. (1998). Извештај Организације за економску сарадњу и развој – ОЕЦД. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Вуд, Џ. (1996), *Ефикасне школе*. Београд, Центар за усавршавање руководиоца у образовању.
- Сухоруков, В. Д. (2009). *Компетенцијски приступ у контексту дидактичких традиција и иновација*. У зборнику *Формирање основних професионалних компетенција будућих педагога у условима реализације нових образовних стандарда и универзитетски уџбеник*. Москва: БАЛСС.
- Закон о дуалном образовању* ("Службени гласник РС", бр. 101/2017, 6/2020)
- Делор, Ж.(1996). *Образовање скривена ризница* (Извештај Унескове међународне комисије о образовању за 21. век). Београд: Министарство просвете Републике Србије
- Надбискуп од Кентерберија. (1991) *Либерално хришћанство и либерално образовање*. У зборнику *Путеви образовања* (Ч. Недељковић, ур.), Београд, Агена.
- Гоцер, Ђ. (1991) *Школски програм и друштвени проблеми*. У зборнику *Путеви образовања* (Ч. Недељковић, ур.), Београд, Агена.
- Енциклопедијски рјечник педагогије* (1963). Загреб: Матица хрватска.

**Акад. проф. др Александар М.
Петровић¹**

Универзитет у Приштини
Филозофски факултет
Косовска Митровица
Катедра за филозофију
Косово/Србија

Оригинални научни рад
Српска академија образовања
Годишњак за 2020. годину
УДК: 37.013.73
Стр. 50-72

ФИЛОСОФИЈА И ОБРАЗОВАЊЕ У СВЕТУ ЖИВОТА

У свом дугом трајању, философија је према успонима и падовима проналазила начина да се укључи у послове отклањања необразованости и подстакне све оно што је за стасало људско биће пожељно и добро. Свет живота у коме се то догађа захтева и његово разматрање са разрешавањима усиолошких проблема, а данас и на први поглед такви подухвати, не изгледају нарочито савремено. У проширивању могућности општења у комуникативним заједницама тај процес је постао замашан и сложен, тако да захтева и истанчаност приступа, као и стицање неопходних знања за налажења повољних решења, што се некако све више ускраћује. Удаљавање корисног од истинитог отвара пукотину која почиње да зјапи, показујући се понајпре у сфери образовања и просветних установа. Раширено оспоравање истраживачких поступака и проистеклих резултата које је у новије време веома учестало, држи ме у уверењу да су се догодиле и многе девијантне промене везане за таква разматрања и процењивања, када је у питању *ἐπιστήμη* (επιστήμη) (тражена наука)², заједно са подразумевањем да су с тиме напуштени и критеријуми ранговане компетенције значења битија. То сведочи о извесној кризи и замору духа у нашој савремености, јер се оспорава сам првостепени карактер приступа. Ако у самом приступу више није допуштено да осмисли суштост састава постојећег и склопова који га сачињавају у јединству стварности, као битијних својстава, а путем њих и бивствовања самог (битија), онда је сама његова мисаона енергија симптоматична. Бивање човеком подразумева да нам није све разјашњено отпочетка, те да је за њега као биће и врсту егзистенције неопходно да се у трагању за правим одговорима

¹ aleksandar.petrovic@pr.ac.rs

² Arist. *Metaphysica*, VI, 1. 1028b: "И од старине као и сада и вазда се оно тражи и увек је отежавано /питање/ шта је

биће, или шта је суштина... Зато и ми понајвише и најпре и такорећи једино то треба да истражујемо, шта је то што на тај начин јесте?"

образује и васпитава у посматрачком усавршавању. Такво усавршавање у схватањима пружа образовање у историјском мишљењу кроз отвореност за то што јесте и бива у времену живљења, или за свет живота у изворном смислу речи.

У свет живота се упушта кроз неговање духа (културу), а ту је од изузетног значаја просвета и дијапазон развијености културних напора и тежњи. Просветитељство је у том смислу вишезначно и сложено као феномен људских заједница, показујући се у европском контексту према распону од византијског (државно-правног и верског, концептуално-логичког и универзитетског, књижевног и опште-културног), нашег светосавског (школски описмењујућег, лекарски усавршавајућег, у мајсторству речи и неговању књижевности), до западноевропског много доцније, израслог на друштвеним сукобљавањима кроз различита идејна стремљења.

У позитивизму западноевропског деветнаестог века, који је наступио као нека наводно надмоћна метода неповерљивости и излагања свега бескрајним проверама, одбацивала се прва философија као миленијумска мисаона измишљотина и денатурализована теологија. Произвољност те оцене је видљива на повијању пред надирућим сцијентизмом и његовим прагматизацијама, где се показивала као мотивациони баласт услужности делатностима позитивних наука, које баратају са тзв. 'чињеницама'. Ту се просто прескакала 'чињеница' да су оне 'начињене', тј произведне мисаоним напором њиховог предочавања, у којима мора да се положи рачун и о појмовним оквирима настанка. Не марећи више за тај изворни услов саморазумљивости, такав ход се настављао кочећи духовне науке и подржавајући оне које се баве материјалним и опипљивим (саморазумљиво узимајући да је све што јесте управо једино тако настало), у све мање обуздаваној тежњи за надмоћношћу. Са том владајућом тежњом западњачко просветитељство се обрुकало са падањем у услужности до ропског статуса, те се готово сасвим изједначио са циљевима владајућих интереса (у нашој савремености оног банкарка, индустријалаца и корпоративиста као „представника дубоке државе“). Ту више нема ни оних голицања из унутрашњости или веберовских социјалних 'задевања' као изазова који скрећу пажњу, начелно отварајући епоху енормних застрањивања у свету увида у јединство стварности. Уместо прогресивности која се показала као забасивање на споредне путеве, просветитељство данас, са оваквим повијањима око групашећих интереса и падањима на раван експертских услужности, не нуди више оно светло знања, које се раније просто подразумевало као услов стасавања слободне и целовите личности (првосуштинске егзистенције која је у њој самој одржива). У даљем терању на такав правац као да се јача и све већи замор и суштајање.

Цео двадесети век је проведен у гигантомахији око суштине философије и у њему се испољило све оно најгоре, али и све најбоље. То што се време отада променило, и што у нашој савремености влада дух спремности на лаке и брзе успехе са подешеним пречицама преко електронског информисања, у несвиклости на стрпљиво читање књига и напорно промишљање, то тај дух засигурно маргинализује у односу на епохе у којима то раније није био случај. Раније се ређе дешавало да сагледавање мисаоног хоризонта и његових садржаја у бивствовању као таквом, буде лишавано јединства стварности и оног Једног Који све уздржава од распадања – Бога Сведржитеља.³ Како је Он данас свучен у позадину, и мишљење 'из позадине' је изворније, не исцрпљује се у сагледавању 'предњег плана' реалности, него реалније улази у суштинске димензије постојања као таквог (у интелигибилној битија). Додир умности у нама са квалитетима бивствовања (квалама) иде преко субјективности за свет и објективности у свету, као јединствено

³ Као илустрација нека послужи увид једног од највећих православних теолога, св. Григорија Паламе, који је у другом делу треће тријаде коренито промислио и протумачио основну идеју хришћанског предања, супростављајући се варлаамској натурализацији теологије: „И Мојсију, беседујућем с Богом, није рекао «Ја сам суштина», већ «Ја јесам Постојећи /Сушти/», па није од суштине, Који јесте, већ је од Постојећег /Суштог/ суштина: јер је Онај Који јесте у себи окупио све бити (бивствовање). Затим, ако би се уместо «суштина Бога» он послужио звучно одговарајућим по «природи», и утолико по благодати и благодатним боговима, за које Свети такође кажу да су по благодати беспочетни и нестворени, то је суштинска претпоставка говора. Њему је дакле следило да каже «Једини по природи беспочетни Бог». А он, заменивши то «Бог» и одбацивши «по природи», није Оног називао једино беспочетним, који сједињује свеколико што носи и захвата. Јер није ли то рекао, да би доказао, како би у Ономе природне силе обмануле створене /људске умове/?“ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΤΟΥ ΠΑΛΑΜΑ (2006), ΛΟΓΟΣ ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΙΕΡΩΣ ΗΣΥΧΑΖΟΝΤΩΝ /Ερευνητικό έργο: ΔΡΟΜΟΙ ΤΗΣ ΠΙΣΤΗΣ – ΨΗΦΙΑΚΗ ΠΑΤΡΟΛΟΓΙΑ. Χρηματοδότηση: ΚΠ Interreg IIIA (ΕΤΠΑ Εργαστήριο Διαχείρισης Πολιτισμικής Κληρονομιάς, www.aegean.gr/culturaltec/chmlab. Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Τμήμα Πολιτισμικής Τεχνολογίας και Επικοινωνίας, III, 3, 12/ У том смислу и Финково инсистирање на онтолошком суперлативу како најбивствујућијем бићу (или битију), за које он сматра да је данашњи слух, навикнут на *sumtum ens* као укупност и општост без утемељења суштине у врховном битију мањкав. Могло би се рећи и да појам при громовитом сазнајном удару није уземљен, те да у небеском отварању при преносним покретима, уместо да циркулише и пулсира спаљује савест, трансформишући је у анархичне и физиологизујуће моменте натурализујућих глобалних положаја у наивном хватању за генерални став као уточишта пред могућом изгубљеношћу у другачијем опросторавању и овремењавању света. И даље је у игри онтолошких фигурација смисла важење димензија дубине заснивања суштине постојања, као виђења шта, или боље, Ко је омогућава, пресудна у тумачењу.

ишчитавање слојевитог сјаја битија као таквог, у темпорализованим структурама, према степенованим појављивањима бића у мишљењу и ван њега. Јединственост погледа и повећана прегледност није ствар иманентизације предметности из натуралистичке перспективе, него његове ширене и артикулисане карактеризације, која у темељу изражава оно што највише бива и јесте.

Питање о Оном првом и његовом првенству, вековима и миленијумима је било питање метафизичке теологије, где се реално бивствујуће видело као самостално, у себи одређено и целовито бивствујуће, које појмом обухвата све бивствовање (битије), а реално је баш по способности обухватања постојања света, чак и у случају да важи примедба како оно `не постоји` (или није реалан предикат), него да је тек `чиста форма` која отвара простор практичког понашања и сходног саустројавања тог истог света. Сама првобитна природа устројства света по многострукости слојеваних разлика, не садржава унутар себе никакво противречје, сачињавајући родове и врсте, мада не спада у било који од њих, а то устројство сачињавају трансцендентални атрибути или идеје једног (идентитета), добра (унутрашње вредности) и истинитог (услова сазнатљивости). Те идеје световања света сачињавају оно што је битијем дато у његовој целовитости, као превасходне мисли или трансценденталије, тако да оне не додају ништа накнадно што се већ не би у томе садржавало, а то по логосној економији и не треба да чине.

За Канта је ту значајан појам представљања, јер ако се јединство разноврсности појава представља као потпуно, онда се оно збива кроз свеобухватан појам чији садржај не може да буде сликовит или опажљив, тако да је представа трансцендентна и њена трансцендентална реалност назива се идеја. У *Критици чистог ума* Кант идејом именује „умни појам форме целине“ који се никада не односи на нешто непосредно опажајно и његову сликовитост, него на оно неусловљено с обзиром на тоталитет услова, па то види као темељ синтезе свега условљавајућег у постојању. Као представе неусловљене целовитости бивствовања, идеје су видљиве као ствари по себи и као појаве, а опет збир свих предмета могућег искуства као збраност свих појава, Кант је именовао светом.⁴ Свет је и онтолошки збир ствари као појава у неусловљеној

⁴ Кант у *Критици чистог ума* одређује и његов нужни појам, истичући; „Све трансценденталне идеје, уколико се тичу апсолутног тоталитета у синтези појава, називам појмовима света.“ (Кант, И.: *Критика чистог ума*, А 407; Б 435.); види и - И. Кант, *Шта значи оријентисати се у мишљењу*, 1786. Положај света већ се има у памћењу приликом оријентисања, и то не од бесцветовне субјективности, него из његове просторне законституисаности, без које свет вртложи до падања опстанка у заборав објективисаности: „Тада је свет један објект.“ /Хајдегер, М., *БиВ*, Бгд., 2001., с. 216/ Имајући у виду да је свет ништаствен из склоности западању, Хајдегер је

супстанцијалности, датој кроз моћ синтезе (придавања поиманих из предикативних одредби), одређеној као идеја, или као чисти синтетички појам ума, који је различит у односу на све разумне представе по својој универзалности. У том смислу свет није ништа опипљиво или опажајно, а ипак постоји као основ који овремењено и опросторено допушта активност душевним способностима, показујући их као конкретне. Могло би се рећи да обухватајући могућности искуства, свет показује одређеност тоталитета коначности људских бића као субјеката који слободно делују кроз активно упознавање стварности у њеним својствима, или у интерактивној вези.

Упућеност у послове света, за разлику од приватне упућености, значи утицај на друге, посебно састављање историје у поучавању за стицање предности у животу, где философија има улогу „учитеља у идеалу“ као активна интенција подршке „божанском човеку у нама.“ Без обзира на појам „идеала“ као романтичарски елемент уобразиље који може и произвољно да се поставља, његову „природу“ је могуће видети и као обухватајући и заокупљајући моменат датости узорног и начелног приступа стварима, тако да сее оно божанско у човековом „усправном ходу“ ту не губи сасвим. Као учесништво у игри живота, појам света сваког нужно дотиче и занима (Кант, *К4У*), те значи људе у њиховим односима према оном што јесте у целини, али не саморазумљиво, него с обзиром на ту целину тематски, према обиму променљивости те целине у њеном опстанку. Опстанак формира свет тако што пушта разумевање света у догађање из ког поприма изворни изглед и функцију парадигматичке форме за све што очигледно бивствује, тако да продирање у свет значи продирање у оно што јесте и бива, тј. осветљавање целовитости његове протофилософске или метафизичке структуре. Свет као идејна парадигма значења истинитог иде испред опстанка и субјективности појединца, као што се он и обликује унутар ње, као посредујуће увиђање стања његове временујуће световности или састављености постојећег светла и тла, које се разабире проблематизовањем властитог положаја увиђања и смислености. Свакако, самим тим свет ни није сводив на ситуативна самоограничавања из самоскривљених незрелости.

Проблематизација световања света и човека у њему збива се кроз установљавање његове суштине као утемељивање, кроз пројекцију могућности у њиховом посредовању. По питању узрока и модуса, битије се разматрало кроз однос коначног и бесконачног, где је коначно обухватало

поразно констатовао: „Најпре и понајчешће тубитак је изгубљен у свом „свету“.“ /*исто*, стр. 262./ Међутим, појам Другог и интерсубјективна коегзистенција света спрам јединства стварности ту је остављена по страни, тако да се пуна његова тематизација у новије време збила тек са промишљањима човека и света као заједнице у битију код Еугена Финка.

суштину битијног бића и његових споредности, а бесконачно чисту стварност као снажнију оприсутњеност реалног или реалније видове постојања. Тај однос се и препоручује сам за дијалектичко схватање, тако да и коначност може да запреми своје тематске предности у ритму живљења и кинестетичким запажањима, која у пружању сјаја мислима обоје квале разумевања у знаке снажнијег приближавања исходишту. Човек се у трансценденцији, као слободи, којом сагледава разлоге утемељивости световања света, удаљује од себе ка стварима, али то чини у активно бивствујућој целини која му се расветљавањем приближава као јединство стварности. Чулна ограниченост сазнајних могућности ту је доведена у питање на тај начин, да се извесности изједначавају према степену датости оног реалног, тако да су и тумечења избалансирана у приближавањима истинитости.

Мада је са потцењивањем констатована, а много чешће због тзв. „софистичког умећа дијалектике“ исмевана или просто пренебрегавана, Хегелова примедба за тзв. „лошу бесконачност“ оностраног спрам ононостраног, или философије као окрета активном оностраном у јединству појма и реалности као тзв. „обрнутог света“ (мада је сам свет дат јединством садржаја свог појма), није тек произвољна идеја или неозбиљна романтичарска маштарија.⁵ Тривијално је разрешење враћање ситуације мишљења „са главе

⁵ Коначност са својим људски ограниченим формама увиђања и разумевања, ипак није таква да смо у њој ми ништавна бића која су препуштена осионим силама судбине, сматрао је Хегел, па је иманентизовао бесконачност коначности, али на тај начин да се коначност стално преображава и путем сазнања у мисаоним узгонима успије до бесконачности која поседује силу актуализације и саме коначности. Та активна бесконачност је присутна у мисаоној духовности или у духовној свести која напредује у поимању ствари и разумева универзум у коме се нашла. Пишући *О суштини истине*, Мартин Хајдегер је и сам нагласио: „Али тај поредак, одвојен од појма стварања, може такође да се уопштено и неодређено представи као поредак света. Теолошки замишљен поредак стварања замењује се својством свих предмета да их може планирати светски ум који сам себи даје закон и који зато такође захтева да његов поступак буде непосредно разумљив (што се сматра „логичним“) ... Сваки пут неистинитост/неистинскост може да се схвати као неслагање. Неслагање испада из суштине истинитости/истинскости... Није ли чиста суштина истине већ адекватно представљена у општеприхваћеном појму, који није помућен никаквом теоријом и који је заштићен својом саморазумљивошћу?“ (Мартин Хајдегер, *Путни знакови*, Београд: Плато, 2003., стр. 165-166 /Heidegger, M.: *Gesamtausgabe*, I Abteilung: Verofentlichte Schriften 1914/1870, Band 8, *Wegmarken*, Fr. Am Main, 1976./) Будући да привид стиче моћ са којом на видело избија несуштинска истина као полуистина или прикривана истина, то је за њега објашњиво тиме што се човек држи онога што је у оптицају и са чиме може да влада, чак и када су у питању последње ствари, узимајући себе субјективно за меру свега бивствујућег. Свако мислилачко испитивање као напад на

на ноге“, јер марксистички акциони план у подвлашћивању тумачења света његовом једностраном изменом (ма колико можда економски опрезном), служи и томе да се радикализује немисаоност, а ничеански пренадражена оперативност плана деструкције из основа такву мисаоност пренебрегава са омаловажавајућим потцењивањем.⁶ Она смера на једностраност која апстрактно одваја стране и не може да захвати суштинско одређење, које се у спекулативном дијалектичком акту види као виша форма прелазности, а баш та дубље припадна прелазност као посредовање значи актуелизацију

здрав људски разум који ствари узима саморазумљиво, иритантно је и због довођења у питање владавине истине као прикривања несуштине, која може и да раздире ако позивање у отворену област схватања заостри до темеља и разобличавања привида. У том смислу он користи језички обрт, попут Хегела, да суштина истине јесте истина суштине (онога што се под суштином критички мисли), али са тврдњом: «Став није дијалектички. Он уопште није став у смислу исказа. Одговор на питање о суштини истине јесте казивање обрта у историји бивствовања. Пошто бивствовању припада расветљавајуће кријење, бивствовање се првобитно појављује у светлости скривалачког ускраћења.» (*исто*, стр. 182) Хегелов спекулативни став или дијалектиком поимања засновани увид, заступао би уверење да у тој напетости истина ипак надјачава и превазилази привид, свакако у светско-историјском и антрополошком домену, у коме је ум субјекат кретања мишљења у основима мењања историјске позиције опстанка виђеног као бивање бивствовања и ничега, док Хајдегер на «другом темељу/опстанка - тубивствовања/» захтева искуство мењања односа према бивствовању, слично Марксу, сасвим другачије тумачење које подразумева укидање претходног, да би у времену могло ово другачије да се размаше по свету или опростори. При томе ваља имати у виду да је егзистенцијал одлучности изискивао «конкретизацију» који је Хајдегер пронашао у епохалности нацистичке идеологије тек од тридесетих година прошлог века и ту *Naziseznsgeschichte* са пратећим антисемитизмом као интелигентним манипулацијама и техничким изумима русизама и американизама као обмањујућим заводљивостима, пласирао као утемељену нову историологију битија (GA 97, 408). Утолико није далеко од утиска де ће и хајдегеријанство, упркос већ успелој индустрији сабраних дела родоначелника покрета (поготово са `епилогом` */Schwartzte Hefte/*), проћи слично као што је прошао марксизам крајем прошлог века, свдећи се на позитивизам са прилично грубом економском теоријом.

⁶ У студији *Превладавање метафизике* (1936- 1946.г.), објављене први пут 1951. г., Хајдегер је морао да призна: „Погрешно вођен култ Вагнера дао је Ничеовој мисли и њеном приказу „уметничку“ ауру која је – идући трагом Шопенхауерове спрдње са филозофијом (то јест с Хегелом и Шелингом) и држећи се његовог површног тумачења Платона и Канта – последњу деценију деветнаестог века припремила за одушевљење којем површност и нејасност безповесности, већ саме по себи, служе као карактеристике оног што је истинито.“ (М. Хајдегер, *Предавања и расправе*, Београд: Плато, 1999, стр. 62)

бесконачног, која више није тек колекција разноврсних представа мноштвености и различитости без краја, да парадирала или се приказује у галерији мњења, него је мисаоно одређивана конкретизација саме неусловљене стварности као својства света (идејног хоризонта присутности и важећих датости). Ту се ради о активној, историологичној страни бесконачности појма света, која све коначно садржава у себи и омогућава универзалну слободу појединости и посебности, оријентисана на мисаоне увиде и неусловљену слободу духа. Активност ове „паранормалне“ димензије бивствовања у стварности није неприступачна за мисаона сагледавања и запажања њених квалија, јер су и врлине и само добро за човека неподељено дате у јединственој сложености поредака који и сачињавају наш свет као садржај света живота уопште.

И након Хегела, већ два века се оспорава такав приступ коначности стварности као садржаваној од бесконачног, где се губи она велика максима да је позиција суштине њена истина, тј. њена утемељивост у исправно аргументованом мисаоном сазнавању, тако да критика систематичности излагања овакве комплексне проблематике почесто подразумева и неозбиљну преузетност. То што се Хегелу најчешће стављало на душу, било је да се огрешио о здраворазумско схватање онтичке равни егзистенције, јер је питање субјекта истовремено схватао и супстанцијално, идејно га покрећући далеко више него што његови критичари дозвољавају. Томе се придружила и критика из виђења философије као фундаменталне онтологије (и након окретања ка мишљењу бивствовања), са примедбом да у Хегеловој философији влада неуспех по питању излагања на крај са тезом о битију. Тако се средином прошлог века чинило да је са деструкцијом метафизике и њене разорне критике од стране Мартина Хајдегера и након окрета, метафизика толико дефицијентна и дефектна, да је ту дата завршна реч на једно поглавље историје философије које је дефинитивно довршено темељним превазилажењем.⁷ Да ли

⁷ То је наш мислилац Милан Узелац, у књизи *Друга метафизика* истакао са великом јасношћу: „Упркос свему томе и јасном увиду у сложеност проблема и код самог Хајдегера, понекад избија сумња у исправност судова који су често искључиви али и тешко прихватљиви, посебно они из последњег периода његовог филозофирања кад настоји да да предност источном начину мишљења, а што је код нас исправно, што сам већ поменуо, оповргао с много аргумената наш филозоф Михаило Ђурић. Наиме, код Хајдегера већ почетком четрдесетих година можемо (у II књизи о Ничеу) наћи и реченицу у којој се каже: *неће ли се у будућности појавити такве могућности, о којима ми данас ништа не знамо?* Наша тема овде није метафизика будућности, већ само метафизика која данас постаје поново, с пуним разлогом и оправдањем могућа; налазећи се на почетку, ми се овде бавимо мишљењем и спремамо се да мишљењем доспемо до мишљења, да разумемо то мишљење мишљења о којем већ Аристотел

је то баш све такво како се представља, при гурању у страну другачијих тумачења према увиђајућим схватањима самих ствари на које се односе, није ни евидентно, а још мање је аподиктично.

Децизионистички пренос из људског опстанка или постојања у екстатичкој онтолошкој диференцији Хајдегеровог „Бивствовања и времена“, пренет је и у искључиве, и не баш увек сасвим јасне закључке каснијег периода, у онтолошке идеје где је он понудио предност и источњачком начину мишљења (кинеској философији), само да не би нешто у дотадашњој метафизици, пре свега оној Хегеловој, било ваљано и важеће као истина бивања оног опстајућег у бивствовању (бићу у битију). Додуше, сам израз метафизика формирао се на његовом владајућем поимању у средњем веку и унеколико се разликовао од изворног Аристотеловог схватања прве философије, али Хајдегер је сматрао да је метафизика онто-теологија и да има јединствену суштину од Парменида до Хегела, тако да мислећи бивствујуће у битију или бивствовању, само битије које га омогућава препокрива и заборавља. Он је то видео као нешто што не може да се превлада духовном радикалношћу, јер је то усуд историјског пута који је утрла метафизичка историја и који није отклоњив неким мисаоним актом, мада је активни чинилац света управо мисао и мишљење. Мада у контексту на први поглед може да личи на нешто партикуларно наметљиво, то ипак није случај, јер избављење које је наговештавао са неким `великим Богом`, сигурно не може да се легитимише живом православном традицијом. Бог Сведржитељ ту је Онај Који јесте, или Сушти, који свет чини логосним са својим Богочовечанским сином Исусом Христом, у егзистенцијалној заједници божанских Лица Свете Тројице и свег људства света заједно. Замка избављења у хадегеризованој секуларној историји је данас сасвим очигледна са објављивањем већ првих томова тзв. *Schwartzte Hefte* (GA 94., 95., 96, 97), тако да повлачи наслеђе деистичких докетизама и секташтва масонерије, што се свде на стару примедбу деификације солипсизма човекобожанства, а не Богочовека. Антикатолицизам и антихришћанство готово да повлаче и јерес манихеизма, која засигурно није апокалиптички „rettenden Gott“, него онај демијургије рђавости или чак `натчовека` (неког менгелеовског клона Фирера са `урођеним способностима` избављања која смо већ видели у историји од 1939-1945, како год `појачаваног`). Та врста `историологије битија` засигурно је интелигибилно отсутно и превазиђено мишљење света живота, као артикулације његовог јединства стварности.

говори у списима који су до нас дошли под тим провокативним насловом: *метафизика*.“ /Милан Узелац, *Друга метафизика*, Нови Сад, 2015, стр. 37/ <http://www.uzelac.eu/Knjige/MilanUzelacDrugaMetafizika>.

Философија одвајкада не оцртава тек оно што је постојеће, не описује тек повезаности извесних датости поретка, јер не креће од неке произвољно заузете позиције или онтичког ставног мишљења, него од стварности ствари у валидности онтолошких чињеничности као на извешан начин утемељивих истинитости истина. Она није ни била петрификован систем који би понављао неку објективну уређеност, нити изведени систем који би се сам даље подражавајући пресликавао у објективацијама, него увиђање повезаности у темељним појмовима битија, истине, једног и доброг, дакле опет темељних појмова света и његовог јединства, те најбољег по степенованој суштини, најбивствујућег бивствујућег битија - Бога. Тачно је да све што јесте постоји управо на ма који начин (логичко-предикативна суштина копуле – „је“, где важи датост јарца-кострета као ноције), те да човек види да битише и камен и и во и човек у неразликовању тог вида постојања, слепог за разлике датости битија и начина бивствовања, али услов тог важења да је прва суштина „Сократа, Калије, Платона“, према којој уопште и може да се постави. Отпор према философији који се испољава у наивности живота као темељној тенденцији поравнавања суштина, а не тек у приватним модусима увида, супроставља саморазумљивост апстрактне целине коју штити заборав бивствовања као неразликујућа форма егзистенције од разоткривања такве појаве као застрањујуће. Међутим, однос према свету се мења, па и тзв. припремне радње за „надоласак битија“ у том смислу нису сасвим неутемељене, јер указују на извесно „пастирство битија“, а које опет указује на заштитнички заборав у наивности неразликовања и потребу за присећањем и успостављањем његове целовитости.⁸ Ваља се сложити да је могуће, да управо светско-историјска ситуација у којој се налазимо у овим преломним временима, допушта и промишљање другачијег искуства битија, оног које надилази наивну веру непосредног држања према њему, без посредујућих

⁸ Еуген Финк је дискретно помињао Хусерлово разумевање природног става као саморазумљивости, укључујући и Хегелову критику сазнајне непосредности из чулне извесности, наглашавајући да Хајдегерово самокритика која је уследила након `окрета` према хоризонту отворености људског бића за само бивствовање, још увек није допрла до логоса целине који све спаја и рашчлањује. Човеково бивствовање у свету, по њему, ипак ваља разумевати пре свега као случај општег бивствовања у свету свих коначних ствари као обитавања у бивствовању напросто, тако да је појединац виђен као сам себи непрозиран облик апсолутног духа, који своју коначност може да заустави у мисаоном кретању, те да је продужи трагајућим пропитивањем, укидајући оно што се причињава као стварно и противречи наизглед пукој мисли, у немирним сједињавањима са истинитијим (*Inquietum est cor nostrum... a realia ad realiora*). Додуше, окамењивања појмова у рутинским схематизмима која коче мисаони развој и спречавају духовни раст, могу да буду и знаци замора и посустајања.

додира и додевања смисла.⁹ Она је оса окретања као насушно потребна.

Са анализама тзв. 'проблематичне природе' метафизике започињало се са тврдњом, да 'западна метафизика' има свој почетак у Платоновом тумачењу бивствујућег као идеје (односно појма добра напросто), те да се она наставља са Аристотелом у значењу енергеје (остварености стварног), те да иде преко Декарта који ту идеју тумачи као *perceptio* (опажања у естетичком и тетичком теоријском видокругу), те Канта, који биће види као нереалан услов могућности предметности предмета, Хегела код тоталног негативитета рефлексije за упрстењење прстена (тзв. 'софистичке') идеје, све до Ничеа који биће схвата по Платоновој идеји вечног враћања једнаког из аспекта вредности као вољу за моћ (надчовечанску уметност), ваља имати у виду да је са тиме карактеристично за постмодерну Хајдегер успоставио негативну критику философије у целини, те да његово мишљење више и није философско (више је историографско или књижевно). При томе је често упозоравао да идеје нису представе у нашој свести, које ми репрезентујемо и постављамо њихова важења (то се као могуће појављује касније, у новоплатонизму или кроз везе перцепције и субјекта касније), оне су ствари присуства у суштини ствари. Кућност (идеја) куће чини њену постојаност као њена суштина, а то је „унутрашњи изглед“ или општост њеног ејдоса или вида, чак и амбијентално. Идеја је тако право бивствујуће - *ὄντος ὄν*, оно је прожето бићем као суштина, тако да пажљив поглед и посматрање ту суштину открива ради разумевања постојаности и присутности. Корак назад ка пресократовцима ставља акценат на слушање, тј. на логос као сабрану збраност, који не види бивствовање бића као представљање изгледа или касније присуство које се репрезентује, него као испоручивање тога што јесте умом и говором. Ипак, како и Парменид и Хераклит више указују на логосну тј. интелигибилну, неголи на онтолошку

⁹ И Финк је приметио да је Хајдегерово бављење Хегеловим појмом искуства на врхунцу и довршењу метафизике једнострано (Eugen Fink, *Hegel: Phänomenologische Interpretationen der "Phänomenologie des Geistes"*, Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 1977, S. 27.), те да са денунцијацијом 'апсолутног емпиризма' као 'празног идеализма' у пантеистичкој слици света показује неразумљеност (*исто*, стр. 224), или да поседује 'формалну празнину', коју артикулише у свом *Уводу у философију*: „Можда за овај омиљени начин бављења Хегелом *en block*, као једним у себи затвореним спојем доктрина које почивају на коначним решењима, важи оно исто што је Хегел рекао о генијалној философији романтичке природе: „Марифетлук једне такве мудрости брзо се научи, као што је лако и да се изводи; ако је познат, његово понављање постаје исто тако неподношљиво као и понављање неке опсенарске вештине...(PhdG, Hamb. Hoffm., 1952, S. 32)“/ Еуген Финк, *Увод у философију*, Београд: Нолит, 1989., стр. 91 (Fink, E.: *Einleitung in die Philosophie*, Königshausen & Neumann, Würzburg 1985, S. 98)/

диференцију, крај метафизике он је ипак сигурније сместио у Хегелов појам самосвести, као онај који човека користи као материјал обраде, приређујући му нечувену патњу у употреби, за њему наводно непознате циљеве, као да су људи недотупаван, па дотово и малоуман експериментални материјал свог постојања.¹⁰ И архаична удаљеност и колосалност утицаја Хегелових размишљања су чудно узета мерила за такве рекуренције, јер Хегел, упркос опширности и понекад и комоцији у свом мишљењу, ипак није мислио ни апстрактно ни романтичарски занесено (нису му све краве у ноћи биле црне), него трезвено и доследно. То је даље водило Хајдегера и ка крајње заводљивом окомљавању на Хегелову *Науку логику*, да га кроз супростављање прогласи и највећим и последњим метафизичарем, са којим се она довршава, а не више са Ничеом као оним ко је заборављен у метафизичком забору бивствовања (битија). Оптужба се састојала у томе да је метафизика бивствовање (битије) схватала као садашње и у својој целини презентационо, што је за њега исто што и свођење на бивствујуће (поједино биће), и то не као брзоплетост нехаја, него као судбоносан догађај.¹¹ Главни закључак, да истина бивствовања (битија) тако у читавој њеној историји остаје скривена, те да је говор о бивствовању стварање привида на различите начине, будући да се бивствовање мисли искључиво као бивствујуће или неко од бића, готово да је шопенхауеровске, еристичне природе, да се не каже типично свађалачки.

¹⁰ Премда је са Ничеовом метафизиком филозофија довршена, упркос наведеној небризи о појму и отсуству спокоја историјског мишљења, са упадањем у историјске апологетике и полемике, он у последњем параграфу позног списка из 1951. г. - *Превладавање метафизике*, упућује и један антихегелијански апел о разорности таквог мишљења: „Актуализам и морализам историје јесу последње етапе поистовећивања природе и духа са суштином технике. Природа и дух су предмети самосвести; безусловна доминација самосвести унапред насилно заодева обоје једнообразношћу од које се не може, у метафизичком смислу, побећи... Пустошење земље почиње као намеран, али у својој суштини недокучен и, такође, недокучив, процес. Оно почиње у трнутку када се суштина истине омеђава као извесност у којој људско представљање и произвођење најпре постаје сигурно у само себе. Тај тренутак у повести метафизике Хегел схвата као тренутак у којем апсолутна самосвест постаје начело мишљења. Готово се чини да је човеку под влашћу воље суштина бола недоступна, баш као и суштина радости. Да ли прекомерност патње може ту још да донесе коју промену?“ (М. Хајдегер, *Предавања и расправе*, Београд: Плато, 1999, стр. 76) Вестернизација филозофије у значајној мери се збива и као ресантиман декадентности боловања, као знак психотичног застрањивања који се надређује разборитости.

¹¹ Мартин Хајдегер, *Путни знакови*, Београд: Плато, 2003., стр. 336 (Heidegger, M.: *Einleitung zu: „Was ist Metaphysik?“*, in: *Wegmarken*, Bd. 9, V. Klostermann, Frankfurt am Main 1976, S. 370.)

Мишљење историје бивствовања (битија), тако је и невољко показало своје збркано наличје, које није разрешило огољеним заступањем или децизионистичком упорношћу, поготово оном изједеном од времена.

Мада је већ Хегел указивао на потребу за појмовним помирењем са светом, налог докучивања склада и хармоније са њим није узиман за сувише озбиљан захтев до размишљања Еугена Финка, који у Хегелу није видео искључиво нововековног мислиоца, него оног који је испредњачио стајањем на граничне ситуације промишљања темељних мотива античког, као и нововековног мишљења, превазилазећи тле нововековног субјективизма. Ако му се мишљење показало као право и истинско биће онога што јесте кроз извесности самосазнања и самосвести, онда он није тек пуки наставак картезијанства из такве претходне онтолошке одлуке. Биће је субјект или представљено самоодношење ка предмету, али то биће за себе, условљено је кретањем бића по себи, и не води једностраном завршетку бесконачног врћења субјект-објект односа, како је то окрњено видео Хајдегер, него појму света живота и смислу духовног постојања. Финк је пажљиво приметио да је такво тумачење Хегела једнострано, јер се битије не тумачи у схематизму хоризонта субјективности, него кроз искуство људског односа као субјективног према бивствовању, кроз начине показивања који из те људске субјективности воде ишчишћеном самоодносу бивствовања ка себи самом путем компетенције критеријума објективисаности, објективација и у крајњој линији објективних истинствовања. Кретање знања субјекта који себе сазнаје даје искуство чија је структурна форма самосвест или искуство мишљења битија као знање које је код себе, обликовано у организовану форму осветљености и скривања у јединству стварности, или света као јединства затворености земље и отворености неба.¹²

¹² Eugen Fink, *Philosophie des Geistes*, Würzburg: Koeningshausen und Neumann, 1994., S. 183-199. Такође, /гл. 17/, он упозорава како је Парменидово излагање бивствовања као оног које „јесте“, а не оног које „није“, мишљење које не започиње философију из „Ништа“, него од бивствовања (битија), бивања и привида (Парменид), преко Платоновог и Аристотеловог мишљења, па до легитимног започињања Хегелове логике. Значајно Аристотелово увиђање - τὸ ὄν λέγεται πολλαχῶς /Met. 1003a33/, где се биће многоструко казује, па и као бивствовање: τὸ εἶναι σημαίνει /Met. 1017a7-31/, за Финка је улажење у проблемски хоризонт питања бивствовања (битија), пружен кроз однос са мишљењем, који отвара суштинско питање јединства бивствовања у односу једног и мноштва, те обликује приступ: *als Spielraum der Ontologie*. /ibid., S. 148/ Оно је као онтолошки простор игре претходно предвиђање мишљења бивствовања (битија), које допушта теорију онтолошког нацрта као разматрајућу философију духа у конкретизацији увиђања суштине, када ништавном бивствовању претходи бивствујуће бивствовање као Платонов „онтолошки компаратив“ /ibid., S. 166/, а такав умни

Премда сам Финк не говори изричито о промашају и овог 'другог пута' заснивања философије Мартина Хајдегера у продирању бивствовања у бивствујуће као стављања себе у дело истине, што би само указивало на Финкову колегијалну финоћу и рафинирану уздржаност од појачавања тона над оним што је очигледно (у првом случају правац пројектовања из констелације воље за вољом као /пре/моћ, у другом појам искуства према науци о искуству свести као негативности која застрањује), јасно је да се Хајдегерово антиметафизичко становиште пасионираног очекивања 'надоласка битија' показује неодрживим у дубљем философском захватању промишљања света живота. Та неодрживост избија не видело на многим местима његових значајних списа када пледира за фингираним пребољевањем метафизике, када му деструкција није успела, а маргинализација историјом достигнутих увида још мање.¹³ Што се тиче боли и патње око преболевања метафизике, далеко је већа могућност да су то нарасле очи страха од уклона поимања, на шта упућује и дурљива замерка што у апсолутном духу нема ничеанске разузданости, као ни отуд проистеклог опојног веселја. Извори страховања су разноврсти (и они умишљени), па их сачињава могући напад непријатељски настројеног народа, ширење епидемија (рецимо комараца

приступ носи стваралачке карактеристике човека као носиоца смисла свега унутарсветског или земаљског /ibid. S. 199/. Самопоништавање битија у ништавило ту онемогућава заједница бићевитог хотизонта, као првобитни логосни отклон од небитја.

¹³ Позивајући се на двозначност простора игре метафизичког мишљења (Fink, E.: *Sein und Mensch. Vom Wesen der ontologischen Erfahrung*, Alber, Freiburg/München 1977, S. 169.), наш мислилац Милан Узелац, назначио је оквире Хајдегеровог разумевања историјског смисла философије, недвосмислено јасно увиђајући: „Хајдегерово антиметафизичко становиште показује се неодрживим; та неодрживост избија на више места на видело из самих списа овог великог философа. Он је веровао да се метафизика завршава са Ничеом и да се даље може манифестовати само у свевласти технике. Данас се техника изнова трансформише у метафизику и њена свемоћ није више израз највеће угрожености којој смо изложени... Ми се данас налазимо пред сасвим новим изазовима, изазовима које нам отварају дигиталне и информационе технологије. Метафизика као прва филозофија данас поново ступа на сцену. Остало је много нерешених проблема. Међу њима истиче се питање онтолошког статуса виртуалних стварности, питање супрструна у модерној физици, питање могућности зашифрованих информација у комбинацији одређених аминокиселина (медицина и фармакологија), као и питање суштине и природе информације, која се поред материје и енергије, јавља као трећа компонента у структури космоса за који се више не зна да ли је тродимензионалан или дводимензионални холограм... Сва та питања траже своје тумачење у савременој филозофији која је могућа само као метафизика.“ (М. Узелац, *Друга метафизика*, Нови Сад, 2015, стр. 50) Историјско мишљење оног што јесте данас гради прелазе ка самом знању умним знацима.

Западног Нила за које није нађено средство за сузбијање), појава непознатих вируса итд. Страх од владавине технике сличан страху од учинака деловања атомске бомбе, као и сви алармантни текстови Хајдегера и Јасперса на ту тему половином прошлог века, што полако клизе у оправдан заборав због њихове једностраности, а одређена наивност са којом су настајали ти страхови, поставља дубље питање о природи саме наивности у философским разматрањима. То што их има није само по себи посебно зло, јер су философи ипак људи који мисле из свог времена, са свим његовим врлинама и манама.

У новије време концентрисано је указао на ту људску природу Едмунд Хусерл, држећи да је човеку уопште својствена везаност за ствари у субјективном животу, на начин природности његовог опстанка, у смислу несумњивости да се она јавља приликом сусретања околних ствари. Он је то именовао генералном тезом природног става као предосновом приступања стварности, из претходеће скоро произвољно постављене целине стварности према свим потоњим њеним представљањима. Човек ту предпоставља оно што може да буде прво у његовом постојању и постојању света, тј. поставља тезу о битију, ономе шта или које јесте да јесте, на основу мњевања, без њене тематизације. Генерална теза у равни мњења или претпоставки, кроз нагађања о стварима, садржава поља важења могућих објеката као врста претходне пројекције објективизовања, без дубљег испитивања услова важења постојања саме датости поља објеката. То је човеков скривени однос према стварности стварног, тако што ми сумњамо у суштину одређене ствари, али не и у саму њену стварност према начину датости, мада су све ствари дате у околини која је опет у другим околинама према подлагањима околностима, а сам свет, опет, није нека околина, него оно што их све заједно стабилно омогућава. Временујућа кретања су садржана унутар њега самог.

Човек, отуд, мњевајући лута кроз свет као поља објеката, из ког може да га отргне медитативни философски напор, тежећи да га из омамљености отрезни, да га уведе у бистрину погледа и оријентисаност. То је пут према субјективном човековом животу који осветљава тежњу за препознатљивошћу објективног, на који се креће из потребе за разумевањем властите или унутрашње сврхе постојања у многоглавом свету у коме се затичемо. На то размишљање настављао је своје философирање Еуген Финк са објављеним предавањима (још из 1946/1947) - *Philosophie des Geistes*, где је показао искуство превладавања 'метафизике' као формалне рационалности која се односила на објекте, на спољашње сусретање ствари у свету и постављања њихових регионалних онтологија, а са актуализовањем оне која се односила на искорачивање према њиховом космоонтолошком склопу и онтолошком устројству. Ту је нашао раван и тле у хоризонту земље, на којој је човек носилац смисла, те неба, са којим се у игри отвара распон историјских

догађања.¹⁴ У том хоризонту крећу се и мисли посвећене основним питањима античке философије, где је он актуализовао светско-историјско мишљење раних фисиолога Анаксимандра, Хераклита и Парменида, налазећи у њиховом космоонтолошком мишљењу упориште за своју 'другачију метафизику', засновану на мишљењу света у мисаоној историји догађања онога што јесте и бива. Свет је у таквом поимању целина, уздигнута изнад предмета и ствари које се налазе између неба и земље, те утолико није ни пролазан ни вечан, него са-временујући, у допуштању прилике да се покаже оно како постојања (квалије, квале) тих ствари у датом окружењу, кроз њихову кохабитацију у изворно онтолошком устројству.

Овакав другачији приступ претпоставља, да сва метафизичка онтологија као статични схематизам мора да буде превладана, како би се указао прави хоризонт бивствовања, а то је хотизонт временске динамике показивања бивствујућег света, као неутуђивог простора или протежности пружене игре свих ствари на међупростору неба и земље, узетих за основе свега што јесте и бива. То је простор сукоба и слагања исконских бивствених моћи земље и небеса, међупростор праселементарне игре у протезању бића свега стварног и могућег у свету живота, који првостепено или суштински бива омогућен надсуштинским Оним, Који све омогућава покретима исконске љубави. Тај суштински израз бића (и човековог опстанка у свему што јесте) јесте његов онтолошки суперлатив, најбивстујућије биће или битије које се за човека рефлектује као Велики Други. То више нису велики бесконачни предмети пресократовске способности физиолошког мишљења елементарног четворства (ватра, ваздух, вода, земља), где би чулни свет био мешавина ових стихија, а где би на ваљкастом или плочастом темељу лежала вода са ваздухом над њом, а над њиме ватра сунца и звезда као небески свод, него целокупни свет свега што јесте, у чијем темељу би могао да се пронађе Онај који све покреће у нераспадљивом држању, Господ васељене. Ми се ипак у околном

¹⁴ Eugen Fink, *Philosophie des Geistes*, Wuerzburg: Koeningshausen und Neumann, 1994., S. 58-81. Он недвосмислено потцртава тезу: „Das Weltstellung des Menschen ist dadurch bestimmt, daß das Sein selbst sich denkt im Menschen... Das gebrechliche Lebewesen, das in seiner Vergänglichkeit noch eigens denkt darum weiß, ist der metaphysische Ort, wo das Sein selber sich denkt und sich bewegt im Begriff. Im denkenden Entwurf der Absoluten, das Welt und der Wahrheit existiert in der schweigenden Weltnacht allein dieses redende Tier. Als der Seinsentwurf ist der Mensch der *Sinn der Erde*.“ /S. 166./ („Положај људства је такође одређен, када само бивствовање себе мисли у човечности... Разрван начин живота, у његовој пролазности још једном мислећи око знања, јесте метафизичко место, где бивствовање само себе мисли и покреће се у појму. У мислећем нацрту апсолута, свет и истина постоје у ћутећој светској ноћи, /која/ свеједно /постоји и мимо/ од те говореће звери. Као нацрт бивствовања човек је смисао земље.“)

свету срећемо пре свега са појединим бићима као конкретним стварима – то су људи, животиње, куће, облаци, крошње дрвећа, улице, мостови итд. При постављању питања о својствима тих појединих ствари доспевамо до елементарних саставних делова и до твари од којих се састоје, а те елементарне саставе ми себи представљамо као фактичне или као датости. Земља, међутим, нема таква обележја и није ни преко свега постојећа, тако да би могла да се налази на свим местима, него је она попут Платонове `дочекивачице` бивствујуће без непосредне представивости, будући да свим стварима пружа место за смештање у егзистенцију. На путу ка предметима ми Земљу не налазимо јер је у њој све сакривено и затварајуће, па лежи у димензији тек могућих представљања предмета. Финк сматра да појам земље треба мислити далеко дубље од фактичких својстава које производе елементи, као и изворније од свега насталог према техничким снимцима, и богатије од унутарсветских феномена.¹⁵ Метаморфозе прве философије или промене метафизичког материјала су овремене и у омфалоидном односу према земљи (вероватно у следству Св. Ап. Павла, који нам налаже промене из века у век), те условљавају и саму философију `људи поземљара` који стоје усправно и расту према природи (суштинској), челом се тичући неба, да узрастају према мери раста Господа Исуса Христа.

Непредметна садашњост земље превазилази предметна интересовања усмерена на техничка овладавања стварима у природи и свету, јер пружа бивствовање и опуномоћује га у космолошким размерама опстанка ту и овде. Наспрам земље (омогућеног света живота, са живим логосом) јесте Небо, као светлост која обгрљава све објективно (умственост, ноосфера), прекривајући

¹⁵ „Проширивање унутарсветске зоне извршено путем наука, упркос свим светлосним годинама, маглини Андромеде и сличним немерљивостима, остаје у вези са човеком. Човек је средиште унутарсветске сфере, која је оријентисана око њега; па био он само једно беспомоћно, пролазно и мајушно живо биће на једној малој звезди у циновском звезданом облаку система Млечног пута. Но и астроном, који у свом научном знању живи у астрономско-математичком свету, у којем је његово стајалиште, ова стара Земља, спуштена скоро до нестајући малог и безначајног зрна прашине, такође је човек који шчепан ноћним небом види светлуцаву траку Млечног пута како сјајати и осећа чар ноћи. Наука га на тај начин снажно враћа у животну збиљност његовог живота а виђене звезде уздиже у једну дубљу узвишеност.“ /Еуген Финк, *Увод у филозофију*, Београд: Нолит, 1989., стр. 161./ Тај другачији искорак укључује искуство бивствовања као искуство света са стихијама и стварима, тј. програм новог осветљавања у тумачењу утемељења бивствовања у 15. глави дубински осмишљене судије: Fink, E.: *Sein und Mensch. Vom Wesen der ontologischen Erfahrung*, Alber, Freiburg/München 1977, S. 258-265.; а у глави 16, преокретање метафизике у космологију фундаменталним појмовима земље и неба, логоса и нуса, као скривајућих и осветљавајућих моћи бивствовања, које омогућавају пролаз у неприступачно. (стр. 286-289)

изглед, границе и одређеност ствари, тако да их ограничава том осветљеношћу, док само не поседује границе. У том смислу чулна светлост сунца и дана ког оно рађа, може да буде тек метафора Неба као ноосферичне моћи светлости бивствовања, па у тој игри тамна затвореност Земље себе отвара према светлости Неба, играјући своју вековечну 'симултанку' супростављања и слагања, поретка и аномije (Његошеве 'тужне армоније'), са својим додељеним харизматским моћима у светлењу и владању раздобљима бивствовања света. То нису само супростављани космолошки појмови затворености и отворености, или таме ноћног подмесечевог света и светла сунца које није идентично са светлом ума, него начини на које бивствовање светли и влада, његово изјављивање и умност (сам λόγος и νοῦς), свет сагледан као хоризонт бивствовања. Бивствовање у световању света казује на који начин свет јесте, показујући кроз игру и сукоб неба и земље своју отвореност и затвореност, скривајући и осветљавајући постојеће ствари у њиховом коначном трајању, тако да опстанак подразумева те онтичке ликове бивања као преносни смисао ноосфере или хемисфере ноћне затворености тла по коме крочимо, и оне дањег светла које отвара и показује, расветљавајући ноћне препреке и постављене замке. Приближавање исходишту постојања ту се види као реалан процес достизања близине.

Земља није једна од страна света или регион који се граничи са другим регионима, него је у том смислу састављач начина на који постоји целина као целина, затвореност која као скривајућа прожима свет, а Небо га отвара. Планета луталица и небеска незалуталост, привиђање и истинствовање, сачињавају склопове бивствовања у игри сукоба и слагања, са не баш сасвим нама познатим правилима. У међупростор игре полемике и хармоније доспевају ствари одређиване том небоземном игром света са којом су условљене, све до настањености у свом телу као кинестетичкој прималачкој инстанци у космолошки одређеној средини.¹⁶ Свет је у том смислу трајно

¹⁶ Телесност персонализује космолошку диференцију апстрактног присуства и реалног заузимања простора у свету: „Тело је споља гледано и само Ствар међу Стварима, али гледано „изнутра“ ја сам у њему и путем овог постојања имам место (Stelle) у простору, место (Ort) у свету. Тело је једина ствар у свету која је овде где сам ја. Оно је у мојој апсолутној близини. Оно је такоређи нулти центар сваког оријентисања. Удаљеност Ствари од мог тела, њихови размаци према њему, одигравају се пре свега у једном систему веза који је једнозначно центриран... Тиме што тело себе споља може да хвата као Ствар међу Стварима и што себе истовремено зна као јаствени скроз-владајући систем покрета неСтварносних опажања, остварује се застирање које гледање локализује на око, слушање у уво, пипање у телесну површину итд. Феноменално је, дакле, изворније гледање, а не око. И у целини речено, телесно постојање онога ја,

садржавајућа целина која се тражи у просторности и времену, али не у просторно геометризованим, тродимензионалним фигурацијама ствари, и не у интервалима појављивања, него у његовом садржавању које се збива према отворености као бивствовање даровано путем света.¹⁷ У том смислу је Еуген Финк истицао да наивност природног немисаоног става који ствари држи за саморазумљиво постојеће има поимање о томе (чак и појачано), али не разабире и наивност таквог држања у заустављености и сапетости мисаоног кретања у ограничене структуре. Садржаји поимања оформљени искуством тварних ствари и својстава као ограничавајућа *perfectio mixta*, бивају разграничавани према хоризонту појављивања ствари у свету од *perfectio pura (ipsum esse)*, као несаморазумљиво и другачије постављено *negatio pro pars* унутар скопа виђења *actualitas omnium perfectionum*, што се тиче нашег разумевања. Одређење које се даје у суштини трпи промене које проистичу из виђења истине саме суштине, или њене несаморазумљиве генезе коначности из свеобухватно бесконачног, која се код Финка појмовно развија из опстајуће суштине светско-историјског устројства бивствовања (битија).

Могуће је да се саморазумљивост задржи чак и у веома профињеним онтолошким разматрањима, као што је могуће да човек интелектуално сазри, а да емотивно остане детињаст или ограничен навиком нестасалих детињих расуђивања. Утолико философија свагда ваља да на себе преузима задатак отварања света живота кроз отворено обликовање мишљења, у бескрајном пољу рада на формирању науке, која и без примене индиректних симболичких и математичких метода, по Финку достиже обиље најстрожих и за сву даљу философију одлучујућих сазнања. То стоји и у основи Хусерлове замисли његове *Erste Philosophie*, као примат чистих идеалних могућности над саморазумљивом стварношћу, или као истицање потребе за променом тотално одредбеног „света по себи“, кроз субјективно догађање преиспитиваних претпоставки у нама, тј. кроз упућивање на превазилажења генералног природног става критичком променом наше интерпретације света. Њу је он именовао и трансценденталном философијом која је у свом историјском развоју у континуираним успињањима носила и практично значење: „Морале

феноменално је изворније него стварносност тела у смислу једног *res corporea*.“ /Еуген Финк, *Увод у филозофију*, Београд: Нолит, 1989., стр. 163-164./

¹⁷ „Он се такорећи њише између Овде, штавише онога овде мог тела и замисливог најспољашњијег Тамо отворене бескрајности, али тако да Овде о Тамо нестају полазећи од његовог хоризонта. Бит простора-света јесте чисто обухватање и садржавање; он смешта све бивствујуће у себе, он није нигде него је истинско свуда... зато што има збиљности као једине светскошироке и светсковременске збиљности, зато може бити збиљских Ствари.“ /Еуген Финк, *Увод у филозофију*, Београд: Нолит, 1989., стр. 169-170./

су бити прекинуте најдубље укоренење навике природног начина сазнавања, пошто је трансценденталној филозофији недостајала рекламна моћ техничких успеха која другој страни никада није заказала. Трансцендентална филозофија, веома некорисна вештина, не помаже господарима и главешинама овог света, политичарима, инжењерима, индустријалцима. Али вероватно није мањкавост да нас она теоријски спасе од апсолутизовања овог света и да нам отвори једина могућа научна улазна врата и виши смисао јединог истинског света, света апсолутног духа. А можда је она и теоријска функција једне праксе и то управо оне у којој би нужно морали да делују највиши и крајњи интереси човечанства.¹⁸ Ти највиши и крајњи интереси и делују, мада не у очекиваној мери, па је потребно велико стрпљење које може да нам стигне само из правог осведочавања у мишљењу и унутрашњег смираја.¹⁹ Пробијање до оног што нам је испочетка туђе и страно у истим корелацијама са светом, до раумевања тог страног у интересубјективној комуникацији са истим и саморазумљиво истоветним, збива се по истој законитости чуђења која поставља питања идентитета у усмерењима протофилософских настојања, која претпостављају и целовита одговарања из сагледавања целине света и игре реалних моћи бивствовања као чистих садржајних појмова у њему.

Када је и наш Владике Раде својим „умнијем чувствима“ схватио да - „свијет је овај тирјан тирјанину, а камоли души благородној“, поимајући и

¹⁸ Едмунд Хусерл, *Прва филозофија*: критичка повест идеја, Сремски Карловци-Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2012., стр. 388.

¹⁹ Наш филозоф Милан Узелац, у својој *Другој метафизици*, на основу оваквих увида, лапидарно је извео поенту о будућности филозофије: „Хусерл није ни једног тренутка посумњао у будућност филозофије, у ту „даљу филозофију“ које ће несумњиво бити, иако је видео како његов пројекат и замисао филозофије напушта већина његових ученика, а посебно они највећи међу њима. Он је полазио од тога да су наши животни циљеви двојаке врсте, да „једни су за време, а други за вечност, да једни служе нашем сопственом савршенству и савршенству наших савременика, а други и савршенству потомака све до најдаљих генерација.“ (Edmund Husserl, *Die Krisis der europäischen Wissenschaften und die transzendente Phänomenologie. Eine Einleitung in die phänomenologische Philosophie*, /hrsg. Von Walter Biemel/ Martinus Nijhoff, Den Haag ²1962, s. 61). Ово схватање делио је и Финк сматрајући да филозофија има пред собом отворену будућност и да се мора рачунати с надлазећим временом као временом у којем ће „страст мишљења одређивати племенитост људи“ (Eugen Fink, Edmund Husserl † (1859-1938), у књизи: Eugen Fink, *Nähe und Distanz. Phänomenologische Vorträge und Aufsätze* /hrsg. von Franz-Anton Schwarz/, Alber, Freiburg/München 1976, str. 97.) Стога, ако на овај начин приступамо питању „перспективности“ филозофије, наш одговор на трагу филозофа, чије мишљење још увек на одлучујући начин делује и на наше време, биће недвосмислено потврдан.“ (Милан Узелац, *Друга метафизика*, Нови Сад, 2015, стр. 88-89.)

‘нерасвит битија’ у сталној бојевој чегрсти супротности, над којим влада ‘тужна армонија’, изложио је и увид, да је истински свет удаљен и достижан тек по искрама знања и пламењу мисаоног духа.²⁰ Препородивши ове исихастичке онтотеолошке увиде на стваралачком хоризонту „музичког човека“, поете ког надахњује муза историје, успео је да их излије Владика Раде у свом надахнутом спеву *Луча микрокозма*, а који човека виде као „искру бесмртну“ што се попут муње залеће пут небеса, да би га самртни ланац заустегао – „докле рочно одстоји сужањство“.

Велики богослов и мислилац Климент Александријски, у свом спису *Педагог* (2,99), поставио је питање могућности да се неко сакрије по белоданом сунчевом светлу, налазећи, да ако је то и могуће, онда пред невидљивим мисаоним светлом засигурно није, а за такав увид нашао је упориште у древној Хераклитовој гномској изреци о светској умственој ватри: «Како би неко могао да се сакрије пред оним што никада не залази?» (фр. 16 ДК) Без обзира на то што ни данас многи не би признали да је то немогуће, Климентов Хераклит би им лапидарно узвратио – οὐ γὰρ φρονέουσι τοιαῦτα πολλοί, ὁκοίοις ἐγκορέουσιν, οὐδὲ μαθόντες γινώσκουσιν, ἐντοῖσι δὲ δοκέουσι - јер многи то не разабiru, колики се на то намере, нити када науче /са/знају, него је тима да нагађају /умишљају знање/ (фр. 17 ДК). Да то не би звучало морализаторски осуђујуће,

²⁰ Св. Григорије Палама о „умним осећањима“ и „умном додиру“ у другом делу треће *„Тријаде“* (3, 2, 14) каже: „Осим тога свако је сједињење кроз додир, чулно у чулном, умно у умном; уколико је сједињено тим обједињавањима, могуће је и да је додиривање такође умно, тачније духовно. А суштина Божија неприкосновена је сама по себи. И још, шта је друго сједињавање са обједињавањима, ако није виђење? Значи да су та обједињавања видљива за удостојене, а божанствена је суштина савршено невидљива; па су на крају беспочетна и бесконачна обједињавања беспочетно и бесконачно светло. Светло је дакле вечно, као друго поред суштине Божије, које није суштина, али јој припада излазећи као енергија Његове надсуштатвености. Уколико је то светло беспочетно и бесконачно, оно није чулно и није умом достижно у изворном смислу, већ духовно и божанско, превасходно изузето из свега створеног; а оно што није чулно и није умом достижно не потпада под осећај као осећај, ни под умну силу као такву. Тиме што није само њиме виђено, па сила која види то духовно светло није ни осећај, ни разумевање, већ је нека духовна сила, превасходно издвојена из свих створених познатих сила и благодатно оприсутњена у чисте разумне природе.“ То је преумствена блиставост осветљености у умовима, у њиховој самовидљивости, јер она умове чини присутним (освет-овљује) и није ништа од „овог света“ као околног света окружујуће природе, што не значи да свету не припада: „И како душа ништа лошије не овладава у себи промисаоним силама тела, ако се затворе очи и оглуше уши, баш тако је Бог *постојања света* овладавао промисаоним *светским силама*; и као што се душа не своди једино на силе промишљања, већ њима овладава, тако је и са Богом.“ (исто, 3, 2, 22).

наведимо и онај светско-историјски Хераклитов фрагмент, који човека види у склопу догађања света и његове видљиве и невидљиве усклађености у њему, сликајући ватрену величину добра на једноставан начин: «Човек у благонаклоности ноћи пали себи светло кад му се угаси очињи вид. Док живи дотиче се мртвога у сну, а будан дотиче се онога који спава.» (фр. 26 ДК) Ови додири који испреплићу феномене у ноћи света, представљају ту исту помрчину релативном и утолико отсутном у присуствовању, привидном по својој природи, тако да пред оним што никада не залази, пред идејом света у истини њене стварности, нема могућности скривања, јер и затворене очи памте 'прву синтезу' битија у бивању, па претпостављају првобитно отварање очију и додир са дубинским слојем света, и након рођења. У том смислу и 'рочно сужањство' историјског збивања тзв. «метафизичког мишљења», или мишљења које се кретало утабаним стазама историјско-философских поимања и перспектива, када је одлагано да одстојава колико је томе потребно, да се формалности развежу, може да зна како се из истине суштине права димензија актуализације назире тек у боља времена, која би пружала подршку неговању таквих осмишљавања стварности (образовању увида), и њених бољих могућности, из евентуално благонаклонике будућности. Невреме у коме се налазимо није разлог и за губљење ове значајне, традицијом ишчишћене и најдубљим разумевањем стицане, философске оријентације.

**„SUKOB CIVILIZACIJA ILI MIRNA KOEVOLUCIJA?“
INTERKULTURNI KONTAKTI U DOBA GLOBALIZACIJE**

Обраћање Српској академији за образовање

Poštovane kolege,

Pre svega, želeo bih da vam se od srca zahvalim na velikoj časti što ste me izabrali za člana vaše ugledne institucije. Nadam se da će ova prilika predstavljati dalji podsticaj svima nama da zajedno radimo na nastavku razvijanja odličnih kulturnih odnosa između naše dve zemlje, čiji su se narodi pokazali kao dobri susedi, uprkos političkim previranjima i peripetijama u našim vekovnim, zajednička regionalna istorija.

Rođen sam u Deti, nekoliko milja od srpske granice, upoznat sam sa ovom zajedničkom istorijom i često sam se na nju pozivao u svom objavljenom delu. Očeva porodica je poticala iz srpskog Banata (danas Autonomna pokrajina Vojvodina), s tim što su se moj deda i otac rodili u Vršcu i preselili se preko granice u rumunski Banat posle Prvog svetskog rata. Moja prabaka je bila Srpkinja i većina moje porodice sa očeve strane ostala je u srpskom Banatu. Odrastao sam u Temišvaru / Temesvaru / Temišvaru koji se, kao što znaju moje ugledne kolege, nalazi na granici između Rumunije, Srbije i Mađarske i, prema tome, je multietnički i multikulturni grad. Štaviše, nekada je to bio jedan od kulturno najsofisticiranijih gradskih centara na istočnoj granici Habzburškog carstva. Glavni jezici u kojima su se govorili bili su rumunski, mađarski, nemački, srpski i jidiš, a moji prijatelji i drugovi iz detinjstva neselektivno su pripadali svim tim jezičkim svetovima. Odrastao sam u kosmopolitskoj, višejezičnoj i plurikulturalnoj atmosferi pogodnoj za toleranciju i uzajamno poštovanje među etničkim grupama.

Ova međunacionalna harmonija dramatično je podvučena tokom antikomunističke pobune 1989. godine, kada su Rumuni, Mađari, Srbi i pripadnici drugih etničkih grupa formirali ljudski lanac oko velečasnog Tokesa Laszla kako bi sprečili njegovo hapšenje od strane Čaušeskuovih snaga bezbednosti. Zapravo, kako je rekao moj kolega i prijatelj akad. Prof. Dr Miodrag Milin istakao je da su najveći broj protestanata koji su dali svoje živote u narodnoj pobuni u Temišvaru i koja je dovela do pada komunizma bili etnički Srbi (Milin 1990, str. 67-95). Ista međunacionalna harmonija, a posebno blisko prijateljstvo Rumuna i Srba sa obe strane granice, ponovo je otkrivena tokom građanskog rata 1990-ih koji je doveo do

raspada Jugoslavije, kada su dva stanovništva nastavila blisku interakciju uprkos embargu koji je Srbiji nametnuo Brisel.

Nakon što sam emigrirao u Sjedinjene Države tokom režima Čaušeskua, nisam izgubio interesovanje za svoje banatske korene, već sam se nekoliko puta vraćao u Rumuniju nakon pada komunizma. Takođe sam bio veoma srećan što sam mogao da uspostavim kontakt sa mojom vojvođanskom rodbinom, za koju znam da su ponosni na mene što sam izabran za člana vaše ugledne Akademije. Od 1989. godine, takođe sam putovao preko granice kad god sam došao u Banat, najnovije tokom mog mandata kao SAD Fulbright gostujući profesor na Zapadnom univerzitetu u Temišvaru u 2016-2017, da drži predavanja na Univerzitetu u Novom Sadu i Višem pedagoškom institutu Vršac i da radi sa srpskim kolegama na interkulturnom istraživačkom projektu o međuetničkim odnosima u istorijskom Banatu i Transilvaniji.

U ovom obraćanju želeo bih ukratko da izvestim o ovom istraživačkom projektu, koji bi mogao biti od interesa i relevantan za našu moguću saradnju o obrazovnim aktivnostima u budućnosti.

Deo našeg istraživanja objavljen je na engleskom jeziku pod Mihai I. Spariosu (urednik), *Intercultural Conflict and Harmoni in the Central European Borderlands: The Cases of Banat and Transilvania* (V&R Uni Press: Goettingen, 2017). Prilozi u ovom delu su deo šireg istraživačkog projekta pod nazivom „Sukob civilizacija ili mirna koevolucija? Interkulturni kontakti u doba globalizacije.“ Projekat, koji je u prvoj fazi finansirao rumunski Nacionalni savet za naučna istraživanja (PN-II-ID-PCE-2011-3-0771), kritički se osvrće na najuticajnije savremene teorije međukulturnih odnosa, takođe testirajući i modifikujući njih kroz izgradnju računarskih modela etno-verske harmonije i sukoba u različitim regionima istočno-centralne Evrope i šire. Kao što se može naslutiti iz naslova toma (i onog većeg projekta), zanimali su nas uslovi i faktori koji dovode do međukulturnih sukoba, posebno nasilne vrste, jer su ove vrste međukulturnih kontakata od presudne važnosti u životu ljudi, dobro su zabeleženi u kolektivnom sećanju, a istoričari i drugi istraživači ih često obilno analiziraju. Međutim, istovremeno smo bili još više zainteresovani da shvatimo koji su uslovi i faktori koji dovode do mirnih i skladnih odnosa između heterogenih zajednica.

Što se tiče sukoba u međukulturnim odnosima, dostupan je niz nedavnih analiza, kao i računarske simulacije različitih nasilnih sukoba, uključujući rat iz 1990-ih koji je doveo do raspada bivše Jugoslavije (Kaplan 1994; Silber & Little 1997; Gagnon 2004). Ali istraživači nisu postigli dogovor o uzrocima ovih nasilnih epizoda u životu naših planetarnih zajednica. Najčešća objašnjenja uključuju „teške ekonomske uslove“, „drevni osećaj mržnje“, „versku netrpeljivost“ i „političku manipulaciju“.

U novije vreme, široko prihvaćena teza (i u direktnoj vezi sa našim projektom) tvrdi da su od Drugog svetskog rata nacionalna i etnička pitanja postala glavni izvor nasilnih sukoba (Gurr 1993). Društveni naučnici tvrde da je od Bečkog kongresa (1816) do „Novog poretka“ uspostavljenog posle Prvog svetskog rata većina glavnih oružanih sukoba bila međudržavna i da im glavni cilj nije bila

nacionalna emancipacija (Vimmer et al. 2009; Cederman i sar. 2010). Nasuprot tome, 77% nasilnih sukoba nakon Drugog svetskog rata nisu bili međudržavni, već unutardržavni (Valdmann 2004). Takođe, posle hladnog rata, 75% ratova se vodilo u ime nacionalnih težnji (Vimmer & Min 2006). Štaviše, pad Sovjetskog Saveza i izbijanje nacionalističkog sukoba u Jugoslaviji na kraju hladnog rata, čini se da ukazuju na pojavu perioda koji karakterišu etnički sukobi (Gurr 1993).

Prema ovom načinu razmišljanja, nacionalni, etnički ili konfesionalni identitet, a ne ekonomski ili politički interesi, postali su dominantni razlog današnjih nasilnih postupaka. Shodno tome, međukulturni kontakt zasnovan na ideji sukoba i sile postao je aksiom kulturnih studija u Severnoj Americi i zapadnoj Evropi, koji se široko koristi ne samo u takozvanim domaćim „kulturnim ratovima“, već i u opravdavanju politika koje su agresivne prema onom stanovništvu ili nacijama koje ne dele ekonomsku, političku, kulturnu ili verske vrednosti rasprostranjene na Zapadu. Na primer, ovaj aksiom je očigledan u uticajnoj teoriji Samuela Huntingtona o „sukobu civilizacija“ (Huntington 1996).

Razne teorije o „sukobima“ između kultura koje se zasnivaju na nekompatibilnosti nacionalnih ili etno-verskih identiteta potkrepljene su samo anegdotskim dokazima. Poblje smo analizirali ove teorije, a takođe smo istražili antitezu prema kojoj su međukulturni odnosi i etnički identiteti previše brojni i previše raznoliki da bi objasnili epizode neselektivnog nasilja, koje se javljaju relativno retko (Fearon & Laitin 2003; Gillei 2004). Dajući samo jedan relevantan primer, situacija Transilvanije i Banata posle Drugog svetskog rata, iako komplikovana pojavom komunističkog režima (koji je, bar u principu, imao liberalnu politiku prema manjinama), pokazuje upravo ovu antitezu. Čak i nakon pada komunizma, rumunski i mađarski etnički sporovi u Transilvaniji devedesetih godina nisu daleko dosegli razmere sukoba u bivšoj Jugoslaviji, uprkos sumornim predviđanjima političkih stručnjaka.

Takođe smo analizirali ulogu koju imaju različite elite u međukulturnim odnosima. Naša radna hipoteza je da političke i druge elite mogu podstaći interkulturalna neslaganja i nasilne sukobe (baš onoliko koliko ih mogu ublažiti), ali njihovu sposobnost da to čine oblikuje mrežna struktura njihovih zajednica. Drugim rečima, elite i njihove zajednice organizovani sistemi i okviri, bilo da su fizički, geografski ili kognitivni (kao što su sive zone na prelazu naučnih disciplina, u kojima leži i naš projekat). Predlažemo da između kultura postoje „ničije zemlje“, slično nečuvanim prostorima između granica država, koji nikome „ne pripadaju“, gde ništa nije unapred određeno i mogu nastati novi zajednički / kulturni aranžmani. Ti prostori se obično vide i tretiraju kao zone sukoba. Umesto toga, verujemo da oni mogu predstavljati privilegovana mesta za međukulturni dijalog, pregovore i saradnju. Dakle, granice ili ograničenja mogu ne samo razdvojiti ljude, već ih i okupiti. U tom smislu, granice između heterogenih kultura ili zajednica mogu takođe biti plodna područja koja olakšavaju miran suživot.

Kao takav, koncept ograničenja takođe može doneti novu perspektivu odnosa između centra i margine, bilo da se ovi termini odnose na kulturne, sociopolitičke, etnokonfesionalne ili druge formacije, uključujući disciplinske,

naučne i / ili akademske. Rub ili periferija mogu biti liminalni, ali limen nikada ne može biti marginalni ili periferni: dok je margina uvek definisana u smislu centra, liminalna se odmiče od centra, ponekad i nepovratno. U tom pogledu, na primer, u Centralnoj i Istočnoj Evropi postoji čitav niz ograničenih regiona koji su tokom svoje moderne istorije (18., 19. i 20. vek) imali složene odnose sa svojim političkim ili kulturnim „centrom“ i ne mogu se videti jednostavno u smislu etnonacionalističkog okvira nacionalne države.

U svetlu ukupnih premisa i ciljeva projekta, smatrali smo da bi analiza međukulturnih odnosa u istorijskom Banatu i Transilvaniji bila dobra polazna osnova, upravo zato što su oba regiona bila definisana vekovnim međukulturnim kontaktima, sa slučajevima harmonične kohabitacije i nasilni sukobi koji su zahvatili celo geopolitičko područje srednje i istočne Evrope i koji su i danas relevantni. Pored toga, ove regije, naročito u prošlosti, odlikovala je vrlo posebna etno-kulturna i konfesionalna raznolikost. Tokom vekova, veliki broj etničkih grupa živio je zajedno na relativno malom području: Rumuni, Mađari, Srbi, Hrvati, Švabe, Saksonci, Sekleri, Jevreji, Cigani, Jermeni, Bugari, Makedonci, Česi, Slovaci, Italijani, Francuzi, Poljaci, Rusini, Turci i Ukrajinci, da imenujemo samo najpoznatije grupe. Dalje, pored činjenice da su Banat i Transilvanija tokom dužih ili kraćih istorijskih perioda činili nezavisne ili kvazi nezavisne političke celine, oni su takođe bili i pogranični krajevi ili ograničeni prostori, koji su tokom svoje duge istorije pripadali nizu državnih formacija, uključujući i Osmansko i Habzburško carstvo i razne moderne nacionalne države (Rumunija, Mađarska, bivša Jugoslavija). Sa ove tačke gledišta, oni su pogodni objekti za proučavanje interkulturnih odnosa između političkog centra i margine, kao i za ulogu elite u heterogenim odnosima sa zajednicom.

Dve provincije obuhvataju čitav niz ograničenih gradova (koji se nazivaju i „gradovi bez granice“ ili gradovi bez granica), kao što je rodni grad moje mladosti, Temišvar, koji je bio prilično uobičajen u Istočnoj Centralnoj Evropi tokom Habzburške monarhije i sve do Drugog svetskog rata, angažovanje u složenim, dinamičnim interakcijama sa promenljivim centrom ili glavnim gradom (Beč, Budimpešta, Bukurešt ili Beograd). Zauzvrat, bilo je nekoliko „ograničenih“ istorijskih ličnosti koje su došle iz takvih regiona i gradova, uključujući Banat, i odigrale su važnu ulogu u predlaganju kreativni modeli interkulturnih odnosa upravo zato što su bili svesni ograničenih mogućnosti koje nudi „periferija“, u našem konkretnom slučaju, margine Habzburškog carstva.

Oni pokazuju da se ograničeni, pogranični region i na preseku različitih kultura, poput istorijskog Banata i Transilvanije (ali i mnogih drugih) ne uklapaju u konceptualni kalup nacionalnih historiografija i / ili multikulturnih politika koje proističu iz središta nacije -država ili nadnacionalna državna formacija. S tim u vezi, oni takođe pokazuju da bi trenutne multikulturalističke politike Evropske unije, koje su već propale u raznim delovima Evrope (uključujući Republiku Moldaviju), mogle biti značajno izmenjene i poboljšane temeljnom istorijskom studijom ovih pograničnih područja kako bi izbegavale, mutatis mutandi, greške multinacionalnog Habsburškog carstva koje su na kraju dovele do njegovog raspada.

Zauzvrat, doprinos prof. Dr Mircea Marana našem kolektivnom tomu analizira srpsko-rumunske odnose u Banatu tokom drugog dela 19. veka i prvih decenija 20. veka, sa posebnim fokusom na srpski Banat (danas Vojvodina) . Prema njegovim rečima, srpsko-rumunski odnosi jedna su od najzanimljivijih komponenti Habsburškog carstva, jer su obe zajednice bile istočno-pravoslavne i imale su, u principu, iste interese. Međutim, profesor Maran primećuje da su se politički sporovi zaista odvijali i kulminirali tokom revolucije 1848-49, kada su Srbi stali na stranu revolucionara, dok su rumunske zajednice i dalje bile nevoljne da se upuštaju u oružani sukob protiv habzburških vlasti i to samo pod intenzivan srpski pritisak. Kasnije je bilo i sporova na nivou crkvenih hijerarhija koji su rezultirali odvajanjem Rumunske pravoslavne crkve od njenog srpskog kolege. (Maran, u Interkulturni sukob i harmonija, str. 151-55)

Profesor Maran ipak zaključuje da su, uprkos političkim, verskim ili drugim sporovima, pojedinačni odnosi i uzajamni uticaji na jezik, običaje, tradiciju i mentalitet bili, i još uvek jesu, važni elementi svakodnevnog života u Banatu, posebno u mešovitim zajednicama. U poslednjem i najzanimljivijem delu eseja predstavlja nekoliko intelektualnih, verskih, kulturnih i političkih ličnosti iz istorijskog Banata kao što je porodica Ivačković / Ivascu / Ivačkovići (uključujući Sofroniju i Petru / Prokopija, izuzetne crkvene velikodostojnike i kulturne animatore u obe zajednice), Constantin Daniel, Makim Manuilovici, Lazar Stefanovici, Svetozar Miletić, Mihailo Polit-Desančić, Vincentiu Babes i Emil Gavrilla. Za ove istaknute ličnosti, od kojih su neke, poput moje porodice, poreklom iz mešovitog etničkog porekla, svaka zajednica tvrdi da su njihove, ali zapravo imaju „dvostruki identitet“, koji se uzdiže iznad bilo kakvih nacionalističkih zahteva. (Maran, str. 155-61). Može se dodati da su, baš kao i Paul Iorgovici Brancoveanu i biskup Joseph Joanovich iz Sacabenta, njihovi slavni prethodnici o kojima ću ukratko govoriti u nastavku, oni „ograničene“ figure, koje pripadaju ne samo obe njihove zajednice već i čovečanstvu u celini.

Moj sopstveni doprinos kolektivnom tomu nudi kritički osvrt na polje kulturoloških studija Istočne i Srednje Evrope u postkomunističkom periodu, tvrdeći da mnogi lokalni istraživači uglavnom koriste uske istraživačke metode pozajmljene iz severnoameričkih kulturnih studija, koje su uglavnom teorije sukoba i dominacije kako bi se objasnili mnogo složeniji interkulturni fenomeni u regionu. Naglašavam potrebu da se naša mlađa generacija istraživača koncentriše na specifične probleme Istočne Centralne Evrope, umesto da automatski pozajmljuje i primenjuje kulturne teorije koje su trenutno moderne na Zapadu, posebno u Sjedinjenim Državama, a koje se uglavnom zasnivaju na identitetu politika i neomarksističko, „sveto“ trojstvo klase, pola i etničke pripadnosti / rase. Tvrdim da su endemski problemi u ovom regionu (ali i u većini drugih regiona) prvenstveno etičke prirode, u vezi sa određenim mentalitetom koji nije pogodan za harmoničan razvoj zajednica u ovom delu Evrope, bez obzira na njihov etno -konfesionalna specifičnost.

Predlažem nekoliko istraživačkih projekata međukulturnih - umesto kulturnih - studija koje bi mogli da izvedu transnacionalni i transdisciplinarni timovi

istraživača iz regiona i ističu potrebu za potpuno drugačijim načinom pristupa i rešavanja glavnih regionalnih problema, uključujući pitanje etničkih manjina. Ali, kada govorimo o svim ovim etno-konfesionalnim zajednicama, često mislimo na međukulturne odnose među njihovim vođama, koji se sukobljavaju sa svojim kolegama zbog njihovih različitih, uskih interesa, a da pritom nužno nemaju saglasnost ili ih vlastite zajednice automatski slede. Najvećim delom i sa malim izuzecima, sve ove zajednice, posebno u međusobnim odnosima, živele su u miru i kao dobre komšije tokom čitavog perioda obuhvaćenog našim istraživanjem. Iz tog razloga smo u svojim priložima takođe naglasili one izvanredne ličnosti među elitama koje nisu podstakle nasilne sukobe, već su nastojale da pronađu mirna rešenja napetosti i sukoba interesa među etno-konfesionalnim grupama kojima su pripadali.

Rođen 30. aprila 1764. u selu Varadia, okrug Karaš-Severin, Paul Iorgovici Brancoveanu je potekao iz porodice sveštenika i pisma koji su napustili Olteniju i naselili se u Banatu kada je Habsburška kuća vratila Olteniju u kneževinu Vlašku. kroz Beogradski ugovor iz 1739. Da je porodica odlučila da živi u Habsburškom carstvu umesto u Vlaškoj, svedoči činjenica da su, iako su bili ponosni na svoje rumunsko poreklo, više voleli plurikulturalno od monokulturnog okruženja. Tako otac Jorgovići, istočno-pravoslavni sveštenik Marcu, daje sinu višejezičko obrazovanje. Prvo, Pavle uči rumunski kod privatnog učitelja iz Vlaške, a zatim ga šalje u školu u Vršac da uči nemački i srpski jezik. Tada Iorgovići pohađa gimnaziju u Segedinu, gde uči mađarski i latinski jezik. Između 1783. i 1789. godine, Jorgovići studira filozofiju u Pressburgu (Bratislava) i pravo u Budimpešti i Beču. 1789. godine, da bi završio studije, Jorgovići odlazi u Rim, gde u vatikanskim bibliotekama istražuje istoriju Rumuna, zatim u Pariz, gde uči francuski jezik i svedoči odsecanju glave Luja KSVI; i, konačno, u London, gde studira engleski jezik. 1793. vraća se u Beč gde je na carskom dvoru postavljen za hofconceptist-a. 1796. godine, Iorgovici se vraća u Vršac na poziv srpskog vladike Jozefa Jovanaviča iz Šakabenta, koji ga zapošljava kao civilnog advokata u svojoj kancelariji. Tokom ovog perioda, Jorgovići počinje da piše nekoliko naučnih dela na rumunskom jeziku, uključujući „Observacije o rumunskom jeziku“, koja se objavljuje u Budimpešti 1799. godine. Ova publikacija, međutim, izaziva sumnju lokalnih srpskih vlasti koje ga hapse i pokreću parnicu protiv njega. za „subverzivne aktivnosti“, plašeći se da će „zaraziti“ lokalno stanovništvo liberalnim idejama Francuske revolucije. Pošto je proglašen nevinim i pušten, Iorgovici se na nekoliko godina seli u Temišvar, a zatim se 1806. vraća u Vršac, gde predaje latinski u lokalnoj gimnaziji. 1807. godine Joan Tomici, njegov rođak i protojerej karansebeški, nudi mu mesto direktora rumunskih škola u regionu, ali Jorgovići iznenada umire, 21. marta 1808. godine, pre nego što preuzme svoje funkcije.

Iako Paul Iorgovici nije živeo da bi objavio druga dela, njegova zapažanja o rumunskom jeziku postala su cenjena, ako ne i od njegovih savremenika, bar od potomstva. Ovde se neću zadržavati na njegovom značajnom doprinosu razvoju rumunskog jezika i lingvističke discipline uopšte. Umesto toga, želeo bih ukratko da

opišem duh koji je animirao Jorgovićev naučni rad, kulturne aktivnosti, odnose sa drugim ljudima i način života u celini.

Nedavni istraživači su u velikoj meri povezali Jorgoviće sa erdeljskom latinističkom školom, s jedne strane, i idejama prosvetiteljstva s kraja 18. veka, s druge strane. Ove kritičke ocene su, međutim, samo delimično relevantne, jer ne idu u suštinu Jorgovićeve misli i načina postojanja. Iako je bio savršeno svestan ova dva ideološka pokreta, Jorgović je zauzeo razborit stav spram njih. Isto tako, zauzeo je umereni stav prema modernosti: niti ju je svim srcem prihvatio, kao što su to učinili njegovi liberalni vršnjaci pod uticajem Francuske revolucije, niti je odbacio, kao što su to činile lokalne vlasti i neki od njegovih konzervativnih vršnjaka, ali je pokazao otvoren, odmeren odnos prema tome.

Dakle, Jorgovićev stav ne pripada nijednoj ideologiji, već drevnoj tradiciji mudrosti ili filozofije perennis, kako ga je nazvao Gottfried Vilhelm Leibnitz, istaknuti nemački filozof i polimat prosvetiteljstva. Jedan od osnovnih propisa ove drevne tradicije je Zlatno / srebrno pravilo, prisutno u svim velikim i malim kulturama sveta. Na primer, na rumunskom se kaže: „Ce tie nu-ti place, altuia nu-i face!“ dok bi na srpskom bilo: „Ne cini drugom ono što ne želiš da drugi tebi cini!“ Indijski ep Mahabharata kaže: „Neka niko ne čini drugome ono što bi njemu bilo odvratno.“ Slično tome, Konfucije kaže: „Ono što ne želite da učinite sebi, ne činite ni drugima“. Zauzvrat, rabin Hilel savetuje: „Ono što je vama mrsko, ne činite ni komšiji.“ Isus iz Nazareta kaže: „Dakle, sve što god želite da ljudi čine vama: činite i vi njima: jer ovo je zakon i proroci“. (Matej 7:12). Ili u islamskoj tradiciji: „Niko od vas [istinski] ne veruje dok svom bratu ne poželi ono što želi sebi.“ (An-Navavi-jev četrdeset hadisa 13)

Iako se zlatno / srebrno pravilo može činiti „banalnim“, ono zapravo podrazumeva mentalitet koji je nesrazmeran sa onim koji svakodnevno primenjuje većina ljudskih zajednica. Zasnovan je na velikodušnosti, dobroj volji, uzajamnom razumevanju i negovanju mira i ljubavi prema drugima, umesto zavisti, nadmetanja, materijalnih ličnih interesa i nasilnih sukoba. Jorgovici ga pominje nekoliko puta, posebno u odeljku III zapažanja, „Reflectii despre starea romanilor“ (Refleksije o stanju rumunskog naroda). Na primer, on piše: „Priroda nas obavezuje da postupamo prema ovom pravilu: čini dobro i beži od zla. Ono što ne želite da vam se dogodi, ne smete da radite ni drugom. “

Dalje, Jorgović smatra Zlatno / Srebrno pravilo prirodnim zakonom koji Bog sam upisuje u našu dušu. Ponašati se prema ovom zakonu znači biti kreposan, postupiti protiv njega znači biti grešan (Bogdan-Dascalu & Dascalu 1979, str. 263). S tim u vezi, Jorgović se udaljava od „moderne“ i „liberalne“ pozicije mnogih svojih savremenika, uključujući i pokretače Francuske revolucije koji su, ispovedajući principe slobode, jednakosti i bratstva, praktikovali propise homo homini lupusa. (ili homo homini monstrum) i bellum omnium contra omnes, pretvarajući svoju revoluciju u krvno kupatilo. Možda je to razlog što Jorgović, nakon što je svjedočio odrubljivanju glave francuskom kralju i masakrima koje su počinili jakobinci, odlučuje da napusti Francusku za Englesku, gdje je englesko društvo iz 18. veka

postalo relativno mudrije i staloženo, nakon puritanskih revolucionarni ekscesi 17. veka.

Da bi podržao svoj pogled orijentisan na mir, Jorgovići navodi poslanicu Svetog Pavla Rimljanima (2: 13-15), koja podjednako aludira na zlatno / srebrno pravilo kao na prirodni zakon upisan u ljudska srca. Iz ovog odlomka Jorgovići izvodi zaključak koji je potpuno suprotan sektaškom mentalitetu hrišćanskih denominacija njegovog doba (kao i našeg): „Iz ovoga mi hrišćani ne možemo naučiti ni da osuđujemo, ni da mrzimo one koji nisu Hrišćanska vera ili nisu hrišćani, ili jesu hrišćani, ali malo odstupaju od stare Istočne [pravoslavne] crkve. Svaka osoba smatra da je njena vera bolja, ali sva religija polazi od časti Boga. Dakle, ne bismo smeli nikoga osuđivati prema veri, već ga poštovati prema delima koja će Bog slično odobriti ili osuditi, kao što isti apostol pokazuje u prethodnom navodu “. (Bogdan-Dascalu & Dascalu, str. 265).

Jorgovići svoja zapažanja zaključuje podsticajem rumunskom narodu da deluje prema ovom pravilu: „Zato, moji voljeni prijatelji, poslušajmo učenje svetog Pavla i uveravajmo svoju veru delima, a ne samo rečima, i budimo izvršioци našeg zakona, ne samo njegovi slušaoci. Ako smo pozvani da činimo dobro svom komšiji koliko god možemo, ne bismo se trebali pitati, kada leži sa svojim kolima slomljenim u blatu, kako se prekrstio, ili jede li ribu u petak ili kako peva u Crkvi ili kako se moli Bogu ili kako veruje u neke apstraktne i suptilne tajne, nedokučive ljudskim umom; ali samo vidite da je čovek koji traži našu pomoć Božja tvorevina “. (Bogdan-Dascalu i Dascalu, str. 266-267)

I na kraju, Jorgovići ističe da se Zlatno / srebrno pravilo ne odnosi samo na hrišćane, već na sve ljude, bili oni religiozni ili ne: „A ako smo nevernici, treba da vidimo svoju sličnost u njemu i da se setimo šta se može dogoditi sa čovek se možda može dogoditi drugom i pružiti mu istu dobru uslugu koju bismo od njega tražili da smo u njegovoj situaciji “. (Bogdan-Dascalu i Dascalu, str. 267)

Moglo bi se pomisliti da Jorgovići pominje principe višegodišnje mudrosti tek u poslednjem odeljku svoje knjige, u okviru svog obrazovnog programa, upućenog svojim učenicima i njihovim roditeljima. U stvari, ovi principi animiraju celo njegovo delo, pojavljujući se čak i u epigrafu, što je Horacijev citat: Tu, in agendo bonos, in lokuendo sekuere peritos (Pratite dobre ljude na delu, a mudre u govoru). Isti principi višegodišnjih mudrosti se pojavljuje u Jorgovićevoj posveti Josifu Joanovichu iz caacabenta, episkopu vršačkom, Caransebesu, Lugoju i Oršavo-Mehadiji (1785-1805):

„Ti, koji iz prirodne sklonosti svog veličanstvenog srca štitiš svakog čoveka kome je potrebna tvoja pomoć, bez obzira na naciju ili veru, slušaš molitve grešnika i neumorno pokušavaš da ih podigneš iz njihovog grešnog stanja - na šta smo ti i ja bili samo radosni svedoci tokom ove poslednje dve i po godine; tako da mogu da opišem, kako sam osetio u svom srcu, kako ste pazili na dobrobit onih koji su vam povereni, kako ste se brinuli i trudili, trpeći neispričanu patnju, iz svoje velike čovekoljublja, da osnujete mesto za nauke u vašoj nadležnosti, kako biste osvetlili umove mladih“ (Bogdan-Dascalu & Dascalu, str. 64-65). Zatim, Jorgovići zaključno

dodaje: „Jer vi ste primer tolerancije i ljubavi svih ljudi, otkupitelj grešnih i zaštitnik potlačenih“. (Bogdan-Dascalu i Dascalu, str. 73)

Čini se očiglednim da ova posveta, ako se sagleda u njenom istorijskom kontekstu, nije samo uobičajena gesta prema starijem zaštitniku ili zaštitniku, već ispovedanje vere koju dele oba pisma. Bez obzira na „naciju ili religiju“, biskup Joanovich je zaista pokušao da pomogne, koliko je to moguće, svim zajednicama pod njegovom jurisdikcijom, podižući nivo njihovog razumevanja i znanja kroz osnivanje škola (pet normalnih i dve latinske ustanove) i kroz njegove propovedi koje su podsticale na dobru volju, uzajamno razumevanje i miran suživot među članovima ovih zajednica.

Prijateljstvo dvojice muškaraca temeljilo se na istom Zlatnom / Srebrnom pravilu koje je delio srpski vladika. Ovaj poslednji ne samo da je pozvao Iorgoviće da dođe u Vršac iz Beča da mu pomogne u njegovoj obrazovnoj misiji, već ga je pozvao i u Vršac čak i kada je rizikovao da naiđe na nezadovoljstvo srpskih sekularnih vlasti zbog podrške rumunskom pismu. Zauzvrat, Iorgovići se bez kolebanja odazvao episkopovom pozivu, napustio je obećavajuću karijeru na carskom dvoru i kasnije ugrozio svoj život kako bi pomogao ne samo svojoj, već i svim ostalim zajednicama iz regiona.

Daleko od toga da je bio radikalni nacionalista, Jorgovići je želeo da se Rumuni afirmišu kao nacija prvenstveno obrazovanjem i razvojem kao individualna ljudska bića. Prema njegovom mišljenju, voleti svoju naciju pre svega znači voleti sva ljudska bića i sva druga stvorenja na svetu, bez obzira koliko bili niski ili ponizni. Dakle, ono što Paul Iorgovici definiše prije svega nije ni njegova religija, ni nacionalizam, ni njegov sekularni humanizam tipičan za kasno prosvjetiteljstvo, već mentalitet orijentisan na mir koji dele svi istinski učitelji čovječanstva i koji smo dobro savetovali da delimo i mi, posebno ako smo pozvani da vodimo i vodimo svoje zajednice.

Modeli poput Jorgovići i Joanovići nisu retki u kulturnoj istoriji regiona, kao što smo videli u eseju profesora Marana, i trebalo bi da predstavljaju temu za još jedan kolektivni svezak posvećen obrazovanju budućih generacija lidera u Istočnoj Centralnoj Evropi i šire. Da bismo se vratili u naš savremeni region Banata / Vojvodine, „prirodno je pitati se“, rečima profesora Neumanna, „zašto region koji hrane Timis, Cerna, Semenica, Almaj, Mures i reke Tisa su nekada bile tako prosperitetne i zašto to više nije moglo biti tako (ne najmanje kroz postojeći kanal Bega-Tisa i mogućnost njegovog ponovnog produktivnog iskorišćavanja kao veze sa Dunavom - velikom evropskom rekom) ... Jednom decentralizacija će postati administrativna stvarnost država u Istočnoj Centralnoj Evropi, a regionalne prestonice će imati pravo da odlučuju o svojim finansijama, ekonomskim strategijama i ulaganjima, svom kulturnom i arhitektonskom nasleđu i svojim obrazovnim institucijama, ima nade za ponovno rođenje . To je takođe slučaj Banata, regiona koji u jednakoj meri pripada Rumuniji, Srbiji i Mađarskoj, kao i sebi samom. Prevazilaženje trenutnih kriza intelektualne, ekonomsko-finansijske, demografske i duhovne prirode zavisi od sadašnjih stanovnika i od onih koji će se ovde nastaniti i

snaći, na osnovu postojećeg ljudskog potencijala i starih i novih težnji evropskih integracija. “ (Neumann, str. 55-56).

Kako su i Novi Sad i Temišvar nedavno proglašeni evropskim prestonicama kulture za 2022. i 2023. godinu, celo pogranično područje Banat / Vojvodina trebalo bi da dobije novi podsticaj za dalji razvoj. Mi kao obrazovni lideri naših zajednica možemo igrati aktivnu ulogu ne samo u kulturnim aktivnostima koje generišu ovi značajni događaji, već i u obnovi čitavog regiona, upravo obrazovanjem mladih generacija u mirovnom, velikodušnom duhu takvih dostojnih građanskih modela kao što su Paul Iorgovici, Joseph Joanovici i druge istaknute ličnosti prosvećene istorijske prošlosti Banata.

Mihai I. Spariosu

***"CLASH OF CIVILIZATIONS OR PEACEFUL COEVOLUTION?"
INTERCULTURAL CONTACTS IN THE AGE OF GLOBALIZATION***

Address to the Serbian Academy of Education

Esteemed colleagues,

I would like, first of all, to thank you from the bottom of my heart for the great honor of electing me as a member of your distinguished institution. I hope that this occasion will constitute a further incentive for all of us to work together on continuing to develop the excellent cultural relations between our two countries, whose peoples have proven to be good neighbors, despite the political turmoil and vicissitudes in our centuries-long, common regional history.

Having been born in Deta, a few miles from the Serbian border, I am familiar with this common history and have often referred to it in my published work. My father's side of the family came from the Serbian Banat (today the Autonomous Province of Vojvodina), with my grandfather and father being born in and moving across the border to the Romanian Banat after Vršac World War I. My great grandmother was Serbian, and most of my family on my father's side remained in the Serbian Banat. I grew up in Timișoara/Temesvar/Temišvar which, as my distinguished colleagues are aware, is situated at the border between Romania, Serbia, and Hungary and is, thus, a multiethnic and multicultural city. Moreover, it had at one time been one of the most culturally sophisticated metropolitan centers at the Eastern border of the Habsburg empire. The main languages spoken in the city were Romanian, Hungarian, German, Serbian, and Yiddish, and my childhood friends and playmates belonged indiscriminately to all of these linguistic worlds. I grew up in a cosmopolitan, multilingual, and pluricultural atmosphere conducive to tolerance and mutual respect among ethnic groups.

This interethnic harmony was dramatically underscored during the 1989 anticommunist uprising, when Romanians, Hungarians, Serbs and members of other ethnic groups formed a human chain around the Reverend Tökes Laszlo to prevent his arrest by Ceaușescu's security forces. In fact, as my colleague and friend, Acad. Prof. Dr. Miodrag Milin has pointed out, the highest number of protestors who gave their lives in the Timișoara popular uprising that led to the fall of communism were ethnic Serbs. (Milin 1990, pp. 67-95) The same interethnic harmony, and particularly the close friendship between Romanians and Serbs on both sides of the border, was again revealed during the 1990s civil war that led to the breakup of Yugoslavia, when the two populations continued their close interaction despite the embargo imposed on Serbia by Brussels.

After I emigrated to the United States during the Ceaușescu regime, I did not lose interest in my Banat roots, but returned to Romania several times after the fall of communism. I was also very happy to be able to reestablish contact with my Vojvodina relatives, who I know are proud of me for having been elected a member of your distinguished Academy. Since 1989, I have also travelled across the border whenever I came to Banat, most recently during my tenure as a US Fulbright Visiting Professor at the West University of Timișoara in 2016-2017, to give lectures at the University of Novi Sad and the Superior Pedagogical Institute of and to work with Vršac Serbian colleagues on an intercultural research project on interethnic relations in the historical Banat and Transylvania. In the present address, I would like to report briefly on this research project, which may be of interest and relevant to our possible collaboration on educational activities in the future.

Part of our research has been published in English under Mihai I. Spărișu (editor), *Intercultural Conflict and Harmony in the Central European Borderlands: The Cases of Banat and Transylvania* (V&R Uni Press: Goettingen, 2017). The contributions in this volume are part of a broader research project entitled "Clash of Civilizations or Peaceful Co-Evolution? Intercultural Contact in the Age of Globalization." The project, funded in a first phase by the Romanian National Council of Scientific Research (PN-II-ID-PCE-2011-3-0771), takes a critical look at the most influential contemporary theories of intercultural relations, also testing and modifying them through building computational models of ethno-religious harmony and conflict in various regions of East-Central Europe and beyond. As can be inferred from the title of the volume (and that of the larger project) we were interested in the conditions and factors leading to intercultural conflict, particularly the violent kind, because these types of intercultural contacts are of critical importance in people's lives, are well-recorded in the collective memory, and are often amply analyzed by historians and other researchers. At the same time, however, we were even more interested in understanding what are the conditions and factors leading to peaceful and harmonious relations between heterogeneous communities.

Regarding conflict in intercultural relations, a number of recent analyzes as well as computational simulations for various violent conflicts are available, including the 1990s war that led to the breakup of the former Yugoslavia (Kaplan 1994; Silber & Little 1997; Gagnon 2004). But researchers have not reached an

agreement on the causes of these violent episodes in the lives of our planetary communities. The most common explanations include “dire economic conditions,” “ancient feelings of hatred,” “religious intolerance” and “political manipulation.”

More recently, a widely accepted thesis (and in direct connection with our project) argues that since the Second World War, national and ethnic issues have become a major source of violent conflict (Gurr 1993). Social scientists contend that from the Congress of Vienna (1816) up to the “New Order” established after World War I, most of the major armed conflicts were interstate and did not have national emancipation as their main objective (Wimmer et al. 2009; Cederman et al. 2010). By contrast, 77% of the violent conflicts after the Second World War were not interstate, but intrastate (Waldmann 2004). Also, after the Cold War, 75% of the wars were fought in the name of national aspirations (Wimmer & Min 2006). Moreover, the fall of the Soviet Union and the eruption of the nationalist conflict in Yugoslavia at the end of the Cold War, seem to indicate the emergence of a period characterized by ethnic conflict (Gurr 1993).

According to this line of thought, national, ethnic or confessional identity, not economic or political interests, has become the dominant reason for the violent actions of today. Consequently, intercultural contact based on the idea of conflict and force has become an axiom of cultural studies in North America and Western Europe, being widely used not only in the so-called domestic “culture wars,” but also in justifying policies that are aggressive against those populations or nations that do not share the economic, political, cultural or religious values prevalent in the West. For example, this axiom is evident in Samuel Huntington’s influential theory of the “clash of civilizations” (Huntington 1996).

The various theories of “clashes” between cultures that are based on the incompatibility of national or ethno-religious identities are, however, supported only by anecdotal evidence. We have analyzed these theories more closely and have also explored the antithesis according to which intercultural relations and ethnic identities are too numerous and too multifaceted to explain the episodes of indiscriminate violence, which occur relatively rarely (Fearon & Laitin 2003; Gilley 2004). To give just one pertinent example, the situation of Transylvania and Banat after the Second World War, although complicated by the emergence of the communist regime (which had, at least in principle, a liberal policy towards minorities), demonstrates this very antithesis. Even after the fall of communism, Romanian and Hungarian ethnic disputes in Transylvania in the 1990s did not reach by far the magnitude of the conflicts in the former Yugoslavia, despite the gloomy predictions of political experts.

We have also analyzed the role played by various elites in intercultural relations. Our working hypothesis is that political and other elites can instigate intercultural disagreements and violent conflicts (just as much as they can alleviate them), but their ability to do so is shaped by the network structure of their communities. In other words, elites and their communities engage in positive and negative feedback loops that can sometimes erupt into violence. The challenge, however, is to find out why some of these loops do not lead to violence, despite the

forecasts of experts, and how we can defuse those that indeed have an acute violent potential before they reach the point of no return. We have, therefore, been testing the theories based on force, as well as those on the decisive role of historical personalities, or of geographical boundaries, starting from the assumption that complexity theory, the theory of emergence and computer-assisted methods may be useful in providing better explanations of intercultural phenomena than those offered so far.

Finally, another objective of our project has been to analyze the complex relationships between center and margin, which also seem to affect the interethnic relations in various regions of Europe and other parts of the world. The relationship between center and margin/periphery has received some attention from cultural theorists and sociologists in the last two decades and has gained political relevance in the context of the enlargement of the European Union.

Typically, this relationship is seen as asymmetrical and conflictive, where the center dominates the margins and the margins challenge the center, often seeking to replace it. We felt that we could bypass, or at least reconfigure, this power-based, binary opposition through linking our concept of intercultural contact with that of liminality.

The term “liminality” derives from the Greek *limen* (the etymon is also present in Hebrew, Aramaic and Latin), which means harbor or the meeting place between land and sea, but also “threshold.” Thus, liminality in the broadest sense refers to places of “transit” between organized systems and frameworks, be they physical, geographical, or cognitive (such as gray areas at the interface of scientific disciplines, where our project lies as well). We propose that there exist “no man’s lands” between cultures, similar to the unguarded spaces between the borders of states, which do not “belong” to anyone, where nothing is pre-determined and new community/cultural arrangements may arise. Typically, these spaces are seen and treated as conflict zones. We believe, instead, that they may constitute privileged places for intercultural dialogue, negotiation and cooperation. Thus, the boundaries or limits can not only separate people, but also bring them together. In this sense, the boundaries between heterogeneous cultures or communities may also be fertile areas that facilitate peaceful coexistence.

As such, the concept of liminality can also bring a new perspective on the relations between center and margin, whether these terms refer to cultural, sociopolitical, ethno-confessional, or other formations, including disciplinary, scientific and /or academic ones. The margin or periphery can be liminal, but the *limen* can never be marginal or peripheral: while the margin is always defined in terms of the center, the liminal moves away from the center, sometimes irreversibly. In this respect, in Central and Eastern Europe, for example, there are a number of (18th, 19th 20th liminal regions that had, throughout their modern history and century), complex relationships with their political or cultural “center” and cannot be seen simply in terms of the ethno-nationalist framework of the nation-state.

In light of the overall premises and objectives of the project, we considered that the analysis of intercultural relations in historical Banat and Transylvania would

be a good starting point, precisely because both regions were defined by centuries-long intercultural contacts, with cases of harmonious cohabitation and violent conflicts that affected the entire Central and East European geopolitical area and remain relevant today. In addition, these regions were characterized, especially in the past, by a very special ethno-cultural and confessional diversity.

Over the centuries, a large number of ethnic groups lived together in a relatively small area: Romanians, Hungarians, Serbs, Croats, Swabians, Saxons, Szeklers, Jews, Gypsies, Armenians, Bulgarians, Macedonians, Czechs, Slovaks, Italians, Frenchmen, Poles, Ruthenians, Turks and Ukrainians, to name only the best-known groups. Furthermore, besides the fact that Banat and Transylvania have constituted, for longer or shorter historical periods, independent or quasi-independent political entities, they have also been borderlands or liminal spaces, belonging throughout their long history to a series of state formations, including the Ottoman and the Habsburg Empires and various modern nation-states (Romania, Hungary, former Yugoslavia). From this point of view, they are suitable objects of study for intercultural relations between political center and margin, as well as for the role of elites in heterogeneous community relations.

The two provinces comprise a number of liminal cities (also called “cities without border” or borderless cities) such as the hometown of my youth, Timișoara, that were rather common in East Central Europe during the Habsburg Monarchy and up to World War II, engaging in complex, dynamic interactions with their changing center or capital (Vienna, or Budapest, or Bucharest, or Belgrade). In turn, there were a number of “liminal” historical figures who came from such regions and cities, including Banat, and played an important role in proposing creative models of intercultural relations precisely because they were aware of the liminal opportunities offered by the “periphery,” in our particular case, the margins of the Habsburg Empire.

They demonstrate that the liminal, borderland regions at the intersection of various cultures, such as historical Banat and Transylvania (but also many others) do not fit into the conceptual mold of national historiographies and/or the multicultural policies emanating from the center of a nation-state or a supranational state formation. In this regard, they also show that the current multiculturalist policies of the European Union, which have already failed in various parts of Europe (including the Republic of Moldova) could be significantly modified and improved by a thorough historical study of these borderlands in order to avoid, *mutatis mutandi*, the mistakes of the multinational Habsburg Empire that eventually led to its dissolution.

For example, my good friend and colleague, Acad. Prof. Dr. Victor Neumann argues that national(ist) historiographies have inadequate tools for understanding the complex history of borderland regions, such as Banat and Transylvania. He proposes a comprehensive analysis of historical Banat as an expression of the multi- and intercultural realities of Central and Southeastern Europe, of the Balkan-Orthodox-Byzantine and Roman-Catholic worlds. This region, situated at the border of two former empires (Ottoman and Habsburg) and

three contemporary nation-states can best be understood in relation to its geography, at the crossroads and interferences of various cultures and civilizations. A regional history of this type, Neumann contends, should incorporate all of the historical facts and events from a pluralist perspective. It is only from such a perspective that “the perceptions of the past and the present will transcend the prejudices born from a fictitious sense of cultural-linguistic, ethnic, and religious unity.” (Neumann, in *Intercultural Conflict and Harmony*, p. 53) Throughout his analysis, Neumann implies that in borderland regions such as Banat, the relationship between heterogeneous ethno-confessional groups is not based on multiculturalist policies provided by the Center, but on a harmonious cohabitation of the local communities in everyday life. Interference from the Center in the form of misguided policies (such as the Magyarization policies from Budapest under the Dual Monarchy, or the nationalist policies from Bucharest during the interwar period) results in ethno-religious conflict and the slow-down of the harmonious socio-economic and cultural development of those communities. Finally, Professor Neumann suggests that the present Banat might again become the socio-economically and culturally prosperous region that it was in the past, if it relearned how to utilize its considerable material and human resources, not least its rich multicultural tradition across national borders.

In turn, Prof. Dr. Mircea Măran’s contribution to our collective volume analyzes Serbian-Romanian relations in Banat during the second part of the 19th century and the first decades of the 20th century, with a special focus on the Serbian Banat (today Vojvodina). According to him, the Serbian-Romanian relations are one of the most interesting components of the Habsburg Empire, as both communities were Eastern Orthodox and had, in principle, the same interests. However, Professor Măran notes that political disputes did take place and culminated during the 1848-49 Revolution, when the Serbs took the side of the revolutionaries while the Romanian communities remained very reluctant to engage in armed conflict against the Habsburg authorities and did so only under intense Serbian pressure. Later on, there were also disputes at the level of the Church hierarchies that resulted in the separation of the Romanian Orthodox Church from its Serbian counterpart (Măran, in *Intercultural Conflict and Harmony*, pp. 151-55). Professor Măran concludes, nevertheless, that despite political, religious or other disputes, individual relations and reciprocal influences in language, customs, traditions, and mentality were, and still are, important elements of everyday life in Banat, especially in mixed communities. In the last and most interesting part of his essay, he presents several intellectual, religious, cultural and political personalities from historical Banat such as the Ivackovic/Ivascu/Ivaciovici family (including Sofronie and Petru/Procopie, outstanding church dignitaries and cultural animators in both communities), Constantin Daniel, Maxim Manuilovici, Lazar Stefanovici, Svetozar Miletić, Mihailo Polit-Desančić, Vincen.iu Babe., and Emil Gavrilla. These prominent personalities, some of whom came, like my own family, from mixed ethnic backgrounds, are claimed by each community as their own, but actually have a “double identity,” rising above any nationalist claims. (Măran, pp. 155-61). One may add that, just like Paul Iorgovici Brâncoveanu and Bishop Joseph Joanovich of

Sacabent, their illustrious predecessors whom I shall discuss briefly below, they are “liminal” figures, belonging not only to both of their communities but also to humanity at large.

My own contribution to the collective volume offers a critical review of the East-Central European field of cultural studies in the post-communist period, arguing that many local researchers tend to employ narrow research methods borrowed from North American cultural studies, which are mostly theories of conflict and domination in order to explain much more complex intercultural phenomena in the region. I emphasize the need for our younger generation of researchers to concentrate on the specific problems of East Central Europe, instead of automatically borrowing and applying cultural theories that are currently fashionable in the West, particularly in the United States, and that are largely based on identity politics and the neo-Marxian, “Unholy” Trinity of class, gender and ethnicity/race. I argue that the endemic problems in this region (but in most other regions as well) are primarily of an ethical nature, concerning a certain mentality that is not conducive to the harmonious development of the communities in this part of Europe, irrespective of their ethno-confessional specificity.

I suggest several research projects in intercultural—rather than cultural—studies that could be undertaken by transnational and transdisciplinary teams of researchers from the region and stress the need for an entirely different way of approaching and solving the major regional problems, including the issue of ethnic minorities. But, when speaking of all of these ethno-confessional communities we often mean the intercultural relations among their leaders, who clash with their counterparts over their different, narrow interests without necessarily having the consent of, or being automatically followed by their own communities. For the most part and with few exceptions, all of these communities, especially when contiguous, lived in peace and as good neighbors throughout the period covered by our research. It is for this reason that we have also emphasized, in our contributions, those outstanding figures among the elites who did not fuel violent clashes but sought to find peaceful resolutions to the tensions and conflicts of interest among the ethno-confessional groups they belonged to.

One should also examine the complex reasons why the current political and cultural elites in Eastern and South-Eastern Europe (and elsewhere) have largely abdicated their role of being dedicated servants of their communities and have chosen to pursue their own narrow, selfish interests to the detriment of the common good. Finally, one should explore alternative ways of educating, rather than merely training, the future cultural and political elites in the region in order to bring about the civic and moral revival of their communities. In this respect, I also suggest that we need to offer inspiring models for these elites and invoke, for this purpose, the 18th 19th example of Paul Iorgovici Brâncoveanu--a late and early century philosopher, linguist and educator from Banat--as an appropriate model of leader, who acted according to the principles and practices of the ancient tradition of wisdom or the “perennial philosophy.” This ancient tradition, revitalized and adapted to the

contemporary world, would, in my view, be the most viable ethical compass for navigating the very complex, crisis-ridden, globalizing world of today.

Born on April 30, 1764 in the village of Vărădia, the Cara.-Severin County, Paul Iorgovici Brâncoveanu came from a family of priests and men of letters who left Oltenia and settled in Banat when the Habsburg House returned Oltenia to the principality of Wallachia through the Belgrade Treaty of 1739. That the family chose to live in the Habsburg Empire instead of Wallachia attests to the fact that even though they were proud of their Romanian descent, they preferred a pluricultural to a monocultural environment. Thus, Iorgovici's father, the Eastern Orthodox priest Marcu, gives his son a multi-linguistic education. First, he has Paul study Romanian with a private tutor from Wallachia and then sends him to school in to learn Vršac German and Serbian. Iorgovici then attends the gymnasium in Szeged, where he learns Hungarian and Latin. Between 1783 and 1789, Iorgovici studies philosophy in Pressburg (Bratislava) and law in Budapest and Vienna. In 1789, in order to complete his studies, Iorgovici goes to Rome, where he carries out research in the Vatican libraries on the history of the Romanians, then on to Paris, where he learns French and witnesses the beheading of Louis XVI; and, finally, to London, where he studies English. In 1793, he returns to Vienna where he is appointed Hoffconceptist at the imperial court. In 1796, Iorgovici returns to at the invitation of the Serbian Bishop Joseph Joanovich of Vršac S.acabent, who employs him as a civil attorney for his office. During this period, Iorgovici begins to write several scholarly works in Romanian, including *Observations on the Romanian Language*, which he publishes in Budapest in 1799. This publication, however, provokes the suspicion of local Serbian authorities that arrest him and stage a lawsuit against him for "subversive activities," fearing that he will "infect" the local population with the liberal ideas of the French Revolution. Being found not guilty and released, Iorgovici moves to Timisoara for several years, then, in 1806, he returns to Vršac, where he teaches Latin at the local gymnasium. In 1807, Ioan Tomici, his cousin and the archpriest of Caransebe., offers him the position of director of the Romanian schools in the region, but Iorgovici dies suddenly, on March 21, 1808, before he can take over his functions.

Although Paul Iorgovici did not live to publish other works, his *Observations on the Romanian Language* has come to be appreciated if not by his contemporaries at least by posterity. Here I shall not dwell on his significant contributions to the development of the Romanian language and the discipline of linguistics in general. Rather, I would briefly like to describe the spirit that animated Iorgovici's scholarly work, cultural activities, relations with other people, and way of life as a whole.

Recent researchers have largely associated Iorgovici with the Transylvanian Latinist School on the one hand, and the ideas of late 18th Century Enlightenment, on the other hand. These critical evaluations are only partially relevant, however, because they do not go to the essence of Iorgovici's thought and mode of being. Although he was perfectly aware of these two ideological movements, Iorgovici adopted a prudent position vis-à-vis them. Likewise, he assumed a tempered position toward modernity: he neither wholeheartedly embraced it, as his liberal peers did

under the influence of the French Revolution, nor did he reject it, as the local authorities and some of his conservative peers did, but showed an open-minded, measured attitude toward it.

Thus, Iorgovici's position belongs to no ideology but, rather, to the ancient tradition of wisdom or the *philosophia perennis* as Gottfried Wilhelm Leibnitz, a prominent German philosopher and polymath of the Enlightenment, has dubbed it. One of the basic precepts of this ancient tradition is the Golden/Silver Rule, present in all of the great and small cultures of the world.

For example, in Romanian, it says: "Ce ție nu-ți place, altuia nu-i face!" while in Serbian it would be: "Ne cini drugom ono sto ne zelis da drugi tebi cini!" The Indian epic Mahabharata says: "Let no man do to another that which would be repugnant to himself." Similarly, Confucius says: "What you do not want done to yourself, do not do to others." In turn, Rabbi Hillel advises: "What is hateful to you do not do to your neighbor." Jesus of Nazareth says: "Therefore all things whatsoever ye would that men should do to you: do ye even so to them: for this is the law and the prophets." (Matthew 7:12). Or in the Islamic tradition: "None of you [truly] believes until he wishes for his brother what he wishes for himself" (An-Nawawi's Forty Hadith 13). Although the Golden/Silver Rule may seem "banal," it actually implies a mentality that is incommensurable with the one practiced daily by most human communities. It is based on generosity, goodwill, mutual understanding, and the cultivation of peace and loving care for the other, instead of envy, competition, material self-interest, and violent conflict. Iorgovici mentions it several times, especially in Section III of the Observations, "Reflec.ii despre starea românilor" (Reflections on the State of the Romanian People). For example, he writes: "Nature obliges us to conduct our actions according to this rule: do good, and run away from evil. What you don't want to happen to you, you should not do to another." Furthermore, Iorgovici considers the Golden/Silver Rule to be a natural law that God himself inscribes in our soul. To act according to this law means to be virtuous, to act against it means to be sinful (Bogdan-Dascălu & Dascălu 1979, p. 263). In this regard, Iorgovici departs from the "modern" and "liberal" position of many of his contemporaries, including the instigators of the French Revolution who, while professing the principles of liberty, equality, and fraternity, practiced the precepts of *homo homini lupus* (or *homo homini monstrum*) and *bellum omnium contra omnes*, turning their revolution into a blood bath. Perhaps this is the reason why Iorgovici, after witnessing the beheading of the French King and the massacres perpetrated by the Jacobins, decides to leave France for England, where 18th Century English society had become relatively wiser and more settled, in the aftermath of the Puritan revolutionary excesses of the 17th Century.

To support his peace-oriented view, Iorgovici cites Saint Paul's Epistle to the Romans (2:13-15), which equally alludes to the Golden/Silver Rule as being a natural law inscribed in men's hearts. From this passage, Iorgovici draws a conclusion that is completely opposite to the sectarian mentality of the Christian denominations of his time (as well as ours): "From this we Christians can learn neither to condemn, nor to hate those who are not of the Christian faith or are not

Christians, or are Christians but depart a little from the old Eastern [Orthodox] Church. Every person holds that his faith is better, but all religion starts from honoring God. So, we should not judge anyone according to his faith, but honor him according to his deeds, which God will similarly approve or condemn, as the same Apostle shows in the foregoing citation.” (Bogdan-Dascălu & Dascălu, p. 265).

Iorgovici concludes his Observations with an exhortation to the Romanian people to act according to this rule: “Therefore, my beloved friends, let us listen to St. Paul’s teaching and practice our faith in deeds, not just in words, and be the doers of our law, not just the hearers of it. If we are called to do good to our neighbor as much as we can, we should not ask ourselves, when he lies with his cart broken in the mud, how he crosses himself, or if he eats fish on Friday, or how he sings in Church, or how he prays to God, or how he believes in some abstract and subtle mysteries, unfathomed by the human mind; but only see that the man who asks for our help is God’s creation” (Bogdan-Dascălu & Dascălu, pp. 266-267).

Finally, Iorgovici points out that the Golden/Silver Rule does not refer only to Christians, but to all humans, be they religious or not: “And if we are nonbelievers, we should see our likeness in him and remember that what may happen to a man may well happen to another, and render him the same good service that we would ask of him, if we were in his situation.” (Bogdan-Dascălu & Dascălu, p. 267) One might think that Iorgovici mentions the principles of the perennial wisdom only in the last section of his book, within the framework of his educational program, addressed to his students and their parents. In fact, these principles animate his entire work, appearing even in the epigraph, which is a citation from Horace: *Tu, in agendo bonos, in loquendo sequere peritos* (Follow good people in deed, and wise ones, in speech). The same principles of perennial wisdom appear in Iorgovici’s dedication to Joseph Joanovich of S. acabent, Bishop of Vrșac, Caransebeș, Lugoj, and Orșavo-Mehadia (1785-1805): “You, who out of your magnanimous heart’s natural inclination, protects any man who needs your help, without regard to nation or religion, listens to the prayers of the sinners and tirelessly seeks to lift them out of their sinful state—to which I myself have stood joyful witness during these past two and a half years; so that I can describe, as I have felt in my own heart, how you have watched over the well-being of those entrusted to you, how you have cared and have striven, enduring untold suffering, out of your great love of man, to establish a place for the sciences in your jurisdiction, in order to enlighten the minds of the young.” (Bogdan-Dascălu & Dascălu, pp. 64-65) Then, Iorgovici adds by way of conclusion: “For you are the exemplar of tolerance and love of all men, the redeemer of the sinful and the protector of the oppressed.” (Bogdan-Dascălu & Dascălu, p. 73) It seems obvious that this dedication, if seen in its historical context, is not simply a conventional gesture toward an older patron or protector, but a profession of faith shared by both men of letters. Regardless of “nation or religion,” Bishop Joanovich did indeed try to help, as much as possible, all of the communities under his jurisdiction, raising their level of understanding and knowledge through the foundation of schools (five normal and two Latin establishments) and through his sermons that urged goodwill, mutual understanding, and peaceful coexistence

among the members of these communities. The friendship between the two men was based on the same Golden/Silver Rule shared by the Serbian bishop. The latter not only invited Iorgovici to come to from Vienna to help him in Vršac his educational mission, but also called him back to even when he ran the risk of incurring Vršac the displeasure of the Serbian secular authorities for supporting the Romanian man of letters.

In turn, Iorgovici answered the bishop's call without wavering, abandoned his promising career at the imperial court, and later on endangered his life in order to help not only his own, but also all the other communities from the region.

Far from being a radical nationalist, Iorgovici wanted Romanians to affirm themselves as a nation primarily by educating and developing themselves as individual human beings. In his view, loving one's nation means, in the first place, loving all human beings and all other creatures in the world, no matter how lowly or humble. Thus, what defines Paul Iorgovici above all is neither his religion, nor his nationalism, nor his secular humanism typical of late Enlightenment, but rather a peace-oriented mentality which has been shared by all the true teachers of humankind and which we are well advised to share as well, especially if we are called to lead and guide our communities.

Models like Iorgovici and Joanovici are not infrequent in the cultural history of the region, as we have seen in Professor Măran's essay, and should constitute the subject for another collective volume dedicated to the education of future generations of leaders in East Central Europe and beyond. To return to our contemporary Banat/Vojvodina region, "it is natural to ask," in Professor Neumann's words, "why the region fed by the Timi., Cerna, Semenik, Almaj, Mure. and Tisa rivers had once been so prosperous and why it could not be that way again (not least through the existing Bega-Tisa canal and the possibility of its renewed productive exploitation as a connection to the Danube—the great European river)...Once decentralization will become an administrative reality of the states in East Central Europe, and the regional capitals will have the right to decide over their finances, economic strategies and investments, their cultural and architectural patrimony, and their educational institutions, there is hope for a rebirth. This is also the case of Banat, a region belonging in an equal measure to Romania, Serbia and Hungary, as well as to itself. Overcoming the current crises of intellectual, economic-financial, demographic and spiritual nature depends on the present inhabitants and on those who will settle here and find their bearings, based on the existing human potential and the old and new aspirations of European integration." (Neumann, pp. 55-56) As both Novi-Sad and Timi.oara have recently been designated European capitals of culture for 2022 and 2023 respectively, the entire Banat/Vojvodina borderland should receive a new impetus for further development. We as educational leaders of our communities may play an active role not only in the cultural activities generated by these momentous events, but also in the reconstruction of the entire region, precisely by educating the younger generations in the peace-oriented, generous spirit of such worthy civic models as Paul Iorgovici, Joseph Joanovici and other prominent figures of Banat's enlightened historical past.

Bibliography

- Bogdan-Dascălu, Doina and Crișu Dascălu, editors (1979), *Observații de limbă rumânească*, prin Paul Iorgovici făcute. In *Buda s-au tipărit la crăiasa universității tipografie* (1799). Timisoara: Facla Fearon, J., Laitin, D. (2003), "Ethnicity, Insurgency and Civil War," in *American Political Science Review*, Vol. 97, no.1, pp. 75-90
- Gagnon, V.P. (2004), *The Myth of Ethnic War. Serbia and Croatia in the 1990s*, Ithaca, NY: Cornell University Press
- Gilley, B. (2004), "Against the Concept of Ethnic Conflict," in *Third World Quarterly*, Vol. 25 no. 6, pp. 1155 – 1166
- Gurr, T. R. (1993), *Minorities at Risk: A Global View of Ethnopolitical Conflict*, Washington, DC: United States Institute of Peace Press
- Huntington, Samuel (1996), *The Clash of Civilizations and Remaking of World Order*, New York: Touchstone Books
- Kaplan, R. D. (1994), *Balkan Ghosts: A Journey through History*, New York: St. Martin's Press
- Kymlicka, Will (2007). *Multicultural Odyssey: Navigating the New International Politics of Diversity*, Oxford: Oxford University Press
- Leatherman, Janie et alia, editors (1999), *Breaking Cycles of Violence: Conflict Prevention in Intrastate Crisis*, West Hartford, CT: Kumarian Press
- Lim, May, Richard Metzler and Yaneer Bar-Yam (2007), "Global Pattern Formation and Ethnic/Cultural Violence," in *Science*, Vol. 317, no. 5844, pp. 1540-1544
- Milin, Miodrag (1990), *Timișoara 15-21 decembrie 89*, Timișoara: Facla
- Pratt, Mary (1992), *Imperial Eyes: Travel Writing and Transculturation*, New York: Routledge
- Rutherford A. et al (2011), "Good Fences: The Importance of Setting Boundaries for Peaceful Coexistence," in *arXiv*, Vol. 1110, no. 1409
- Silber, L., and A. Little (1997), *Yugoslavia: Death of a Nation*. New York: Penguin Books
- Spărișu, Mihai I. and Vasile Boari, editors (2014), *Armonie în conflict intercultural în Banat și Transilvania: Perspective culturale-istorice*, Iași: Institutul European
- Spărișu, Mihai, I. editor (2017), *Intercultural Conflict and Harmony in the Central European Borderlands: The Case of Banat and Transylvania 1849-1939*, Goettingen: V&R Unipress (2004), *Global Intelligence and Human Development: Toward an Ecology of Global Learning*, Cambridge, Mass: MIT Press (2006), *Remapping Knowledge: Intercultural Studies for a Global Age*, Oxford and New York: Berghahn Books
- Taylor, Charles (1994), *Multiculturalism: Examining the Politics of Recognition*, Princeton, NJ: Princeton University Press
- Waldmann, P. (2004), "The Asymmetry between the Dynamics of Violence and the Dynamics of Peace: The Case of Civil Wars," in Wimmer A., Goldstone R.,

Horowitz D., Joras U., Schetter C. (Eds.), Facing Ethnic Conflicts: Towards a New Realism, Lanham: Rowman & Littlefield, pp. 96-110.

- Wimmer, A. (1995), "Interethnische Konflikte: Ein Beitrag zur Integration aktueller Forschungsansätze," Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie, Vol. 47, no. 3, pp. 464 – 493
- Wimmer A., L.E. Cederman, and B. Min (2009), "Ethnic Politics and Armed Conflicts: A Configurational Analysis of A New Global Data Set," in American Sociological Review, Vol. 74, no. 2, pp. 316-337

ARHITEKTONSKA MISAO U OBLIKOVANJU KARAKTERISTIČNIH ETAŽNIH GABARITA STUDENTSKIH DOMOVA

Sa porastom broja gradova i univerzitetskih centara na početku ovog veka, u svetu je aktuelizovano pitanje unapređenja studentskog standarda, naročito u delu rešavanja stambenog zbrinjavanja i socijalne zaštite akademske populacije. Za projektante studentskih domova i kampusa to je nova realnost, izazov u kome bi trebalo idejno osmisliti fleksibilne, funkcionalne i racionalne gabarite sa fokusom na nove fizičke strukture kao i one postojeće kod kojih je neophodno potrebno pristupiti ekourbarhitektonskom remodelovanju gabarita. Zato je u ovom radu projektantsko-inženjerska pažnja usmerena ka evolutivnom prikazu različito osmišljenih, idejnih rešenja arhitektonskih osnova. Kroz primere iz sveta za arhitektonsku organizaciju boravišne stambene jedinice u karakterističnom stambenom etažnom gabaritu studentskog doma, pokazalo se da je strateški veoma važno pristupiti izmenikriterijuma u primeni principa za savremeno oblikovanje sa uvažavanjem nejednakosti akademskih sredina i podneblja kojima studentski domovi pripadaju. Analizirani su indikativni projektantski primeri na osnovu kojih je moguće sagledati ne samo fizičke dimenzije karakterističnih etažnih stambenih gabarita, već socijalno-kulturne sadržaje i prostorne komunikacije korisnika bitne u pristupu planiranja budućih urbarhitektonskih fizionomija korisnih površina u studentskom stambenom prostoru.

Istaknuta su idejna ekološko-urbarhitektonska rešenja iz prošlosti čiji bi standard za organizaciju funkcija u kolektivno-domskom studentskom stanovanju trebalo slediti kao polaznu poziciju za delovanje prema bliskoj budućnosti. Ona mogu poslužiti za poboljšanje i remodelovanje postojećih idejnih projektantskih rešenja. U prikazanim sklopovima jedinica potencirana su gledišta koja bi mogla ključno da utiču na drugačija projektantsko-funkcionalna-konstruktorska razmišljanja o karakteru mesta kod definisanja novih strateških obrazaca za kreativnije oblikovanje stambenih fizičkih struktura akademske populacije. Neophodno je potrebno kroz nove predloge idejnih, dizajnerskih projekata osigurati bolju organizaciju i stambeni komfor, kao i homogeniju socio-kulturološku komunikaciju korisnika izvan boravišne jedinice. Ovo je veoma važno za pružanje podrške korisnicima u dinamičnoj, specifičnoj domsko-kolektivnoj stambenoj sredini. To jeste težište teme u projektantskom oblikovanju funkcionalnih površina za obezbeđenje novog kulturno-neglobalističkog smeštajno-stambenog okvira sa raznovrsnim pratećim funkcionalnim sadržajima

za neometane aktivnosti tokom studiranja korisnika i njihove socijalizacije. Potrebno je vrednosno redefinisati ekourbarhitektonsko-projektantska gledišta i merila za nove stambene gabarite i kapacitete da bi se na osnovu tih preporuka i kreacija nadalje gradili najsavremenije osmišljeni studentski domovi sa evropskim arhitektonskim vrednostima. U suštini, nova situacija zahteva drugačiju, inventivniju arhitektonsku misao u projektovanju studentske stambene, domske sredine.

U tom kontekstu zanimljiva je situacija u Srbiji. U školskoj 2019/2020. godini na visokim školama, fakultetima i akademijama upisano je 241.968 studenta. Od toga 112.539 studenata - 46,50% bilo je smešteno kod roditelja, u sopstvenom stanu 23.182 korisnika - 9.58%, a ostalih 106.247 studenata - 43.90% u iznajmljenom stanu ili kod rođaka. U 45 studentskih domova u Srbiji¹ bilo je smešteno 17.059 korisnika ili 7.05% akademske populacije, odnosno svaki šesti/sedmi student (6.22).² Podatak da u visoko razvijenim državama u svetu, gde u studentskim domovima ima mesta za svakog trećeg ili četvrtog studenta, pokazuje da bi u Srbiji trebalo značajno povećati smeštajni kapacitet i da potreba za građenjem novih studentskih domova jeste vrlo aktuelna. Otuda namera da se kroz analizu šematskog prikaza arhitektonsko-funkcionalne organizacije stambenih jedinica kod studentskih domova sagleda razvoj arhitektonske misli kroz projektantsko-inovativne ideje sa ciljem unapređenja organizacije funkcionalnih stambenih gabarita.

U ovom radu se prikazuje dvadeset indikativnih arhitektonsko-projektantskih realizovanih rešenja: od najelementarnijih sklopova, sa minimalnim standardima, do složeno organizovanih stambenih struktura. Razvojno su analizirani okviri stambenih jedinica studentskih domova iz različitih država. Fokus je bio usmeren ka zapostavljenoj temi ostvaranju bolje ambijentalne kulture stanovanja i pronalaženju inovativnih projektantskih modela studentske stambene jedinice, kao polazišta za ključne promene. Namera je bila da se ukaže na neimitantni i neglobalistički karakter organizovanja studentske stambene jedinice, na drugačije moguće idejno arhitektonsko-dizajnersko rešavanje nestereotipnih prostorija sa signifikantnim identitetom.

Akcentat je stavljen na analizu morfoloških posebnosti artefaktnih formi studentskih domova koji bi trebalo da sadrže transformisane, radikalno modifikovane, novoartikulisane arhitektonske osnove za drugačiji, komforniji svakodnevni život u kolektivnom stanovanju. Evo tih primera.

¹ <https://fakulteti.edukacija.rs/studentski-centri-domovi-i-menze>

² Studentski centar u Beogradu je najveći i ima 15 studentskih domova (10.500 mesta) i 14 studentskih menzi,

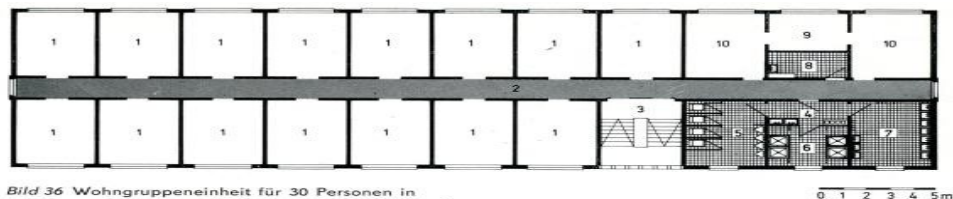


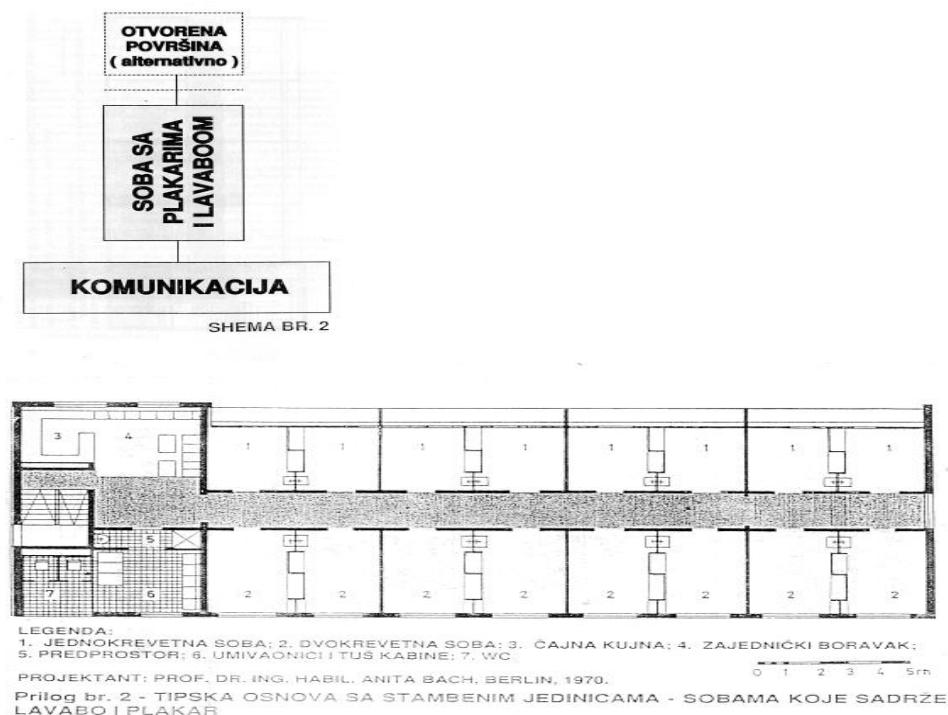
Bild 36 Wohngruppeneinheit für 30 Personen in
Lehrlingswohnheimen oder Studentenwohnheimen für
Montagefertigung der Laststufe 2 Mp
(Typengrundzüge VEB Dresden-Projekt)
1 Zweibettzimmer; 2 Flur; 3 Treppe; 4 Vorraum; 5 WC;
6 Duschaum; 7 Waschaum; 8 Putzraum; 9 Teeküche;
10 Gemeinschaftswohnraum

Slika 1. Elementarna organizacija stambene jedinice u studentskom domu od montažnih prefabrikovanih elemenata²

Gabarit studentske stambene jedinice podudara se sa gabaritom jednodimenzionalne strukture studentske dvokrevetne sobe, bez higijensko sanitarnog čvora i opreme - plakara. Veza studentske sobe i hodničke komunikacije je direktna a zajedničke etažne prostorije sa čajnom kućom i higijensko sanitarni čvor su u perifernoj, "bućnjoj" zoni, etažnog dvotraktnog gabarita za 30 korisnika. Ovakav tip arhitektonsko-funkcionalne organizacije prostora je najelementarnijeg karaktera sa vrlo niskim standardom kolektivnog stanovanja u studentskom domu. Socijalna komunikacija između korisnika ima pasivan karakter.

- **Studentski centar u Novom Sadu** ima 10 studentskih domova (ukupno 3013 mesta – 2662 u Novom Sadu, 208 u Zrenjaninu i 143 u Somboru.) i 3 studentske menze,
- **Studentski centar u Prištini** (sa privremenim sedištem u Kosovskoj Mitrovici) ima 9 studentskih domova (1647 raspoloživih mesta) i 5 studentskih menzi,
- **Studentski centar u Nišu** raspolaže sa 4 studentska doma (930 raspoloživih mesta) i 3 studentske menze,
- **Studentski centar u Subotici** ima 2 studentska doma (830 raspoloživih mesta) i 2 studentske menze,
- **Studentski centar u Kragujevcu** ima 3 studentska doma (634 raspoloživih mesta) i 5 studentskih menzi,

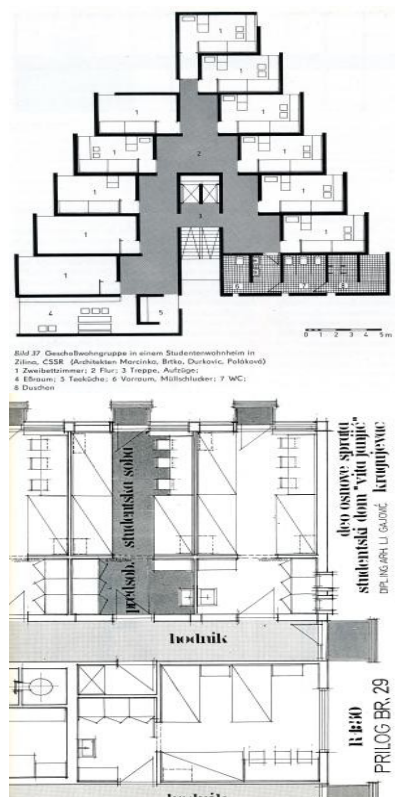
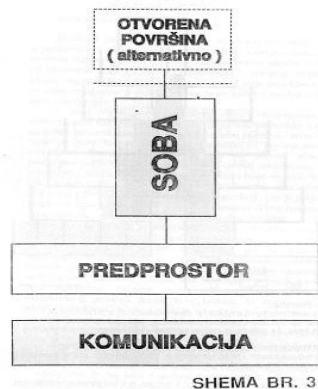
- **Studentski centar u Boru** ima 1 studentski centar (309 raspoloživih mesta) i 1 studentsku menzu, studentski centar u Čačku ima jedan studentski dom (207 raspoloživih mesta) i jednu studentsku menzu,
- **Studentski centar u Užicu** ima jedan studentski dom (112 raspoloživih mesta) i 1 studentsku menzu.



Slika 2. Standardna, modularna osnova sprata u studentskom domu sa jednodvokrevetnim stambenim jedinicama³

Za razliku od prethodnog slučaja arhitektonsko-projektantske organizacije karakterističnog etažnog gabarita studentskog doma, gde se gabariti stambenih jedinica podudaraju sa gabaritima studentskih dvokrevetnih soba, ovaj dvotraktni gabarit sa 8 jednokrevetnih - sa lođom i 8 dvokrevetnih soba smeštenih u dva trakta, sadrži studentske sobe sa lavaboom u ulaznoj zoni i plakare kao pregradne zidove. Veza studentske sobe i hodničke komunikacije je takođe direktna a zajedničke etažne prostorije sa čajnom kućnom i higijensko sanitarni čvor su u perifernoj, "bučnijoj" zoni. Ovakav oblik organizovanja kolektivnog stanovanja korisnika u studentskom domu je takođe sa niskim standardom. Komunikacija među korisnicima ima pasivan karakter.

³ 2 VEB Dresden - Projekt, DDR 1965; Prof. Dr. Ing. habil. Anita Bach, VEB Hochbauprojektierung Erfurt, DDR

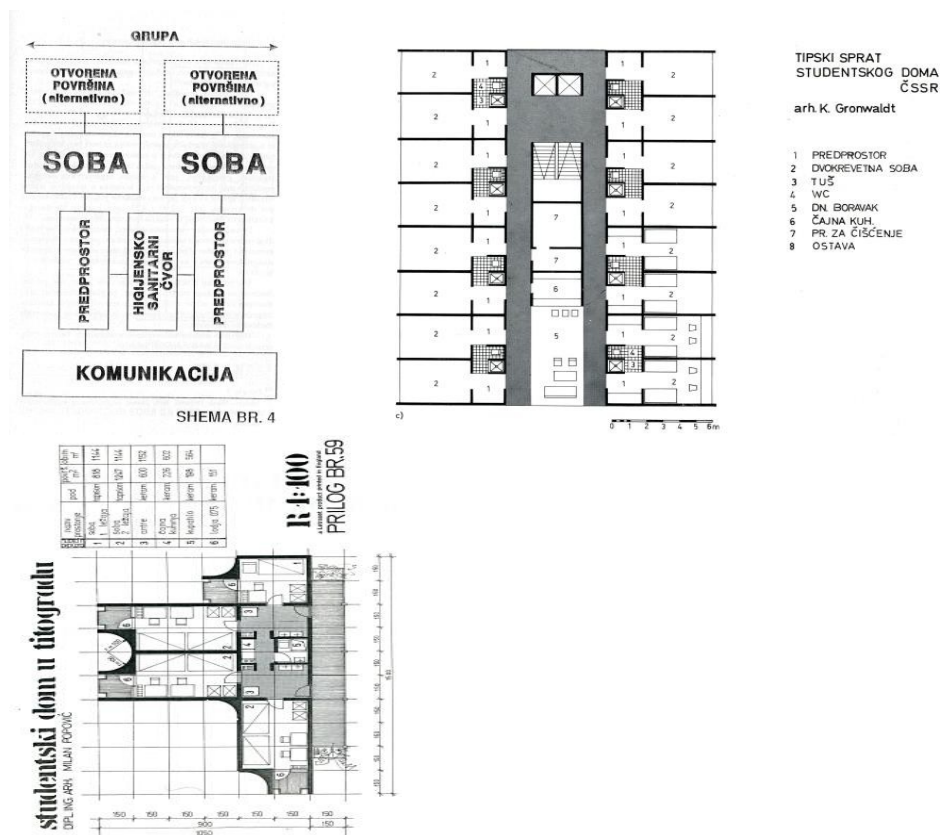


Slika 3. Studentski dom u Zilini⁴, Čehoslovačka.
Studentski dom u Kragujevcu⁵, Srbija

U slučaju organizacije studentske stambene jedinice, čiji se gabarit podudara sa gabritom studentske sobe - dvokrevetne ili trokrevetne, naznačena je arhitektonsko - projektantska ideja o stvaranju predprostorne površine, "tampon" strukture - antrea sa lavaboom i plakarima, dok su sve ostale aktivnosti korisnika vezane za zajedničke prostorije uperifernoj zoni karakterističnog etažnog gabarita. Veza između hodničke komunikacije i studentske sobe nije direktna.

⁴ Arhitekta: Marcinka, Brtko, Durkovic, Polakova, ČSSR

⁵ Arhitekta: Ljubodrag Gajović, Kragujevac, Srbija

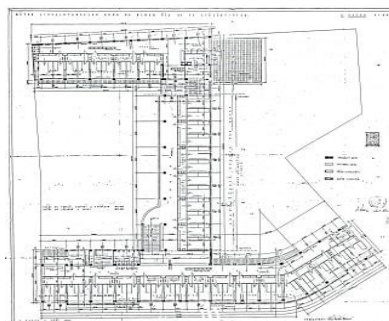


Slika 4. Studentski dom u Čehoslovačkoj⁶. Studentski dom u Podgorici⁷

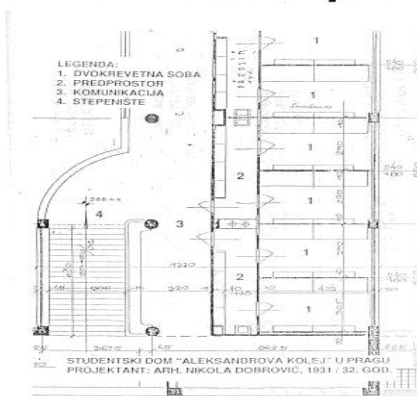
Gabariti studentskih stambenih jedinica, u slučaju studentskih domova iz Čehoslovačke i Podgorice, su smešteni u dva trakta, sa jasno diferentovanim predprostorom, sa plakarima, i pristupom zajedničkom higijensko-sanitarnom čvoru za četvero korisnika, iz susednih dvokrevetnih soba. Veza sa hodničkom komunikacijom nije direktna a otvorena površina - lođa balkon ili terasa su alternativnog karaktera. Srednji trakt sadrži vertikalno komunikaciono jezgro kao i zajedničke prostorije za sve korisnike iz sprata. Standard stanovanja je bolji nego li u prethodno prikazanim primerima. Nema pasivne socijalizacije korisnika i izolovane socijalne komunikacije.

⁶ Arhitekta: K. Gronwaldt, ČSSR

⁷ Arhitekta: Milan Popović, Podgorica, Crna Gora



**studentski dom
u Pragu**
arh. Nikola Dobrović 1931.
osnova 2. sprata



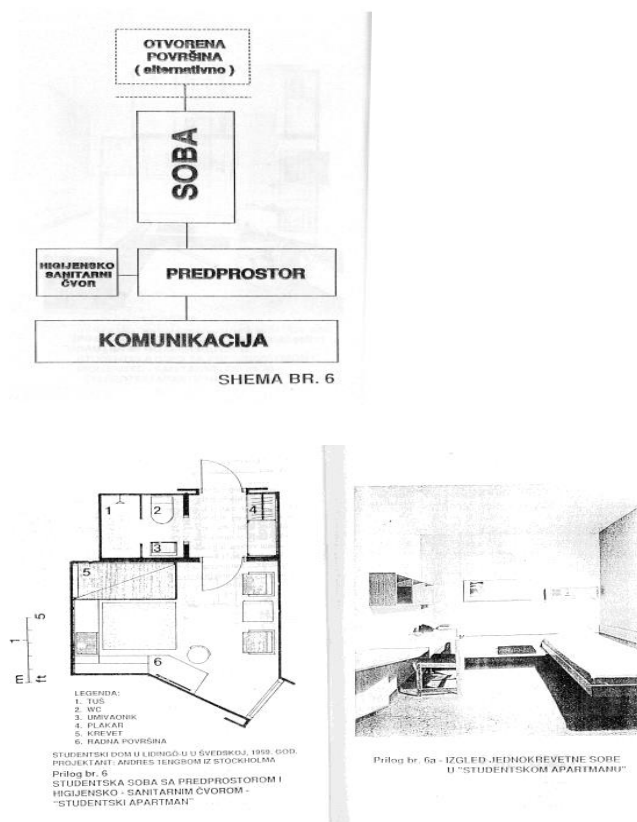
Prilog br. 5
GRUPA STUDENTSKIH SOBA SA PREDPROSTOROM

Slika 5. Studentski dom u Pragu⁸, Čehoslovačka

U karakterističnoj, istorijski značajnoj osnovi sprata studentskog doma iz Praga⁹, iz 1931. godine, izgrađenog na vrlo specifičnoj lokaciji sa strmim terenom, uočava se funkcionalni sklop studentske stambene jedinice sa dve dvokrevetne sobe i predprostorom u kome su smešteni plakari i lavabo. Veza studentske sobe sa hodničkom komunikacijom nije direktna a zajedničke prostorije korisnika su u perifernoj zoni gabarita.

⁸ Arhitekta: Nikola Dobrović, Prag, 1931.

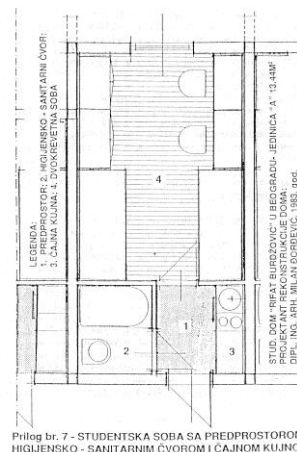
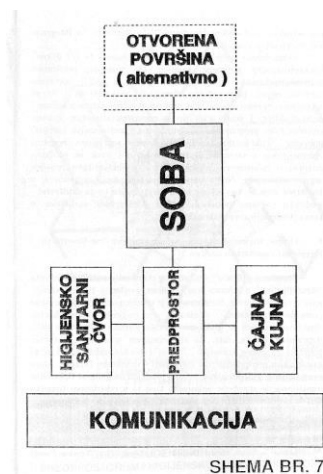
⁹ Prvi studentski dom koji je sagrađen za potrebe jugoslovenskih studenata pri Jugoslovensko-čehoslovačkoj ligi u Pragu 1931. godine, prema nalogu Nj. V. Kralja Aleksandra. Prag, Střešovice, Parlérova 6.



Slika 6. Studentski apartman u Lidingö-u¹⁰, u Švedskoj

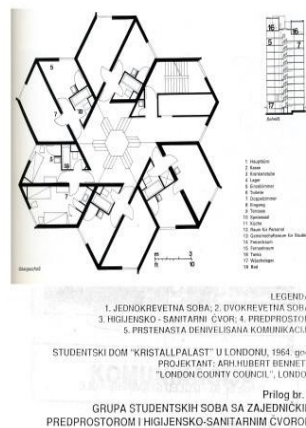
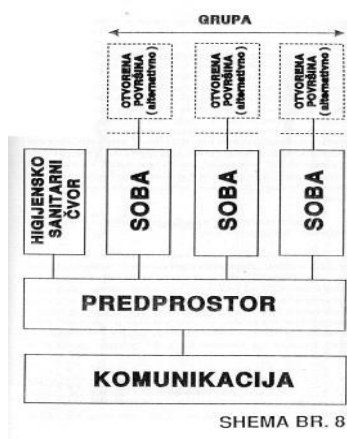
Organizacija studentske stambene jedinice sa jasno odvojenim predprostorom i higijensko-sanitarnim čvorom u "tampon" zoni između hodničke komunikacije i studentske jednokrevetne sobe, alternativno dvokrevetne sobe, jeste primer apartmanskog stanovanja u studentskom domu kakav srećemo u velikom broju arhitektonsko-projektantskih realizovanih gabarita u zapadnoevropskim univerzitetskim sredinama. Tokom leta ovakvi objekti mogu imati funkciju studentskog hotela. Standard stanovanja studenata je na visokom nivou.

¹⁰ Arhitekta: Anders Tengbom, Stockholm, 1959.



Slika 7. Studentski dom u Beogradu¹¹, Srbija

Koncept organizacije studentske stambene jedinice u kojoj korisnici imaju u predprostornoj - „tampon“ zoni higijensko-sanitarni čvor i čajnu kujnu, predstavlja najkomfortniji oblik stanovanja u studentskom domu. Najčešće su dvokrevetnog i jednokrevetnog tipa. Otvorena površina - lođa, balkon ili terasa su alternativnog karaktera. Ima slučajeva gde su ovakve stambene jedinice namenjene studentskim bračnim parovima i studentima sa posebnim potrebama.

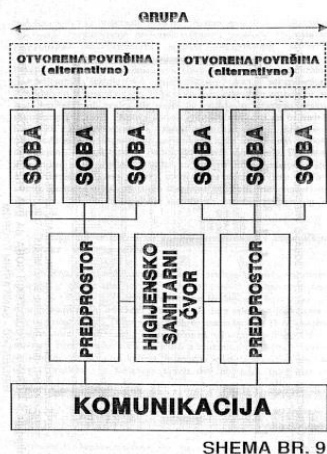


Slika 8. Studentski dom „Kristallpalast“¹², London

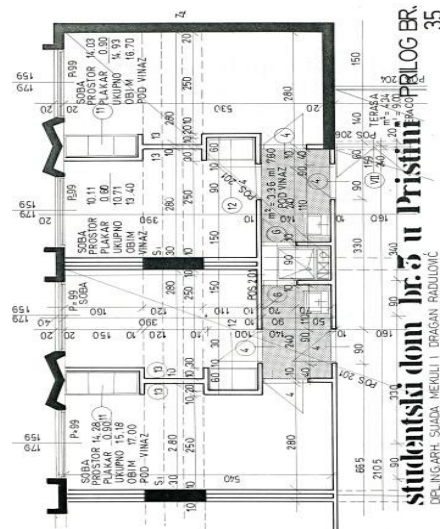
¹¹ Arhitekta: Milan Đorđević, 1983. Beograd

¹² Arhitekta: L.C.C. - London Country Council & Hubert Bennett, London, 1964.

Studentske stambene jedinice za tri korisnika sa zajedničkim predprostorom i higijensko-sanitarnim čvorom, u “tampon” poluprivatnoj zoni, sadrži dve susedne sobe - jednokrevetnu i dvokrevetnu. Koncept formiranja karakterističnog etažnog gabarita je sa centralnim vertikalnim komunikacionim jezgrom.



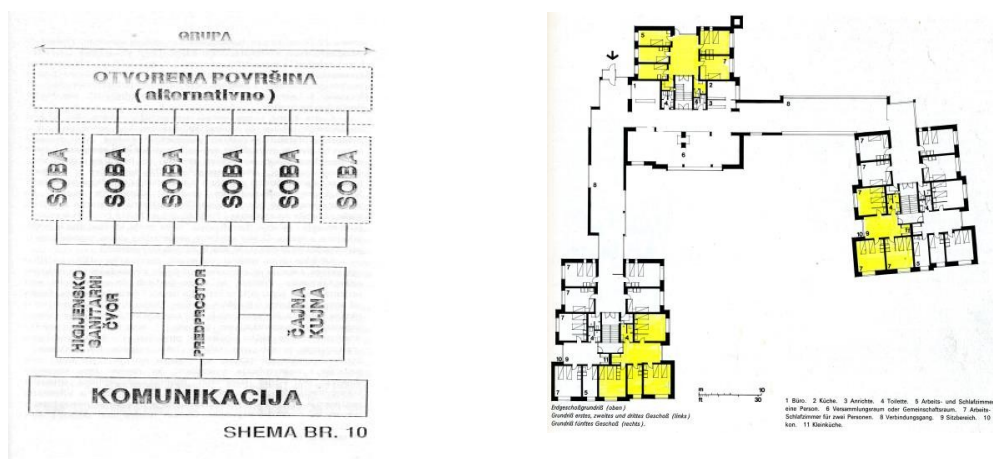
SHEMA BR. 9



Slika 9. Studentski dom u Prištini¹³, Srbija

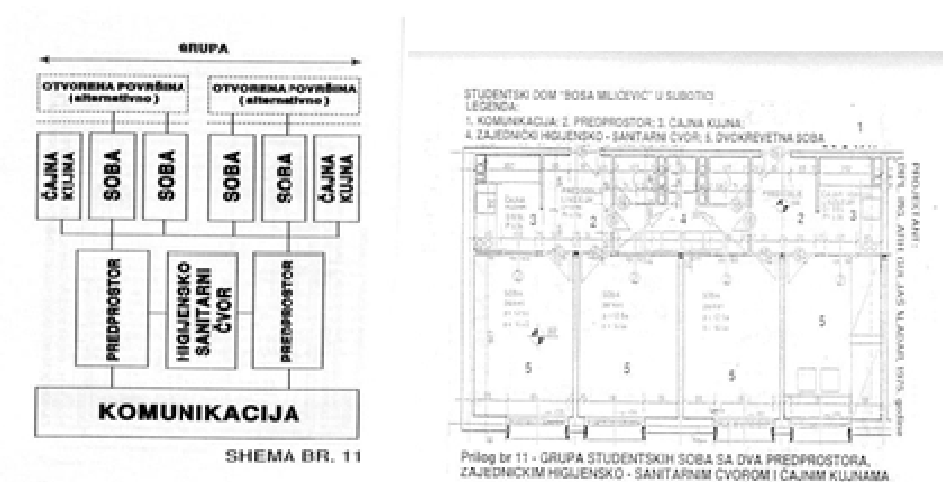
Arhitektonsko-projektantska konceptualizacija stambene jedinice sadrži četiri sobe - dve trokrevetne i dve dvokrevetne, kojima se pristupa sa dve “tampon” predpristupne površine između kojih je interpolovan zajednički higijensko-sanitarni čvor. Stambena jedinica je predviđena za deset korisnika, što ukazuje na nizak stepen stambenog komfora. U zoni pregradnih zidova, između soba, smešteni su plakari za odlaganje stvari.

¹³ Arhitekta: Suada Mekuli i Dragomir Radulović, Priština



Slika 10. Studentski dom Tehničkog univerziteta u Otaniemi-u¹⁴, Finska

Arhitektonsko-projektantsko rešenje za stambenu jedinicu sa alternativnim brojem od 3-5 studentskih soba, jednokrevetnog i dvokrevetnog tipa, za 6-7 korisnika, ukazuje na savremenu ideju formiranja fleksibilnog studentskog stana sa zajedničkim funkcionalnim prostorijama koje gravitiraju sredotežnoj zajedničkoj površini sa balkonom.

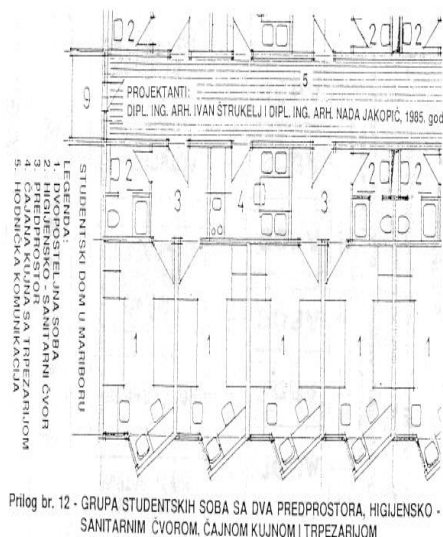
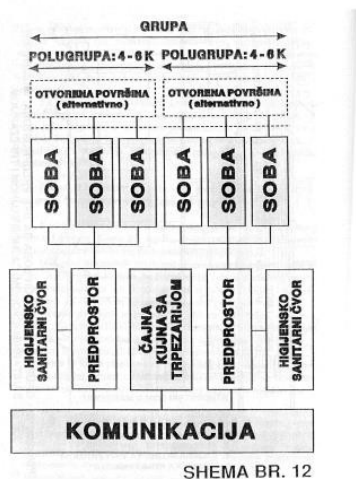


Slika 11. Studentski dom u Subotici¹⁵, Srbija

¹⁴ Arhitekta: Kaija and Heikki Siren, Helsinki, 1952.

¹⁵ Arhitekta: Guljaš Aladar, Subotica, 1975.

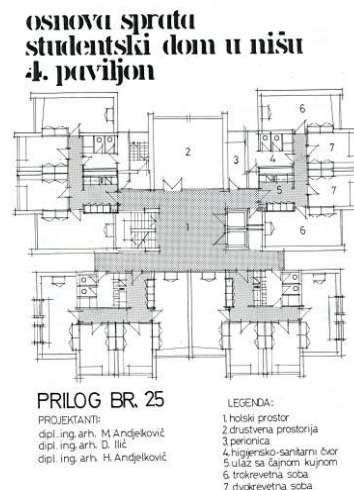
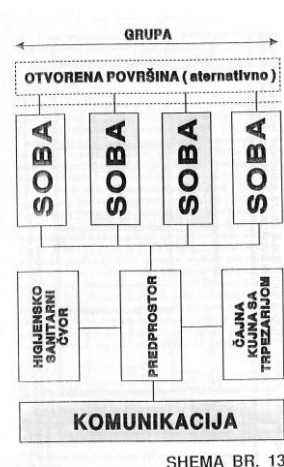
Organizациона структура stambene jedinice je bazirana sa četiri dvokrevetne sobe do kojih se dolazi preko dve predpristupne površine, interpolovane između soba u traktu, i hodničke komunikacije. Iz predpristupnih površina se prilazi čajnim kujnama za četiri korisnika i zajedničkom higijensko-sanitarnom čvoru za osam korisnika. Sklop stambene jedinice je realizovan sa dve grupe korisnika u neposrednom susedstvu.



Slika 12. Studentski dom u Mariboru¹⁶, Slovenija

Studentska stambena jedinica je predviđena za četiri korisnika smeštenih u dve dvokrevetne sobe. Pristup sobama je preko zajedničkog predprostora u “tampon zoni” gde se nalazi zajednički higijensko-sanitarni čvor. Čajna kuhinja sa malom trpezarijom je za korisnike iz dve susedne studentske stambene jedinice, za osam korisnika, a prilaz je sa hodničke komunikacije.

¹⁶ Arhitekte: Ivan Štrukelj i Nada Jakopič, 1985.



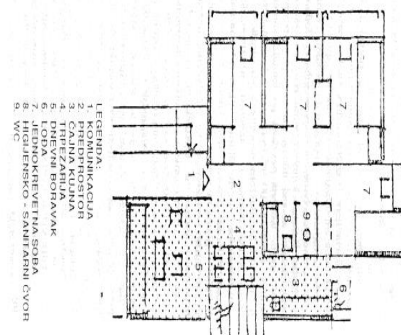
Slika 13. Studentski dom kod Tehničkih fakulteta u Nišu¹⁷, Srbija

Osnovu karakterističnog etažnog gabarita strukturišu četiri stambene jedinice koje gravitiraju centralnoj sredotežnoj zajedničkoj površini. Stambena jedinica je projektovana za 10 korisnika i sadrži četiri sobe - dve trokrevetne i dve dvokrevetne. Higijensko-sanitarni čvor i čajna kuhinja, bez trpezarije, su u predpristupnoj “tampon” zoni kao i plakari za odlaganje stvari. Grupa od 10 korisnika u stambenoj jedinici je velika što ukazuje na otežane uslove stanovanja.

¹⁷ Arhitekte: Mirjana Anđelković, Dušan Ilić i Hranislav Anđelković, Institut za građevinarstvo u Nišu.

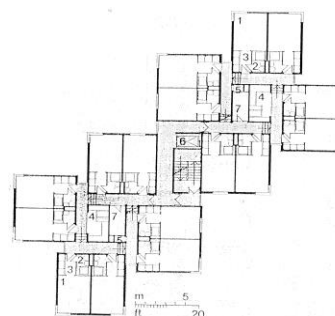
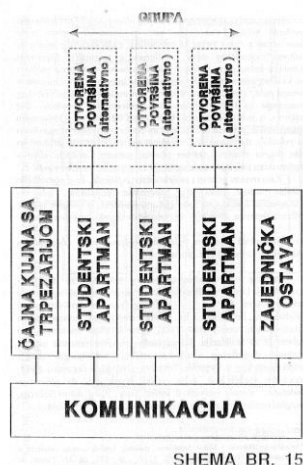


Prilog br. 14
GRUPA STUDENTSKIH SOBA SA ZAJEDNIČKIM PREDPROSTOROM, HIGIJENSKO -
SANITARNIM ČVOROM, ČAJNOM KUJNOM, TRPEZARIJOM I DNEVNIM BORAVKOM
STUDENTSKI DOM U BANJA LUCI - STUDENTSKI RAD
PROJEKTANT: MILAN PAVKOVIĆ, STUDENT ARHITEKTONSKOG FAKULTETA U BEOGRADU, 1970.



Slika 14. Studentski dom za Banja Luku¹⁸, Republika Srpska

U idejnom rešenju studentske stambene jedinice projektovane su četiri jednokrevetne studentske sobe, sa plakarima, u mirnijoj zoni. Zajedničke prostorije: dnevni boravak, čajna kuhinja, trpezarija i higijensko-sanitarni čvor su u ulaznoj, bučnijoj zoni. Standard stanovanja je izuzetno kvalitetan, sa dobro osmišljenom socijalizacijskim vezama a veličina grupe stanara dobro definisana. Približno veličini porodične, prethodne sredine iz koje su korisnici došli u studentski dom.



STUDENTSKI DOM "FREIE UNIVERSITÄT" - a U BERLINU
PROJEKTANTI: KRAEMER, PFENNIG I SIEVERTS - BRAUNSCHWEIG
LEGENDA:
1. SOBA
2. HIGIJENSKO - SANITARNI ČVOR
3. PREDPROSTOR
4. ČAJNA KUJNA
5. KANAL ZA SMEĆE
6. LIFT
7. ZAJEDNIČKA OSTAVA
Prilog br. 15
GRUPA STAMBENIH JEDINICA
"STUDENTSKIH APARTMANA" SA ZAJEDNIČKIM
PREDPROSTOROM, ČAJNOM KUJNOM I TRPEZARIJOM

Slika 15. Studentski dom "Slobodnog univerziteta" u Berlinu¹⁹, Nemačka

¹⁸ Student arhitekture: Milan Pavković, Arhitektonski fakultet u Beogradu, 1970.

U projektantskom rešenju karakterističnog etažnog gabarita figuriše osam studentskih apartmanskih stambenih jedinica. Iste su uparene u kvadratni gabarit - jedinica susedstva, i njima se pristupa sa denivelisanih podesta u zoni vertikalnog komunikacionog, stepenišnog jezgra. Svaki apartman ima sopstveni higijensko-sanitarni čvor i čajnu kujnu u predprostornoj zoni. Ovakav oblik organizacije gabarita u studentskom domu omogućuje visok stambeni standard korisnika.

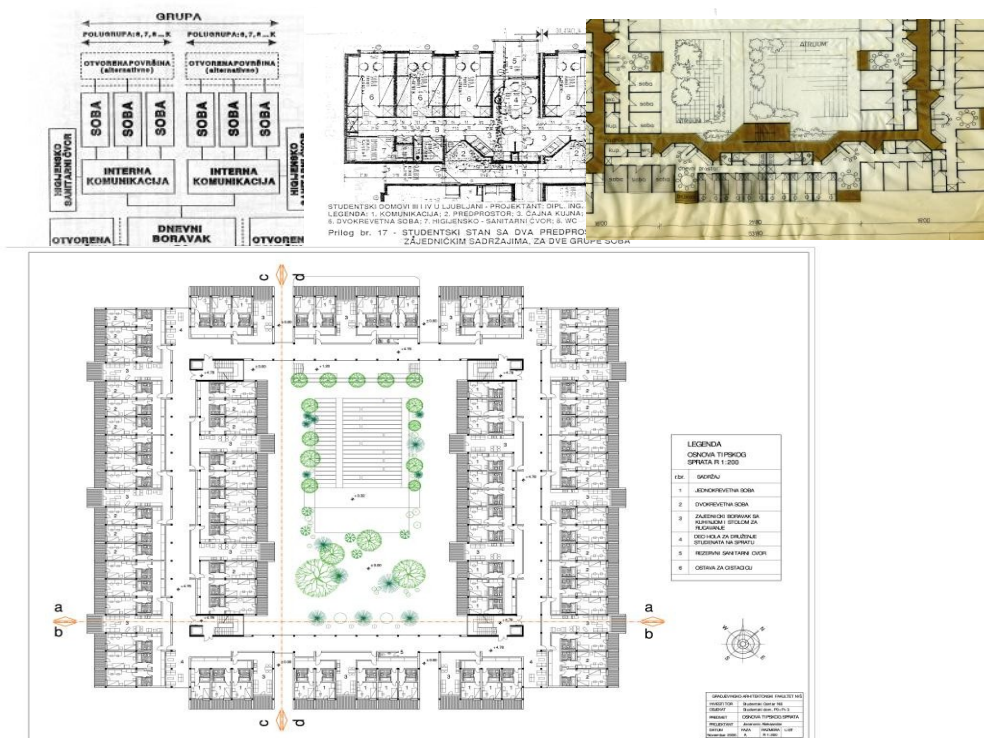


Slika 16. Studentski dom za Banja Luku²⁰, Republika Srpska

Studentska stambena jedinica - studentski stan za 12 korisnika sadrži tri sekundarna jezgra, tri funkcionalne grupe sa četiri korisnika, smeštenih u dve dvokrevetne sobe. Do studentskih soba se dolazi preko dve "tampon" zone, pristupne površine, od kojih je primarna u ulaznoj zoni stambene jedinice a tri poluprivatnog karaktrera ispred studentskih soba. U ulaznoj zoni je velika zajednička soba za sve stanare, sa čajnom kujnom. Tri sekundarne poluprivatne površine povezane su direktno sa sopstvenim higijensko-sanitarnim čvorovima i imaju površine za odmor sa lođama.

¹⁹ Arhitekte: Kraemer, Pfennig i Sieverts, Braunschweig, Nemačka.

²⁰ Studenti arhitekture, Slavka Nikolić i Miloš Stanković, Arhitektonski fakultet u Beogradu, 1970.



Slika 17. Studentski dom u Ljubljani²¹, Slovenija.
Studentski dom u Nišu²², diplomski rad

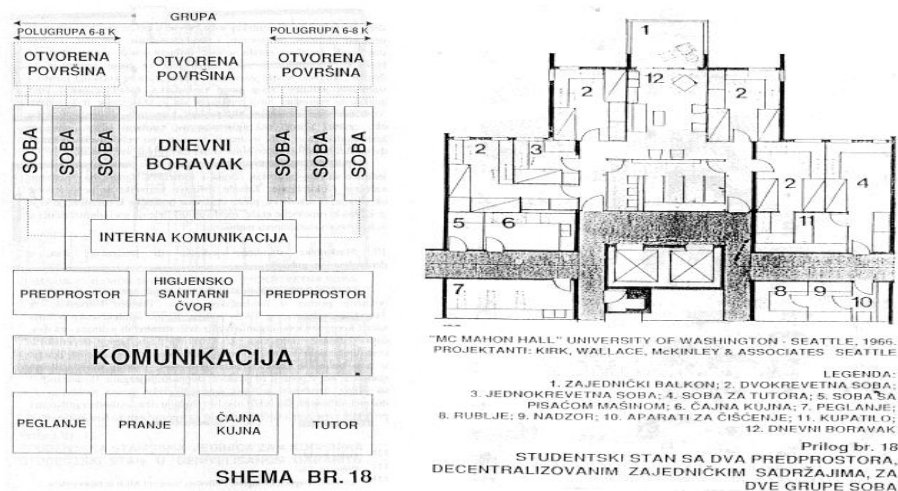
Studentska stambena jedinica sa 12 korisnika, radi velikog broja korisnika u grupi, podeljena je na dve jednake racionalno određene polugrupe sa 6 korisnika, smeštenih u tri dvokrevetne sobe. Svakoj poligrupi pripada zajednički higijensko-sanitarni čvor i ostava za odlaganje higijensko tehničkih sredstava. Pristup studentskoj stambenoj jedinici sa hodničke komunikacije osmišljen je preko dve ulazne zone. Studentskim sobama se prilazi sa dve odvojene hodničke površine. U centralnoj zoni studentske stambene jedinice je zajednička dnevna soba sa balkonom kao i dve čajne kuhinje. Primer ove funkcionalne strukture studentske stambene jedinice je vrlo indikativan zbog podele studentske grupe na polugrupe, u traktnoj, koridornoj, modularnoj osnovi. Ovaj model organizacije studentske stambene jedinice koristio sam kao mentor za izradu diplomskog rada²³ studenta

²¹ Arhitekta: Zdravko Leskovic, 1982. Student arhitekture: Aleksandar Jovanović, Građevinsko-arhitektonski fakultet Univerziteta u Nišu, 2006.

²² Student arhitekture: Aleksandar Jovanović, Građevinsko-arhitektonski fakultet Univerziteta u Nišu, 2006.

²³ http://s3images.coroflot.com/user_files/individual_files/original_351975_laJPO4xURJA9pT8D2lkEbShWZ.jpg

Aleksandra Jovanovića, Novembra 2006. godine na Građevinsko-arhitektonskom fakultetu Univerziteta u Nišu, na lokaciji kod Tehničkih fakulteta, u Nišu.



Slika 18. Studentski dom „Mc Mahon Hall“²⁴,
University of Washington, Seattle

Idejno rešenje sklopa studentske stambene jedinice sadrži dve ulazne zone sa predprostornim površinama koje funkcionalno odvajaju stambenu grupu sa 11 korisnika u dve manje polugrupe. Studentske sobe su dvokrevetnog tipa, bez sopstvenog higijensko-sanitarnog čvora. Jedna soba je jednokrevetna. Centralna teritorija, u ulaznoj zoni, je sa zajedničkim higijensko-sanitarnim čvorom za sve korisnike, dnevnom sobom i balkonom. Zajednički funkcionalni sadržaji: čajna kuhinja, pranje i peglanje, prostorija za tutora kao i nadzor, su van gabarita studentske stambene jedinice u naspramnom traktu etažnog gabrita.

²⁴ Arhitekte: Kirk, Wallace, McKinley & Associates, Seattle, 1966.

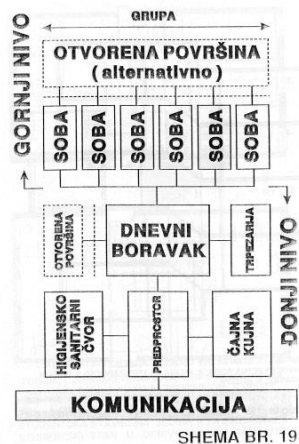
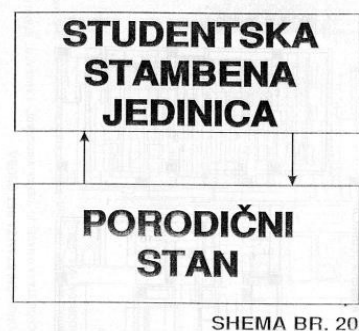


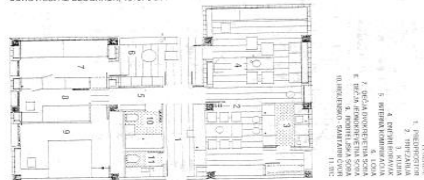
Fig. 19. Studentski dom Dundee University²⁵²⁵, Schottland

Primer studentske stambene jedinice na Dundee University je vrlo indikativan, zbog projektantskog rešenja osnove u poluetažama. Dnevne aktivnosti studenata su organizovane u nižem, "bučnijem" nivou: dnevni boravak, čajna kuhinja sa trpezarijom, higijensko-sanitarni čvor i ostava za stvari. U gornjem, "mirnijem" nivou smešteno je šestoro korisnika u sobama fleksibilnih gabarita, dvokrevetnog i jednokrevetnog tipa. Dvokraka stepenišna komunikacija je u centralnom delu osnove. De facto, u pitanju je fizička struktura studentskog stana u studentskom domu, koncept koji može biti integrisan u objektima sa porodičnim stanovanjem u široj urbanoj sredini.

²⁵ Arhitekta: Napper, Errington, Collerton, Barnett & Allott, Newcastle, 1968.



Prilog br 20 - PORODIČNI STAN ZA PET OSOBA
 OSNOVA PORODIČNOG STANA U NASELJU "ČERAK-PROGRADI" - LAMELA "B" STANU BEOGRADU
 PROJEKTANTI:
 DIPL. ING. ARH. DARKO MARUŠIĆ, DIPL. ING. ARH. MILENKA MARUŠIĆ I DIPL. ING. ARH. MEDELJKO
 BORČIĆIĆA 2 BEOGRADA, 1978. GOD.



Prilog br 20a - PORODIČNI STAN ZA PET OSOBA, REMODELOVAN KAO STUDENTSKA
 STAMBENA JEDINICA



Slika 20. Studentski stan remodelovan u studentski stan²⁶, Beograd

Prikazani primer je praktična i preporučljiva urbanhitektonsko-projektantska konverzija porodičnog stana u studentsku stambenu jedinicu kako bi se izbegla getoizacija u studentskim domovima i postiglo integrisano stanovanje akademske populacije. Stan za pet korisnika remodelovan je u petokorisničku stambenu jedinicu, tako što su projektantsko-fleksibilne transformacije učinjene kod soba u zoni noćnih aktivnosti.

ZAKLJUČAK

Osim ekourbanhitektonskih analiza, ovo istraživanje je nastalo u nameri da doprinese i dâ potporu jačanju socijalne dimenzije u visokoškolskom obrazovanju. Usmereno je na otvaranje drugačijih, strateški savremenijih projektantskih gledišta prema novoj praksi u konceptualizaciji prostora studentskih domova. Učinjen je pokušaj da se komfor stambenih jedinica u studentskim domovima korenito projektantski i ekourbanhitektonski unapredi na bazi stečenih iskustava i remodelovanja postojećih horizontalnih i vertikalnih gabarita, imajući u vidu da je kvalitetan smeštaj u stambenoj jedinici izuzetno važan kod motivisanja svakog studenta za rad i učenje. Velike i brze promene u obrazovnim procesima u svetu ukazuju na postojanje novonastalih, realnih potreba za istorijski značajnim strateško- razvojnim inovacijama normativnog karaktera za drugačije organizovanje funkcionalnih zona i jedinica u studentskim domovima. Generalno, danas postoji opravdana potreba za drugačijim prostornim konceptom ambijenta studentske stambene sredine. Ona se ogleda u novom misaono-projektantskom razumevanju i transformaciji upotrebnih gabarita kako bi prvenstveno korišćenje

²⁶ Arhitekta: Prof. Darko Marušić, Arhitektonski fakultet Univerziteta u Beogradu, 1978. god.

boravišne stambene jedinice u studentskom domu učinilo stanare sigurnim i zadovoljnim i stvorilo osećaj doma kao svoje kuće. U tom kontekstu, jeste značaj i prednost institucionalnog domskog smeštaja studenata.

Iz prikazanih ilustrativnih primera studentskih stambenih jedinica zapaža se arhitektonsko-projektantsko permanentno traganje za drugačijom, racionalnijom i fleksibilnijom integracijom soba u studentskoj stambenoj jedinici na etažama studentskih domova. Prisutna je težnja za jasnim diferenciranjem zone privatnosti korisnika od poluprivatne i polujavne zone u objektu. Kod projektovanja novih ili rekonstruisanja starih objekata studentskih domova, uočava se potreba za strateškim promenama u enterijernom dizajnu i uvećanim fleksibilno organizovanim korisnim površinama gabarita studentskih stambenih jedinica. Veoma je važno naglasiti da se kod definisanja projektantskog zadatka za studentski dom planira manji broj korisnika u grupi ili polugrupi stambene jedinice, odnosno adekvatan tip, veličina i oblik gabarita studentske sobe. Gledano sa tih pozicija, moguće je ostvariti maksimalni kvalitet stambeno-kulturnog i životnog standarda u studentskom stanovanju. Indikativno je da u sklopovima današnjih evropskih studentskih domova, dominira najveći broj jednokrevetnih soba u stambenim jedinicama sa visokim komforom i da dvokrevetnih soba ima u znatno manjem broju. Srbija bi u daljem arhitektonsko-prostornom usmeravanju i projektantsko-graditeljskim idejama za studentske domove, kroz rekonstrukciju postojećih i izgradnju novih kapaciteta, trebalo da podrži takav koncept.

Dosadašnji rezultati upućuju da bi novu misao u oblikovanju karakterističnih etažnih gabarita studentskih domova, posebno studentskih stambenih jedinica, trebalo tražiti dalje u novim ekourbarhitektonsko-projektantskim strategijama i predlozima kreacija koje će omogućiti da se ova marginalizovana tema bolje razume. Boravišna mesta u studentskim domovima moraju se modifikovati fleksibilnijim sadržajima sa drugačijim, nešablonizovanim odlikama prema novim, aktuelnim obrascima i potrebama iz svakodnevnog života korisnika. Iskustva iz sveta potvrđuju da kvalitet urbarhitektonskog karaktera oblikovanja stambenog mesta u studentskom domu i fizičko okruženje utiču i pomažu u uspostavljanju uslova za ostvarivanje boljih rezultata svakog pojedinca u akademskim obrazovnim procesima.

LITERATURA

1. *Bach Anita*, WOHNHEIME; VEB Verlage für Bauwesen, Berlin, 1970.
2. *Judith Thomsen*, Home Experiences in Student Housing: About Institutional Character and Temporary Homes, Journal of Youth Studies, Trondheim, Vol. 10, No. 5, November 2007, pp. 577-596.
3. *M. Baylon, B. Milenković, B. Aleksić, M. Živković*, STUDENTSKI DOMOVI - PREDLOG NORMATIVA, Zavod za ekonomiku domaćinstva SR Srbije, Beograd, 1977.

4. *M. Baylon*, STANOVI ZA STUDENTE U BANJA LUCI, Rad studenata Arhitektonskog fakulteta u Beogradu u 1970/71. školskoj godini. UDK: 728.45. Dokumentacija za građevinarstvo i arhitekturu DGA-1237, sveska: 239, Beograd, 1972.
5. *N. Cekić*, ANALIZA I VREDNOVANJE STAMBENIH ETAŽA STUDENTSKIH DOMOVA U JUGOSLAVIJI, Doktorska disertacija, Građevinski fakultet Univerziteta u Nišu, Niš, 1989.
6. *N. Cekić, O. Ilić, A. Jovanović*, ARCHITECTONIC TENDENCIES IN FORMATION OF CHARACTERISTIC FLOOR PLANS OF STUDENT HOSTELS, Faculty of Architecture at Varna free University “Chernorizets Hrabar” - THE 5TH INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE “ARCHITECTURE, BUILDING - MODERN TIMES”, June 8-10, 2011. Varna, Bulgaria.
7. *N. Cekić, O. Ilić, A. Jovanović*, CONSTRUCTION OF STUDENT HOSTELS AT THE BEGINNING OF 21ST CENTURY, International Balkans Conference on Challenges of Civil Engineering, EPOKA University, Tirana, ALBANIA, BCCCE, ISBN 978-9928- 4044-7-3, s. 111, 19-21 May 2011, Tirana.
8. *N. Cekić*, STUDENTSKO STANOVANJE, Magistarski rad, Arhitektonski fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 1982.
9. *P. Jesberg*, STUDENTSKI STANOVI - TIPOVI I KOŠTANJE, Časopis “DBZ” 2/77, str. 183, Güttersloh, 1977.
10. [*William Mullins*](#), Student housing: Architectural and social aspects, ISBN-10: 0258967544, ISBN-13: 978-0258967546. Publisher: Crosby Lockwood; First American Edition, January 1, 1971
11. *СТАТИСТИЧКИ ГОДИШЊАК*, Републички завод за статистику, Поглавље: 1.15. Студенти према типу смештаја за време студирања. ISBN 978-86-6161-200-8, Високо образовање 2019/2020. стр. 58, Београд 2020.

**MAPPING THE SOUTHEASTERN PERIPHERY
THE FIRST GENERAL TOPOGRAPHIC MAP
OF THE HABSBURG BANAT, 1717**

Abstract: *The article analyzes the production of the first topographic map of the Banat of Temeswar, a manuscript one, drawn in the first months of 1717 by an anonymous topographic imperial engineer. The map was used to determine the location of the pontoon bridge over the Danube, which was necessary for the imperial siege army led by Prince Eugene of Savoy. After the formal description of the map, the symbolic elements of the cartographic image are analyzed and an attempt is made to establish its authorship. The emphasis is on the presentation of the contents of the map and on its origin and production context related to the siege of the fortress of Belgrade.*

Key Words: *imperial cartography, production of space, area of knowledge, Habsburg Empire, Ottoman Empire, Venetian-Austrian-Ottoman War 1714-1718, Banat of Temeswar; Serbia, siege of Belgrade 1717, Danube, Prince Eugene of Savoy Count Florimond Claude Mercy.*

Cartography and knowledge of a border province

The so-called “spacial turn” has increased the interest in cartographic issues in historical research. Several exhibitions were opened in the last decades in Europe and the USA, characterized by a specific methodological access to either the history of cartography, the new history of culture or the cultural studies (Wolff 1995, Slukan Altić 1999, Pálffy 2001, Diefenbacher / Heinz / Bach-Damaschinos 2002; Teunissen / Steegh 2003; Plihál/Follner 2006; Bracke /Danckaert / De Candt / Silvestre 2007; Dolz / Fritz 2010; Rödl 2010; Sandrart 2010; Gehring / Weibel 2014; Weltvermesser 2016). Their main themes are the persistence and transformation of cartographic images, the “reading”/interpretation of maps as identity texts and their function as an instrument of power.

*josef.wolf@idgl.bwl.de

Opened in Karlsruhe (Germany) in July 2017, the exhibition “*Fliessende Räume. Karten des Donauraums – Flowing Spaces. Maps of the Danube Region 1650-1800*” (Wolf / Zimmermann 2017) is focused on the cartographic production and reception of area knowledge (Fr. *espace des connaissances*, Germ. *Wissensraum*; Livingstone 1995; Doignon / Falmagne 1999; Ash 2000, Matthiessen 2005) in the Danube River basin. Based on the thesis of the “power of maps” (Harley 1988; Schneider 2004) and related to the Danube region and Southeastern Europe, the question is asked, which meaning of spatial description was initiated by the artifact “map” in the early modern age. Associated with this is another understanding, oriented towards cultural history, that interpretes maps as texts, discourses and metaphors. The exhibition also addresses the question of how the examined space is cartographically formatted in a context-related manner, which regional spaces are involved in the spatial representations of cartography, how these are created in the medium of cartography and what their time-typical characteristics are. It thus investigates the subjective and ambivalent relationship between the mental representation of space, cartographic representation and the “reality” that constitutes area knowledge. The exhibition also is taking a look at the Northwestern Balkans, especially Serbia as well as Croatia, Slavonia and Dalmatia. On the border to the Ottoman Empire, a Habsburg defense space, the so-called Austrian Military Border (Germ. *Österreichische Militärgrenze*), was built in the 16th century. Serbia was important due to the permanent key function of the Belgrade fortress as a gateway to the Danube region and the inner Balkans.

The military conflict of the Habsburg Empire with the Ottoman Empire was carried out in a geographically insufficiently known area, which - the more the imperial army advanced into the southeast, the lower Danube and the interior of the Balkans - increasingly showed “*terrae incognitae*”, white spots. However, warfare was contingent on spatial knowledge, which in turn was depending on war science thinking and geographical discourse. The most important theorist of war in the early modern age, general Raimondo Montecuccoli (1609-1680), pointed out the importance of geographical knowledge in his writings (Montecuccoli 1703). It was not only necessary to have strategically important overview maps, but above all knowledge of a geographically limited and topographically describable area. The Turkish wars gave military and fortress cartography an unexpected boost. The military cartography began to deal with the influence of the terrain on the combat actions, fortification architects optimized the shape of the fortifications.

The establishment of the Danube basin as a space of knowledge is closely related to the rise of military cartography at the turn of the seventeenth and eighteenth centuries (Dörflinger 2004). With the conquest of the citadel of Temeswar (Rom. *Timișoara*, Serb. *Темишвар*/Temišvar; Hung. *Temesvár*) on October 13, 1716, more detailed information on the new conquered land became available. The descriptions and maps sent until then to the Viennese Aulic Council of War (Hofkriegsrat) could now be verified on site. The knowledge about the new conquered province was mediated through the current military and administrative reports as well as through hand-drawn and printed geographical maps and plans.

In the course of the conquest of the land delimited by the Danube, the Tisza (Germ. Theiss, Rom. and Serb. Tisa), Maros (Germ. Marosch, Rom. Mureș, Serb. Moriš) and the western slopes of the Southern Carpathians by the Habsburgs during the Venetian-Austrian-Turkish War (Hochedlinger 2013, 194-196), the Banat of Temeswar (Lat. Banatus Temesvariensis, Germ. Temeswarer Banat, rum. Banatul Timișoarei, Serb. Темишварски Банат/Temišvarski Banat, hung. Temesvári Bánság) emerges as an area of knowledge. The name was used in the official reports to denote the new autonomous domennial state, which was close tied to the Viennese Court. Already in the final phase of the Great War with the Turks (1683-1699) the officers of the imperial army tried to acquire credible representations about this space (Wolf 2017b).

Among the ca. 230 maps in the private map collection of Dr. Ovidiu Șandor (Temeswar/Timioara), there are some exceptional, unique sheets, including the first map elaborated after the conquest of the new province of Banat of Temeswar by the imperial officers. The map was presented for the first time in the exhibition “Floating Spaces” (Wolf / Zimmermann 2017, cat. no. 3.17, 278-281), and also shown in the exhibition “Map and territory. Romania in European cartography 15th-19th centuries” (Rom. “Hartă și teritoriu. România în cartografia europeană”, National Museum of Banat, Timișoara, December 2018 - February 2019). The title of the cartographic representation is: “Carte // über // Dero Romische Kaÿs [erlichen] u[nd] Cathol [ischen] Maÿest[ät] // Haubt Armée in Servien gloriosen Feldzug. // Anno 1717. // Unter Heroischer Regirung // S[eine]r Kaÿs [erlichen] Catholischen Majest[ät] // CAROLUS VI. // unter Comando // S[eine]r des Herren des Pr[inzen] Eugenÿ von Savoyen Hoch[fürstlichen] // R[eichs] K[ommandanten], HoffKriegs Rhatts Presidenten und General [Feldmarschall] // gegen // Der friedbruchigen Türckischen Armeè unter [ihrem] // Gros Sultans // ACHMED III “ (Chart on the glorious campaign of His Roman Imperial and Catholic Majesty’s Main Army in Serbia. Anno 1717. Under the heroic rule of His Imperial Catholic Majesty Charles VI., and under the command of His Highness Prince Eugene of Savoy, High Princely Imperial Commander, President of the Aulic War Council and General [Field Marshal] against the peace-breaking Turkish Army under its Grand Sultan Achmed III).

Description and composition of the map

It is a watercolor handwritten map measuring 102 x 85.7 cm. The map is not drawn on paper or cardboard, but on parchment, which gives expression to its importance. At first glance, this material presents advantages - smooth and glossy surface, hardness and durability. Used for drawing and coloring, however, this painting support also has disadvantages. The surface, smoothed with pumice stone and bleached with chalk, hardly absorbs colors and is not hydrophobic. On the map are visible not only some lesions, but also the sucking effect of the watercolours, which stretch between the thin threads of the support in the form of clouds. Therefore

the painting support used also determines the degree of finesse of the cartographic image.

The preserved part of the map facing north comprises a space extending from S 43 ° 39 'to N 45 ° 48' and from W 20 ° 37 'to E 22 ° 54'. There is no graphic scale on the map, which does not exclude that the geographical scale may have been inscribed on the missing part of the representation. The georeferenced scale of the representation is ca. 1: 230,000. The map is framed by a line without indicating the division into degrees, which in fact could have been taken from other manuscript or printed maps of the time. The preserved part of the map is in height format. Together with the probably missing section - the land between Petrovaradin (Germ. Peterwardein), Belgrade, Pančevo (Germ. Pantschowa) and Bečkerek (Germ. Betschkerek, nowadays Zrenjanin) - the map actually requires a width format. The map has no legend, but this may have been placed below the title (fig. 1).

The composition of the sheet is based on the elementary program of graphic forms of the cartography of the Baroque era, on the relation and proportions of the graphic elements and on the way of structuring the surfaces specific to the cartographic representations of the early 18th century. The modeling of cartographic contents follows the conventions of time, without excluding free configuration. The geographical names are written in Latin italics, the basic lines of the letters being strengthened, and the use of serif letters is retained. Due to the painting surface used, the lower case ones are harder to read. Including the dedication, the title of the map is framed in a cartridge placed at the bottom on the right, so it can be easily read on the map lying on the table. The map creator uses the graphic form of baroque cartridges: a shield-shaped surface surrounded by a loaded frame, used in both handwritten maps and copper engravings of that time, especially for highlighting inscriptions.

Elements of the image

The title cartridge includes the coat of arms of Prince Eugene of Savoy. In heraldry, the coat of arms is the central element of the symbolic presentation. Prince Eugene came from a secondary line of the house of Savoy, Savoy-Carignan, wearing until 1713 its coat of arms. This coat of arms differed from that of the main line of the princely family by a heart-shaped shield, which features on the left side next to the coat of arms of the house of Savoy (silver white cross on a red background) also that of the Soissons family (three golden lilies on a blue background with bent red beams). By the Peace of Utrecht of 11 April 1713, which sealed the end of the war between the kingdoms of Great Britain and France in the context of the War for the Spanish Succession (1701-1713/14), the Duchy of Savoy expanded its territory to the island of Sicily, held by the Spanish successors of the House of Habsburg. Following these territorial changes, the Savoy coat of arms owned by Prince Eugene was halved and completed, as shown in the representation on this map, with the coat of arms of the Spanish Habsburgs, including that of Emperor Charles VI. (Gutkas 1986, 87-88; Gall, 369-370). Some historians claim that half of the Spanish shield is

documented not only in a portrait of Eugene's father, Eugene Maurice of Savoy-Carignan, but much earlier, in 1585, after the marriage of Charles Emanuel I of Savoy to Catalina Micaela of Spain (Span. Catalina Micaela de Austria), both variants of the shield being used alternately (Erdmann 2011, 41-45).

The coat of arms shown on the map consists of a shield with nine fields, of which the central one has a round shape, adorned with a miter and a cardinal's crutch and with a sword handle. Crowned by the imperial crown and the crown of Spain, the columns of Hercules frame the shield of the coat of arms, fulfilling the function of shield holder and symbolizing both the geographical position of Spain in the Strait of Gibraltar and its oversea colonial expansion. In the Peace of Utrecht, the northern extremity of the strait, the rock of Gibraltar, was ceded to Great Britain, being to this day an apple of discord between it and Spain.

The columns are bound by a red banner with the motto "Plus ultra" ("Beyond this", "Always on"). The motto on the map is incomplete: "[...] erunt me et in Nomine Domine excindam eos / PLUS ULTRA / A Dominino factum est illud [...]". In free interpretation, the reason is taken from the Bible: "Omnes gentes circumierunt me: & in Nomine Domini, quia vitus sum in eos, excindam est / Circumdantes, circumdederunt me: circumdederunt (inquam) me: & in nomine Domini, quia vitus sum in eos, excindam eos / Circumdederunt me, sicut apes, & exarserunt, sicut ignis in spinis, extinxerunt ignem, quasi in vepreto: & in nomine Domini, quia vitus sum in eos, excindam eos" (Biblia Sacra Vulgata, Psalms 117:10-11). Under the motto "Plus ultra", Spain formed its vast colonial empire, reaching the culmination of its expansion and power in the sixteenth and seventeenth centuries. Prince Eugene of Savoy appropriated this motto by formulating his own war objectives in the Danube basin. A banner with pasha tails and a spear symbolize the defeat of the Ottomans in the military campaign of the previous year (fig. 2).

The title cartridge is relevant not only visually and aesthetically, but also semantically. Its composition indicates the social position of the commander of the map and gives expression to the baroque artistic sense of the time. This is visible both in the execution of the title, in the graphic form of the letters, and in the specifics of the cartographic signs.

The map is only fragmentarily preserved. The question arises, whether the important Western section is missing due to its use in military operations, being intentionally separated on the occasion of the siege of Belgrade. The possibility that the map was initially drawn on paper, being then transposed on parchment in order to emphasize its aesthetic value and the social status of its dedicator and owner, must be also taken into account. In such case we speak of a cabinet chart (Fr. *carte de cabinet*, Germ. *Kabinettkarte*).

The authorship of the map

The map was drawn by an unknown officer-engineer from the entourage of the commander-in-chief of the imperial troops stationed in Banat after the conquest of the citadel of Temeswar, Florimond Claude de Mercy (1666-1734). In view of the

difficult siege of Belgrade, the central focus of the 1717 war campaign, the corps of engineers consisting of fortification and mining engineers, was enlarged with new specialists brought from the Austrian Netherlands (Germ. Österreichische Niederlande, Lat. BelgiumAustriacum) and Saxony.

The miners (captain-engineer Otto Friedrich von Oebchelwitz, lieutenants Johann Gottlob Teuber and Maximilian Adolf von Weyer and commander Johann Mallsamm) came from the Royal Saxon Genius Battalion no. 22. Belonging to the genius battalions (Germ. Pionierbataillons), they were tasked with digging galleries under the walls of a besieged fortress.

The engineers stationed in Banat were integrated into three campaign brigades, those coming from Belgium into six new brigades. At Petrovaradin, where the imperial army concentration camp was located, the troop of engineers was led by captain Gissenbier and lieutenant Hamberger. At Mercy's disposal were the experienced military engineer François Perette, the chief of the engineering corps from Temeswar (Fortiu 2015), and Lieutenant Wentz, stationed at Pančevo. Several specialists - major Dominik Haring (Häring), and Wynants and adjutant engineer Probst - were active within the Neiperg cavalry regiment, which had distinguished itself during the siege of Temeswar. In later documents of the Banat provincial administration Haring is appointed either captain-engineer (Germ. Ingenieurhauptmann), or "Oberwachtmeister", i.e. sergeant major in an artillery regiment. Beginning with 1722 Haring contributed to the reconstruction of the Temeswar fortress, becoming director in matters of fortifications (Germ. Fortifikationsdirektor). He died on July 31 1728 in Temeswar (Petri 1992, col. 642).

The commander of the regiment, Colonel Wilhelm Reinhard Graf von Neiperg (1684-1774), promoted in 1723 to the rank of major general and in 1733 to that of field marshal-lieutenant, was in 1738-1739, during the Austro-Russian-Ottoman War, the commander-in-chief of the troops in Banat (Wurzbach 1856-1891, vol. VI, 465).

The unknown author of the map undoubtedly had military experience, but he did not excel in his artisanal and artistic qualities. He must be sought among the military engineers stationed in Banat. Of all the officers-engineers mentioned above two were particularly active in cartography: Haring and Oebchelwitz. Haring is one of the authors of the so-called "Mercy-Map" (Germ. Mercysche Karte, 1723-1725). Oebchelwitz accompanied Duke Charles Alexander of Württemberg (1684-1737), who refused to become provisional governor of the Temeswar Banat and was then appointed governor of the Kingdom of Serbia (1720-1733), to Belgrade, where he worked with the Swiss lieutenant colonel and quartermaster general Nicolas Doxat.de Demoret (1682-1738) on the reconstruction of the fortress (Fata 2017). Doxat took part in the battles of Petrovaradin, Temeswar and Belgrade. During the siege of Temeswar, where he fought alongside his great patron Count Mercy, he was seriously wounded. During the early Habsburg rule in Banat he also worked as a fortress architect in Temeswar and at the citadels on the Banat banks of the Danube (Ćorović 2006, Samardžić 2011).

Shortly after the Peace of Passarowitz, Oebeschelwitz worked out a general map of Serbia (Oebeschelwitz 1718). His main cartographic work, however, is a detailed 24-sheet map of the northern Balkans (Oebeschelwitz 1719-20a). He also has drawn a road map (Oebeschelwitz 1719-1720b) for the Imperial Grand Ambassador to the Sublime Porte and counselor of the Aulic War Council, Count Damian Hugo Anton Virmond (Vielmund, 1666-1722; Heldmann 1910), from Jagodina to Constantinople (Driesch 1723). After his return to Vienna, on March 12, 1721, Virmond was appointed commanding general of Transylvania and imperial Wallachia. A year later he died in Hermannstadt (Rom. Sibiu). The Balkan map of Oebeschelwitz could also have been created on the occasion of the ambassador's official voyage. Both engineers, Haring and Oebeschelwitz, undoubtedly had the skills to draw the manuscript Banat map on parchment, one of them could be its author.

Contents of the map

The preserved part of the framed map shows on the one hand the Banat of Temeswar to the Danube and from the middle of the Tamiš river (Rom. Timiș, Germ. Temesch) to the triple border formed at the point of intersection of the borders of Banat, Transylvania and Wallachia, and, on the other hand, northeastern Serbia. The map includes the following territorial names: "Comitatus Temesiensis" (Temes County) for the territory of Banat, and "Serviae Pars" (Part of Serbia), "Valachiae Pars" (Part of Wallachia) and "Transylvaniae Pars" (Part of Transylvania) for the neighbouring lands. At that time the political-territorial status of the new province conquered in southeastern Europe - designated from now on in the chancellery documents and in the military correspondence "Banat of Temeswar" and "Little Wallachia" (Lat. Valahia Minor or Valahia Austriaca, Germ. Kleine resp. Österreichische Walachei as today's Oltenia was called) - was not yet fully clarified at diplomatic and Court level, as the end of the war was uncertain until the conquest of Belgrade. Only the peace concluded at Passarowitz regulated the politico-territorial affiliation of these regions from the perspective of international law.

The name "Temes County" refers to a legitimate vision of the cartographer, who attributes the land between the Danube, the Tisza, Maros and the foothills of the Southern Carpathians to the Kingdom of Hungary. Not knowing the future legal status of the newly acquired land (Lat. Neo-acquisiticum), the cartographer used the term "Temes County" as a pars pro toto for the entire area of Lower Hungary (Lat. Hungaria Inferior) represented on the map. The other medieval counties – Csánad (Serb. Čenadska županija), Krassó (Karaševska županija), Torontal (Torontalska županija) and Keve (Kovinska županija) – are not listed on the map. The demands of the Hungarian political estates articulated in the diet of Pressburg (Bratislava) in 1715, to introduce the county administration in the newly conquered territories, were rejected by the central Viennese institutions, the Aulic Council of War and the Imperial Aulic Chamber (Germ. Kaiserliche Hofkammer).

The left-hand sheet with the full name "[Hungariae] PARS" (Part of Hungary) or "[Hungariae Inferioris] PARS" (Part of Lower Hungary) is missing. Since the

conquest of Belgrade was the main objective of the military campaign, the map must have covered at least the entire area up to the Tisza river or - more likely - even the territory between the Tisza and Danube rivers, i.e. Southern Bacska (Lat. Comitatus Bacsensis, Hun. Bácsmegye, Serb. Bačka, later Bač-bodroška županija). The map records the triple boundaries (Lat. Triplex confinium) existing in the represented space. In addition to the triple border mentioned above, on the map there are two other "fluid" triple borders: on the one hand between Lower Hungary, northeastern Serbia and eastern Wallachia and on the other between Wallachia, Serbia and Bulgaria. In both cases, the three countries are bordered by the Danube.

The choreographic presentation served to guide the military in the field. Its core is the hydrographic network and the relief. Hydrography is essentially correct. The representation of the border area in the east and southeast of the Mountainous Banat (Rom. Banatul Montan, Germ. Banater Bergland, Serb. Planinski Banat) by chains of "mole mounds", the traditional sign of mountain relief in premodern cartography, is deficient, not only due to the limitations of painting and writing in watercolors on parchment.

The topographic map captures the swampy character of large areas of the province. The swamps of the Danube extend to Ujpalanka (Germ. Neupalanka, Hung. Új-Palánka, Serb. Nova Palanka). Well represented is especially the middle course of the Bega River (Lat. Beghe fl[umen], Rom. Bega, dial. Beghei, Serb. Begej, Hung. Béga). The twisting of the river arms in the Temeswar area is somewhat structured and can still be caught with the eye. The island near the village "Csene" (Rom. Cenei, Serb. Čenej) is the largest along the river. The missing western part of the map could have provided information on the size and configuration of the enigmatic lake formed on the lower course of the river around Bečkerek, between Ečka and Siget (today Novi Kneževac), "Lacus Beeskerekensis", inscribed in many printed and manuscript maps since the sixteenth century. Nameless swamps are located north of Čenej, on the right bank of the river, downstream of Temeswar, as well as between the riverbeds of the rivers Bega and Tamiš. Large water meadows stretch on the left bank of the Bega, upstream of „Tinasch“ (Rom. Dinaș) to the east of Temeswar, in the interspace between Begej and Tamiš. It is the first detailed representation of the Old Bega River (Rom. Bega Veche, dial. Begheiu Vechi, Serb. Stari Begej). Only in 1721 will be conceived several maps of the river in the context of draining the swamps and damming the banks. Preserved is only the map regarding the Budinț area, where the Begej was connected by a ditch to the Tamiš (Entwurf 1721).

The map does not contain any references to historical or recent military events, such as the disastrous Battle of September 12 1695 at Lugoj (Germ. Lugosch, Serb. Lugoš) or the undecided Battle of Olasch (Rom. Olaš) on the Bega River, near Čenej, on August 26, 1696. The Battle of Olasch took place after the interrupted siege of Temeswar by the imperials, between Ottoman troops arriving from Belgrade and the imperial army led by Elector Prince and Duke Frederick Augustus I of Saxony (1670-1733), nicknamed August the Mighty, the future king of Poland and

Lithuania, Augustus II (1697-1733). Both fights left cartographic traces (Abris 1695; Marche 1696; Wolf / Zimmermann 2017, cat. no. 5.2, 340-341).

The parchment map does not even indicate the territorial borders, which were due to the military operations still in progress and thus would have had a low information value. For the reterritorialization of the Banat space, they were unimportant at that moment, relevant for the military being only the reality of the really possessed terrain. However, the cartographer could not completely detach himself from history. To the northwest of Čenej is mentioned an "Old Tower" (Germ. "Ein Alter Turm") and from Temeswar leads south to the river Tamiš an "Old Roman Wall" (Germ. "Alte Römer Schantz"). Also inscribed are the ruins of Emperor Trajan's Bridge ("Rudera Pontis Traiani") at "Severin" (Rom. Turnu Severin). The map also contains mineralogical information. Between Dubova and Orșova (Rom. dial. Rușava, Germ. Orschowa, Serb. Oršava) there is on the Banat bank of the Danube a "rock with a long burnishing stone" (Germ. "Hier ein langer Blutstein in einem felsen"), which means red hematite, appreciated by the military for its abrasive qualities (fig. 3) To the northwest of the fortress of Temeswar is mentioned the suburb Great Palanka ("Grosse Palanka", Rom. Palanca Mare, Serb. Velika Palanka), and to the west of it a "ruined village" ("ruinirtes Dorf"). To the west of „Temiser“ (Rom. Timișeni), near Dragășina, the map draws attention on the bridge over the Tamiš River, "Pons Ordia", over which the road led to Lugoj, Caransebeș and Orșova, respectively to Temeswar (fig. 4).

A quality of the map is the clear representation of the islands on the Danube by thickening the width of the river. The cartographer warns of dangerous rocks for navigation in the segment between the Kazan Pass in the area of Tekija and the Iron Gates (Lat. lat. Porta Ferrea, Germ. Eisernes Tor, Rom. Porțile de Fier, Serb. Ђердап / Đerdap). Thus he signals by Dubova ("Dubcova") the "Rock of the Grandfather" ("Der Alt Vatter ein Fels"), i.e. the mythical rock Babakai (Rom. Babacai, Serb. Baba Kai, Germ. Babakai-Felsen), which disappeared in recent times after the regularization of the river. The correct representation of the islands was important for choosing the crossing points on the Serbian bank of the Danube. Downstream of Old-Orsova is the island of New-Orsova (Germ. "Neu-Orsowa", Rom. Orșova Nouă, dial. Rușava Nouă, i.e. Ada Kaleh), provided with a fortification, today also flooded by the waters of the accumulation lake of the hydroelectric power stations Iron Gate I and II. On the right bank of the river is inscribed the locality "Fetislam or Fetislan, a Palanka [small fortress]" ("Fetislam oder Fetislan eine Palanka"). The former Ottoman fortress exists to this day at Kladovo (Serb. Kladovska tvrđava) (fig. 5).

The cartography of the Danube had risen in the last phase of the Great War with the Turks. A prominent role in the exploration of the river played Luigi Ferdinando Marsigli (1658-1730), who from 1692 coordinated the body of topographic engineers of the imperial army, and his assistant, the astronomer and cartographer Johann Christoph Müller (1673-1721) (Deák 2006). Their map of the middle and lower Danube, "Mappa generalis in qua Danubii flumen Caetium Montem inter et Bulgariae flumen Jantram", appeared in print only in 1726, being integrated into the monumental multiperspective monograph of the river (Marsigli 1726, vol. I).

The analyzed map contains almost no mountain names. Inscribed are the Balkan Mountains - "Hemus Mountains or Red Mountain" ("Haemus Mons oder Das rote Gebürg") - and, at the triple border between Hungary, Transylvania and Wallachia, Morarul Peak ("Muraru Mons", Rom. Vârful Moraru), where springs the Cerna (Serb. Černa) River, which below Orșova flows into the Danube, constituting the border to Wallachia. The Černa Valley was of strategic importance, offering the possibility of a Turkish incursion from Wallachia, which would have endangered not only the cities of Mehadia and Oroșova, but also the entire Valley of Tamiš and Černa, through the Iron Gate (Lat. Porta ferrea Transylvaniae, Germ. Eisernes Tor Siebenbürgens, Rom. Poarta de Fier a Transilvaniei), in Transylvania. In several places are inscribed double lines of various colors, the graphic sign used for military locations - marching camps, field camps and troop concentrations of troops - , red lines inside Banat except for the fortresses of Mehadia and Nova Palanka, triple purple-blue lines in Serbia along the left bank of the Timok or Morava rivers at "Hasan Palanka" (Brza Palanka). At the Viennese Kriegsarchiv there is a colorless plan in which are inscribed the field camps from 1716-1717 in a part of Banat. This plan could be used eventually to draw the map on parchment (Plan 1716-1717). In Banat gathered those troops that constituted the posting corps as well as those launched in the Principality of Transylvania and in the eastern counties of the Kingdom of Hungary, located north of the Maros River. This corps was assembled on the Pančevo-Denta-Vršac alignment. Only six battalions remained in the garrison of Temeswar. Other troops were tasked with covering Mehadia and the access road through the Tamiš and Černa Valleys. The total number of troops stationed in Banat and destined to participate in military operations was 30 battalions and 128 squadrons with 16, mostly light field cannons.

The information regarding the movements of the Ottoman troops corresponds to a momentary situation. Informants from Wallachia reported that the Ottomans had decided to raise three armies (Matuschka 1891, 53). The main army, to be led by Sultan Ahmed III himself, gathered in Rumelia in the presence of Grand Vizier Chalil Pasha at Adrianople (Edirne). The Habsburg officers also resorted to news gatherers and scouts from Rumelia and the pashaliks Vidin and Belgrade. By the beginning of 1717, all the troops recruited in the Asian provinces had not yet crossed the Bosphorus. It was expected that by April they would be able to occupy the fords of Danube and Sava, which would have prevented the siege of Belgrade. As the Grand Vizier did not yet have a battle-ready army - only a corps had advanced from Nicopolis (Bulg. Nikopol) to Orșova - preparations for the construction of a pontoon bridge over the Danube could have been sped up. Ottoman land or naval forces were described in the reports of merchants, spies, and scouts as considerable, even exaggeratedly large. In fact, there was a lack of solid and reliable information on the composition, number and quality of troops and ships. It was not until May that the Grand Vizier was able to leave Adrianople at the head of the main army in the direction of Belgrade. Due to the appreciable width of the river, the imperial cannons stationed at Nova Palanka could not completely thwart the transport of ammunition, supplies and construction materials upstream during the night.

Origin and production context of the map

What distinguishes this map from other military topographic maps is that archival documents allow to reconstruct the genesis of the map in close connection with its function ahead the siege of Belgrade. At the outbreak of the war, in spring 1716, the supreme commander of the imperial army, Prince Eugene of Savoy, was forced to go on the defense, moving only after the battle of Petrovaradin on August 5, 1716 to the strategic siege of Temesvar, conquered in the same year on October 13. In the following year's military campaign the leadership of the imperial army decided from the beginning for an offensive action and the siege of Belgrade. Located at the confluence of the Sava and the Danube and stretching along the banks of both rivers, the fortress and city of Belgrade was since the middle of the 15th century considered a "wall of Christianity" (Lat. *antemurale christianitatis*), the key that opened the way to both the Balkans and the Great Pannonian Plain. After the expansion of the Ottomans into Central and Eastern Europe, the Turks assigned it a defensive function. Being in possession of Syrmia (Lat. *Syrmium*, Serb. *Cpem/Srem*, Croat. *Srijem*, Germ. *Syrmien*, Hung. *Szerémség*) and the Eyalet of Temişvar, they neglected to build fortifications on the left (Banat) bank of the Danube or in Syrmia, at Zemun (Germ. *Semlin*). They tried to make up for this deficit with the flotillas that patrolled the two river arteries. This situation offered favorable requirements for the actions of the imperial siege army.

In the military campaign of 1717, Banat was given a special role as a space for concentration and deployment of troops for the siege of Belgrade. In the newly conquered land were stationed several regiments of cuirassiers (Darmstadt, Grönsfeld, Montecucolli, Hautois, St. Croix and Emanuel of Savoy) and dragons (Württemberg, Schönborn), whose troops had been supplemented with recruits and reassembled with additional horses (Matuschka 1891, 18).

The imperial Fleet of the Danube was partially rearmed and equipped with ten new warships, some of which had dropped anchor at Orşova, with the role of ending upstream connections to Belgrade. Orşova Fortress was the last fortified place on the left bank of the Danube, which was still in Turkish hands. The fortress had a strategic position: it could be used both as a gateway to the city of Mehadia, which controlled connections with Central Banat and Transylvania, and for upstream transport in the fortress and city of Belgrade. In view of the siege of Belgrade, it was important to control the island of Orşova Noua (Turk. *Adakale*, Germ. *Ada Kaleh*), located upstream of Old Orşova, towards the Danube Iron Gates. The Swiss military engineer Giovanni Morando Visconti (1652-1717; Sabău 2007, Plihal 2001), future architect of the fortress of Karlsburg (Rom. *Alba Iulia*), conceived in 1690 the first plan of the island - a pen drawing -, proposing its fortification (Visconti 1690; Wolf / Zimmermann 2017, cat. no. 1.11, 164-166).

Following the failed attack undertaken by the commander-in-chief of Banat, Count Mercy, after the fall of Temesvar, in November 1716, the island was strengthened by the Turks (Kallbrunner 1958, 13). In the spring of the following year, rumors circulated about the concentration of important forces in the area of the

Iron Gates. That is why Prince Eugene planned to attack the island. In January 1717 Mercy sent colonel Philippi of the Bayreuth Dragon Regiment to Vienna to inform Prince Eugene of the situation in Banat (Kallbrunner 1958, 35). In his memorandum, Mercy called for the siege of Orșova to strengthen the infantry, expand the provision magazine at Caransebeș and build a new one at Mehadia. For military reasons, however, he recommended giving up the siege of the city of Orșova and the fortified island located downstream. Mercy invoked the following arguments: the occupation troops could be useful in other places, and New Orsova Island was not insured from Little Wallachia (Serb. Mala Vlaška) and Greater Wallachia (Rom. Muntenia, Serb. Vlaška) (Mercy 1717).

In the memorandum dated January 25, 1717, Mercy drew attention to the fact that Mehadia was well consolidated and the invasion route from Wallachia fully secured. To bypass Belgrade, he proposed that light vessels should be brought through the Dunavica to Nova Palanka and thence on the Danube. After the conquest of the fortified places Pančevo and Nova Palanka by Mercy in November 1716, their plans were drawn up (Plan Du Fort Panzowa 1716; Plan des Ujpalanka 1716; Krischan 1962 no. 207 resp. no. 269). Mercy's proposal was accompanied by a plan for the island on the Danube, which favored the crossing of the river on a pontoon bridge. Mercy was well acquainted with the military situation in southern Banat and the topography of the places. He recommended that the supreme commander should open the siege of Belgrade without delay, thus creating the conditions for crossing of both the Danube and the Sava. In just two days, Prince Eugene ordered Mercy to map out the terrain: "I am waiting at all times for a map of the country, which can be used by the engineers of the neighboring countries, as they see fit. Accurate knowledge of the country is always and even more so now very necessary for the operations to be undertaken" (AU-OeStA KA Türkenkrieg 1717, fasc. I, 37; Matuschka 1891, Supplement-Heft, no. 7, 11.) Prince Eugene refers probably to the map discussed here, which was conceived between February and April 1717.

Initially, Prince Eugene favored the construction of a bridge over the Save. On the orders of the lieutenant field marshal Georg Wilhelm Löffelholz (1661-1719), lieutenant Johann Georg Meisner inspected several potential crossing points over the Danube, Tisza and Sava (Meisner 1716). On February 14, 1717, Mercy proposed to the supreme commander two suitable places to make the crossing of the Danube: the locality Kovin located on the Banat bank and Višnjica on the opposite, Serbian bank (Matuschka 1891, 36). However, at that time the army had only 120 pontoons, an insufficient amount for the construction of a bridge (Matuschka 1891, Supplement-Heft, no. 11.). Or a planned reserve of 200 pontoons was needed for the planned crossing. The pontoons had to be carried along the Danube through swamps and the Dunavica canal, then transported from Nova Palanka upstream again. Hydrographic knowledge was required for these operations, which could be acquired only on the spot. Mercy researched in detail the hydrography of the area between the Tisza, Tamiš and Danube in order to design a map. It could be the lost part of the map or even a hitherto unknown map (Matuschka 1891, 37). At a good water level, not only the pontoons needed to build the bridge but also larger warships (galleys) with a draft

of 1.80 m could be transported from Titel on the Dunavica in the Tamiš and from Pančevo further into the Danube (Matuschka 1891, 37). For his plan, Mercy used the advantages of the terrain - two islands located at the mouth of Tamiš. The larger island was already right beyond the water's edge, nevertheless boats (so-called Germ. Tschaiken, Serb. шajki/šajki, Hung. sajkások, Rom. ceaici) of the river flottilla troupes guarding the Danube and Sava as well as transport vessels could anchor here. The Turkish garrison-troops in Belgrade were insufficient to stop the crossing of the imperial army on the right bank of the river.

Mercy was tasked with taking steps to begin pre-siege operations and ensure the concentration of troops. The planned crossing of the Danube required a series of measures: the completion of the bridge over the Tisza from Villovo to the southern Bačka, the deepening and widening of the Danube riverbed, the consolidation of roads and bridges, bringing pontoons both to Titel, at the confluence of Tisza and Danube, and to Pančevo, where was raised a new magazine for supplies and construction material (Matuschka 1891, 49). The pontoons came from the pontoon bridge over the Tisza from Csongrád, which was dismantled. The troops of the so-called "upper posting" (Germ. "obere Postierung") from the Caransebeș area could not be withdrawn, because rumors were circulating about an imminent attack of the Turks coming from Orșova (Matuschka, 50). That is why at Caransebeș there remained three cavalry regiments and three other infantry battalions at Slatina. When this news turned out to be false, Mercy transferred all the troops stationed in the Banat in the operational area near Pančevo, except the units from Mehadia and the Temeswar garrison. Five other warships were made available to speed up the work and secure the pontoon boats.

On May 13, 1717, Prince Eugene left Vienna, arriving eight days later at Futog, on the left bank of the Danube, near Petrovaradin (Matuschka, 53). On May 25, he set out for Titel, accompanied by officers from his staff, where he met Count Mercy, who had got in a hurry from Vršac. Together they went to Pančevo to recognize the terrain provided for the crossing of the Danube (Matuschka 1891, 52). At that moment, Prince Eugene still gave priority to crossing the Sava River. However, the prince changed his plan when the news reached him that the Turks had fired their fleet on Sava, strengthening the entire bank with janissaries, ready to confront the imperial troops (Matuschka 1891, 53).

On the evening of May 27, Prince Eugene returned from Banat to Petrovaradin. After the arrival of field artillery, he marched the main army, concentrating it near Petrovaradin (Matuschka, 52). That's where Mercy came from Titel. In the conversation with Prince Eugene, the decision was made to cross the Danube at Pančevo. This necessitated a new ride of the prince to Pančevo "to examine [the situation] as much as is necessary with his own eyes in place. The Danube, the land on either side, the islands and the nature of the water in all circumstances." Thus the prince formulates the purpose of the short journey in a report addressed on June 7 to Emperor Charles VI. (Matuschka 1891, 54-55). The carriage of warships and transport vessels, pontoons, artillery, armament, ammunition, supplies and other materials needed for the siege and camp through the rivers Tisza, Dunavica and

Tamiš and to the place provided for the passage of troops over the bridge was a special logistical performance. As the prince mentioned in his report, "recognition of all waters" was made, taking into account whether the warships had "enough water", i.e. whether their draft was sufficient (Matuschka 1891, 55). The passage was scheduled for June 15, with the hope of "the help of the Most High" and if not "circumstances and weather change" (Matuschka 1891, 55). Despite Turkish resistance, a second bridge was built in Syrmia over the Sava River. Although it was not as long as the width of the river, it allowed the rapid reach of the "high and unpleasant riverside" consolidated by the Turks. The army and armament had to be carried through the "desert" land only "with the greatest difficulty." The crossing took place in the place where "three islands were together". These three islands had become later one, the Great Island of War (Germ. Große Kriegsinsel, Serb. Veliko Ratno Ostrvo).

Mercy brought from Banat near the river crossing place and on the siege field thirty battalions stationed in Banat, three of which had their garrison in Transylvania. Prince Eugene relied on the surprise effect by the "unnoticed" arrival of these troops in Banat. On June 2, the march of the regiments encamped at Denta and Vršac began, reaching Alibonar. Here the units formed a new army corps, which on June 4 arrived in a camp located west of Ilandža, to stop on June 5 at the bank of the Dunavica, in Opopo, a village located northwest of Panciova (Matuschka, 63). Even before all the army corps could be put together, Prince Eugene marched the next day at the head of the troops towards Belgrade. Together with the Banat army corps, the siege army numbered ca. 70,000 people, who crossed the river until the night of June 15-16. On the same day, Prince Eugene was able to report to the emperor about the crossing of the Danube at Pančevo and the "fortunate landing of the imperial army in the Turkish area, one and a half hours away from the fortress of Belgrade". The Turkish frigates, galleys, river boats (Germ. Tschaiken) as well as many other ships were cut off from the fortress and therefore largely ineffective (Bericht 1717). At the same time the crossing of the Danube at Pančevo was also recorded in a contemporary manuscript plan (Crossing the Danube 1717; Krischan 1962, no. 344). With the crossing of the great river the siege of the fortress could begin.

Communication and the media played an important role in the perception of war events. The Turkish wars only came to Central and Western Europe, when the media reported about them. Similar to the reporting at the time, maps and map producers were of central importance for the perception of the confrontation between the Habsburgs and the Ottoman Empire and thus also of the area in which it took place. Military witnesses recorded the Battle of Belgrade (Rocher 1717), and numerous accurate reports on it appeared in flying newspapers, periodicals and books. The crossing of the Danube took up a large part of them (Ausführliche Topographische Beschreibung 1717; Eigentlicher Entwurff 1717; Danck-Gebett 1717, Höchste Welt- und Krieger-Häupter 1718). The Battle of Belgrade became also a favourite motif in the visual representations (Tomić 2018) and in European civil cartography (Beschreibung von Molls Atlas 1787).

The march of the imperial army from the Petrovaradin camp to the walls of the Ottoman fortress, the position of the two bridges, the siege army and the imperial and Ottoman flotilla is correctly caught in several copper engravings, including that of Pieter (Peter) Schenk (Schenk 1717). In the copperplate engravings, certain orientation schemes and representations of space, and spatial knowledge produced and reproduced in a changing field of influence, find their expression. These demonstrate the persistence of established map images as well as the function of the maps as “political instruments”.

The crossing of the Danube was the key moment of the war, being glorified in the popular “Song about Prince Eugene” (“Lied vom Prinzen Eugen”), written in 1719 in a musical manuscript: “Prinz Eugen der edle Ritter, / wollt dem Kaiser wied'rum kriegen / Stadt und Festung Belgerad! / Er ließ schlagen eine Brücken, / daß man kunt hinübrücken mit der Armee vor die Stadt. // Als die Brücken nun war geschlagen, / daß man kunt mit Stuck und Wagen // Frei passir'n den Donafluß [...], „Prinz Eugen der edle Ritter, / wollt dem Kaiser wied'rum kriegen / Stadt und Festung Belgerad! / Er ließ schlagen eine Brücken, / daß man kunt hinübrücken mit der Armee vor die Stadt. // Als die Brücken nun war geschlagen, / daß man kunt mit Stuck und Wagen / Frei passir'n den Donafluß [...].” (Prince Eugene, generous knight / wanted to get again for the emperor / The city and citadel of Belgrade! / He let a bridge be built, / to cross the army in front of the city. / When the bridge was raised / so that the water of the Danube could be passed freely with cannons and cars [...].” (Metz 2017, 307-308; Haydinger 1865). Under the name of “Lied vom edlen Ritter” (Song of the noble knight), the marching anthem marked the imperial Austrian and German military musical repertoire until the 20th century. The first topographic map of Banat just served to establish the site for this bridge of exceptional strategic importance in Belgrade's siege plan.

The imaginative geographies designed by the media in connection with reporting on the Turkish wars were exhausted in the propagandistic appeal to support the imperial efforts in the southeast. Leaflets, battle depictions, and maps of the southeastern theater of war interpreted Ottoman rule as backward and barbaric. The enlightened Christian World was contrasted with the Orient. The ideas of the Ottoman Empire shaped the European discourse of that time, which was determined by the binary categories of Orient and Occident, symbolized by the cross and crescent. Publicists and engravers, map makers and newsletter makers not only acted across Europe, their strands of discourse are also closely linked.

For the Ottomans, Belgrade represented a major obstacle on their way to the Pannonian Plain, for the Hungarian kings and their successors, the Habsburg emperors, the fortress was considered a “bulwark of Christianity” on the way to the interior of the Balkans and to Constantinople. At the end of the 17th and 18th centuries, the myth of the bulwark (antemurale) of Belgrade, which arose in the High Middle Ages and early modern times, was constantly reactivated (Born 2017, 110).

After the Battle of Belgrade, Mercy retained the command of the troops stationed in Banat. At his disposal were 18 battalions and eight cavalry regiments. However, his health was severely damaged by a concussion he suffered before the

fall of the city, and he had to stay in Belgrade for several weeks during his recovery (Matuschka 1891, 251). An immediate consequence of the imperial victory was the acquisition of full control over both banks of the Danube downstream of Belgrade. In the late summer of 1717, the fortress of Orșova and the fortified island of Orșova Nouă could be conquered. During the conquest of the two fortified places, several plans were drawn up (Plan of Orșova 1717a; Plan d'Orsova 1717; Plan of Orșova 1717b; Krischan 1962, no. 346, 347, 348). Realizing the strategic importance of the Danube, Mercy gave in the same year a "topographic description" of the course of the river between Nova Palanca and Fetislan (Kladovo), respectively Turnu Severin, drawn in Timisoara by its surveyors: (Cursus Danubii 1717; Krischan 1962, no. 100). The river route followed by the imperial army from Petrovaradin to Belgrade has remained relevant in the other two wars fought in the 18th century between Russians, Austrians and Ottomans, as documented by a plan drawn up in 1739 (Plan der Donau 1739). By the Peace Treaty of Passarowitz (Serb. Požarevac) signed on July 21, 1718, the Banat of Temeswar, Wallachia and Serbia returned to the House of Austria. The Habsburg Empire had reached the culmination of its expansion into the Lower Danube and the Balkans. At the Lower Danube, the River Timok separated the territories of the emperor from those of the sultan. The newly conquered provinces were located at the intersection of East and West, of the Christian and the Islamic World.

The map as a medium of representation

During the Austrian-Turkish Wars, so many maps were produced and negotiated at European level than ever before. The Aulic War Council significantly expanded its military cartographic competencies during the Great Turkish War. The numerous maps were not only used for the central offices of the Viennese court. Editors and map offices saw systematic visualization as an important, economically profitable task. In parallel with the map production, geography created lexical knowledge and overview representations of the regions of the theaters of war. In the newly emerging "mental maps" of Southeastern Europe - the product of military-political actors, cartographers and recipients - the Danube was perceived as the axis of the empire and the various border areas as the protective wall of Christianity. Maps conveyed messages not only through their content in the narrower sense, but also through their title and dedication cartouches. Through the interplay of cartouche image and map they bring the message of the spatial narrative to the point. The great belligerent powers are expressly represented in an allegorical way. The cartographic representations of the imperial engineer officers created the desired imperial space of the Viennese court. They laid the foundations for imperial cartography (Edney 2009; Veres 2015).

The cartographic representation is based on a planocentric image centered on the surface. The reference object of the cartographer is the practical space in which the military actors move in this case. The analyzed map graphically reproduces the topography of a larger land. Next to the most important settlements are in it listed

the main communication links. At the scale used, the dominant forms of the terrain are also visible. However, the map shows not only what the military actors articulated or visualized in the given historical context, but also what remained hidden due to some deficits of knowledge or for methodical reasons. The hydrographic system is represented somewhat correctly at the level of knowledge at that time, as well as the course of the Danube, but less successful is the relationship between high and low relief forms, between mountain and plain. The deficient cartographic presentation of the mountain space is due both to the cognitive gaps and especially to the traditional recourse to the molehills as signs for the high relief. In order to establish the spatial structure of the militarily relevant objects, detailed information gathered on the spot and included in the reports to the army command was required.

However, the early spatial knowledge of the Habsburg Banat is not limited to cartographic representations, to images projected in a linear perspective. In the construction of the new political space, the Banat of Temeswar as a domain of the House of Austria, compete at the beginning narrative texts (military reports, intelligence and terrain knowledge) which describe the characteristics of the land and reflect aspects related to its strategic importance and further economic use. This written information marks the cartographic image, which finally visualizes the existing spatial knowledge and transposes the characteristics of the terrain into spatial relations of a mental and imaginary nature (Wolf 2017). The parchment map highlights not only the relevant forms of spatial representation, i.e. spatial structures and representations about the visible surface of the Earth, but also spatial practices in the space of interaction and experience of the recently conquered province Banat of Temeswar, i.e. the way space is produced and developed in explicitly everyday military practice. Thus it provides substantial clues to the production of spatial knowledge in the military and administrative practice of a new peripheral frontier province in the early phase of Habsburg rule. It refers to discourses that determine the reciprocal relationship between the production of knowledge and power (Foucault 1980; Hall 1992).

In early modern perception, Banat marks the interface between Orient and Occident. Not individual fortresses, but the geographical location of the region on the Danube line gave it the attributes of a protective wall and border fence. The region around the central town of Timișoara came into imperial possession in 1716/18 from Ottoman suzerainty (1552-1716). The province, which is strategically important for the clashes between the Habsburgs and the Ottomans, had been the scene of all Turkish wars since the end of the 17th century and was therefore an integral part of the media perception of the war. Even during the Turkish war, the Banat entered public perception as a “floating” space. Marshes, swamps and extensive floodplains along the Tisza and Danube dominated the map of the region until the 19th century (Wolf 2017a). Gradually the land became the “granary of the monarchy” (Germ. Kornkammer der Monarchie), another effective topos in the western perception of the region up to now.

Archive sources

- Abris 1695 *Abris Des Den 12. September Anno 1695 Un Weit Lugas Vor Pey Gegangenen Treffens Mit den Hoch Löplichen General Feld Marschall von Weteranischen Corpo Von 7 r[egiment]i zu Peert Vnt 2 Batalon starck Vnt der tyrcklichen Havb[t] Arme Wo Bey Sych Der Gro Sultan In Ber Son Pefunten, Welches Scharfe Gefechte Yber 4 Starcke Stvnt Getavret* [s.d, 1695], unscaled, 1 sheet, AT-OeStA/KA kps, H III c 122; Krischan 1962, no. 320.
- Bericht 1717 *Bericht von der am 15. Juni 1717 be Panzova in dem Banat von Temeswar vorgenommener Passierung der Donau und glücklich vollbrachter Anlandung der kaiserlichen Armee in dem Türkischen anderthalb Stund unter Belgrad, sodann beschehener Abschneidung besagter Festung und durch die kaiserliche Kriegs-Schiffe bewürkter Einsperrung aller Türkischer Fregatten, Galeeren, Tschaicken und viel anderer Schiffen*, June 15 1717, AT-OeStA/HHStA SB Csaky 189-10-3.
- Crossing the Danube 1717 [Crossing the Danube and the battle of Pančevo], [1717], unscaled, 1 sheet, AT-AT-OeStA/KA KPS, H III d 966.
- Cursus Danubii 1717 *Cursus Danubii ab Palanka usque Vetislan, et Severinum topographica descriptio, Temesvarini, 3 Decembris 1717*, scale 1:76,000, 1 sheet, AT-OeStA/KA KPS, B IX b 107.
- Haring 1721 *Entwurf der Gegend Budincz Alwo die Beghe ausreisset und durch den Graben Jarkos abernahllen in die Temes lauffet. Gezeichnet von Häring, Ing[enieur] H[au]btmann*, [s.d. 1721], scale 1:50,000, 1 sheet, AT-OeStA/KA KPS, B IX a 674-3.
- Marche 1696 *Marche, Samt Campement* [der] kay[serlichen]. *Haut armée in Hungarn zwischen* [der Theiss], *Marosche, Temesch und Begh flüsse* [s.d. 1696], scale 1:397,500], 1 shett, AT-OeStA/KA KPS, H III c.
- Meisner 1716 Lt. Johann Georg Meisner, *Relation, welche auf Befehl des Feldmarschalleutnant Baron Löffelholz über mehrere an der Donau, Save und Theiss in Augenschein genommenen militärische Punkte erstattet worden ist*, 1716, AT-OeStA/KA KPS LB K VII I, 43 F.
- Mercy 1717 *Memoire des points ques on Excellence monsieur le general de Cavalerie comte de Mercy m'a ordonné d'en faire le detail à Sa Altesse Monseigneur le Prince Eugène*, AT-OeStA/KA, Türkenkrieg 1717, fasc. 11, 31 ½.
- Oebchelwitz 1718 Otto Friedrich von Oebchelwitz, *Karte von dem Königreich Serbien und zwar so weit solches durch ihre röm. kais. und kath. Majestät Waffen nach der Battaille bei Belgrad 1717 erobert und bei dem Poscharowizer Frieden 1718 von der ottomanischer Pforte abgetreten wurde*, 1718, 1 sheet, 1:266,000, AT-OeStA/KA KPS KS B III a, 229.
- Oebchelwitz 1719-20a, Otto Friedrich Oebchelwitz, *Balkan*, 1719-1720, 24 sheets, scale 1:32,900, AT-OeStA/KA KPS KS B III c, 6.
- Oebchelwitz 1718-20b *Karte der großen Kriegsstraße von Iagodina bis Konstantinopel, so gut man solche 1719 und 1720 auf der Hin- un Herreise mit*

- dem k.k. Botschafter Graf von Virmont aufnehmen können, 3 sheets, scale 1:420.000; AT-OeStA/KA KPS LB, K I a 1-1 E (attached to *Hofkriegsrat Demian Hugo Graf Virmont, Ingenieurhauptman von Oebschelwitz, Relation von der Reise der kaiserlichen Großbotschaft an die ottomanische Botschaft von Belgrad nach Konstantinopel* (Relation and map come from the Virmont inheritance: 16/4, Arch. Nr. 4,5 16/20, Arch. Nr. 21).
- Plan 1716-1717 *Plan eines Theils vom Temeswarer Banat auf welchen einige Läger der Feldzüge von 1716 und 1717 bezeichnet sind*, 1716-1717, scale 1: 65,000, 1 sheet, AT-OeStA/KA KPS, H III d 894; Krischan 1962, no. 328.
- Plan Du Fort Panzowa 1716 *Plan Du Fort Panzowa* [s.d., probably 1716], unscaled, 1 sheet, AT-OeStA/KA, PKS, I.C.V.
- Plan des Ujpalanka 1716 *Plan des Uipalanka avec sa Situation, s'est vendu en 1716* [probably drawn or copied later], unscaled, 1 sheet, AT-OeStA/KA KPS, K VII k 244.
- Plan d'Orsova 1717 *Plan d'Orsova. Et de Sa Situation 1717*, [s.d., not contemporary], unscaled, 1 sheet, AT-OeStA/KA PKS, HIII d 977.
- Plan of Orşova 1717a *[Plan of the conquest of Orşova]*, [1717], unscaled, 1 sheet, AT-OeStA/KA KPS, H III d 976.
- Plan of Orşova 1717b *[Plan of the conquest of Orşova]*, [1717], unscaled, 1 sheet, AT-OeStA/KA PKS, H III d 978.
- Plan der Donau 1739 *Plan Worauf vorgestellet wird, die Gegend zwischen der Donau bey Belgrad und des Temes fl[uminis] mit der Communication so beede flüsse haben, mittels eines Grabens die Donaviza genannt, durch welchen Anno 1717 die Kriegs-Schiffe aus der Donau in die Temes, und unterhalb Panczowa wider um in die Donau ihren weeg genohmen. Gezeichnet von Leopold Unterberg Ing. Cond[ucteur]* [ca.1739], scale 1:57, 000, 1 sheet with a copy, AT-OeStA/KA PKS, B IX a 674.
- Schenk 1717 *Nieuwe Accurate Astekening van het Marseeren van de Keyserleicke Armee van Peterwardein nyt tot Belgrado over de Theis Bege Themis en Donau van de 9, tot den 16. Juny A[nno] 1717 – Beschreibung des denckwürdigen Marsches der Kayserliche[n] Armee von Peterwardein aus bis vor Belgrad über die Theis, Bege, Themis und Donau vom 9. bis 16. Juny A[nno] 1717*, P[ieter]. Schenk exc[udit]: Amsterdam: C[um] Pr[ivilegio], [1717], 1 sheet, AT-OeStA/KA, PKS, H III d 945.
- Visconti 1690 *[Giovanni Morando Visconti] Mapa che dimonstra la noua strada fatta per la comunicazione da Vidino a Belgrado, con l'operationi fatte nell'Isola al disotto d'Orsoua per chiuder il Danubio, e le strade ad ambe le rippe* [1690], Landesarchiv Baden-Wurttemberg, Generallandesarchiv, Karlsruhe, Hfk Planbände 6, 43.

Reference

- Akerman 2009 *The Imperial Map: Cartography and the Mastery of Empire*, ed. by James R. Akerman, Chicago, 2009.

- Ash 2000 Mitchell G. Ash, 'Räume des Wissens – was und wo sind sie? Einleitung in das Thema', in *Berichte zur Wissenschaftsgeschichte*, 23 (2000), 235–242.
- Ausführliche Topographische Beschreibung 1717 *Ausführliche Topographische und Historische Beschreibung der importanten Stadt und Vestung Belgrad, Oder Griechisch Weissenburg* [...], Frankfurt am Main, 1717.
- Baróti 1893-1907 Lajos Baróti, *Adattár Délmagyarország XVIII.századi történetéhez* [Collection of data on the history of southern Hungary in the 18th century], vol. I-III, Temesvár, 1993-1907.
- Beschreibung von Molls Atlas 1787 'Beschreibung von Bernhard Paul Molls Atlas Hungaricus: Das Königreich Servien', in *Ungrisches Magazin, oder Beyträge zur Ungrischen Geschichte, Geographie, Naturwissenschaft, und der dahin einschlagenden Literatur* 4 (1787), 111-138.
- Biblia Sacra Vulgatae Editionis 1770-1771 *Biblia Sacra Vulgatae Editionis*, Jussu Sixti V. Pontif. Max. Recognita, Locupletibus SS. Patrum Et Aliorum Probatorum S. Scripturae Interpretum Commentariis Illustrata, ed. P. Germani-Cartier, vol. 1-4, 3 ed., Constantiae, 1770-1771.
- Born 2017 Rober Born, 'Glaubensfeinde, Revolutionäre und Nationalhelden. Zur Funktionalisierung der Türkenkriege in Ostmitteleuropa im 19. und 20. Jahrhundert', in Wolf/Zimmermann 2017, 109-123.
- Bracke / Danckaert / De Candt / Silvestre 2007 *Formating Europe – Mapping a Continent. Ten eeuwen kaarten van Europa uit de collecties van de Koninklijke Bibliotheek van België Brussel* [Ten centuries of maps of Europe from the collections of the Royal Bibliothek of Belgium Brussels], ed. by Wouter Bracke, Lisette Danckaert, Carolie De Candt and Marguerite Silvestre, Brussel, 2007.
- Cornaro 1983 Andreas Cornaro, 'Das Gesamtwappen des Prinzen Eugen', in *Festschrift zum zehnjährigen Bestand des Reiterordens Prinz Eugen*, Wien, 1983.
- Ćorović 2006 *Живот царског генерала и славног инжењера господина барона Доксата де Мореза погубљеног 20. марта 1738. у Београду: уз опис појединих дешавања у тадашњем рату против Турака – Život carskog generala i slavnog inženjera gospodina barona Doksata de Moreza pogubljenog 20. marta 1738. u Beogradu: uz opis pojedinih dešavanja u tadašnjem ratu protiv Turaka* [The life of the imperial general and famous engineer Mr. Baron Doxat de Morez, executed on March 20, 1738 in Belgrade: with a description of certain events in the then war against the Turks], ed. by Ljubica Ćorović, transl. by Milorad Sofrinjević, Beograd 2006 (Biblioteka Baština, Biblioteka grada Beograda., Series 1, vol. 4).
- Danck-Gebett 1717 *Danck-Gebett, Wegen der Herrlichen Victori Wider den Erb-Feind des Christlichen Nahmens, den 16. Aug. 1717, bey Belgrad erhalten. Wie auch Der Eroberung der Vestung Belgrad selbst den 18. Aug, darauf erfolgt. In denen Kirchen des Herzogthums Württemberg an dem dessentwegen angestellten Danck-Fest zusprechen*, Stuttgart, 1717.

- Deák 2006 Antal A. Deák: *Maps under the shadow of the crescent moon. Térképek a félhold árnyékából. Carte geografice dall'ombra della mezzaluna. Landkarten aus dem Schatten des Halbmondes*, Esztergon 2006.
- Diefenbacher / Heinz / Bach-Damaschinos 2002 "Auserlesene und allerneueste Landkarten". *Der Verlag Hommann in Nürnberg 1702-1848*, ed. by Michael Diefenbacher, Markus Heinz, and Ruth Bach-Damaschinos, Stadtarchiv Nürnberg, Museum der Stadt Nürnberg mit Unterstützung der Staatsbibliothek Berlin – Preußischer Kulturbesitz, Stadtmuseum Fembohaus, Nürnberg, 2002 (Ausstellungskatalog des Stadtarchivs Nürnberg, vol. 14).
- Doignon / Falmagne 1999 Jean-Paul Doignon, Jean-Claude Falmagne, *Knowledge Spaces*, Berlin, Heidelberg, New York, 1999.
- Dolz / Fritz 2010 Wolfram Dolz / Yvonne Fritz, *Genau messen = Herrschaft verorten. Das Reißgemach von Kurfürst August, ein Zentrum der Geodäsie und Kartographie*, Staatliche Kunstsammlungen Dresden, Neues Grünes Gewölbe, Berlin [u.a.] 2010.
- Dörflinger 2004 Johannes Dörflinger, 'Vom Aufstieg der Militärkartographie bis zum Wiener Kongress (1684 bis 1815)', in *Österreichische Kartographie. Von den Anfängen im 15. Jahrhundert bis zum 21. Jahrhundert*, ed. by Ingrid Kretschmer, Johannes Dörflinger and Franz Wawrik, Wien, 2004 (Wiener Schriften zur Geographie und Kartographie, vol. 15), 75–167.
- Driesch 1723 Gerhard Cornelius von den Driesch, *Historische Nachricht von der Röm. Kyserl. Groß-Botschaft nach Constantinopel, welche auf allergnädigsten Befehl [...] Carl des Sechsten nasch glücklich vollendetem zweyjährigen Krieg der [...] Reichsgraf Damian Hugo von Virmondt rühmlichst verrichtet: worinnen ganz besondere Nachrichten von der Türken Policy, Religion, griechischen Antiquitäten [...] zu finden*, Nürnberg, 1723.
- Edney 2009 Matthew H. Edney, 'The Irony of Imperial Mapping', in Akerman 2009, 11-45.
- Eigentlicher Entwurff 1717 *Eigentlicher Entwurff der Türckischen Haupt-Vestung Belgrad Oder Griechisch-Weissenburg, Welche Ihr. Röm. Kay.s. und Kön. Cathol. Majestät Gerechteste Waffen, Unter [...] Ausführung Des [...] Printzens Eugenii [...] bestritten und bereiset*, Wien, 1717.
- Glücks- und Unglücks-Fälle 1717 *Glück- und Unglücks-Fälle der in dem Königreich Servien gelegenen Haupt-Vestung Belgrad oder Griechisch-Weissenburg [...]*, Augspurg 1717.
- Erdmann 2011 Korbinian Erdmann, *Das Wappen des Prinzen Eugen von Savoyen*, bachelor's thesis at the University of Passau, Passau, 2011.
- Fata 2017 Márta Fata, Márta: 'Karl Alexander von Württemberg. Kaiserlicher General und Statthalter von Serbien', in Zimmermann / Wolf 2017, 43-71.
- Forțiu [2015], Sorin Forțiu, 'Sieur François Perette, Capitaine Ingénieur de Sa Majesté Impériale – prolegomene pentru o fișă bibliografică' [prolegomena for a bibliographic record], 1–8, (accessed on February, 10 2015) (accessed on May, 15 2020, available at <http://www.banat.ro/academica/Perrette.pdf>).

- Foucault 1980 Michel Foucault, *Power/Knowledge: Selected Interviews & Other Writings, 1972–1977*, New York, 1980.
- Gall 1983 Franz Gall, *Österreichische Wappenkunde. Handbuch der Wappenwissenschaft*, Wien, 1992, p. 369-370.
- Gehring / Weibel 2014 Ulrike Gehring / Peter Weibel, *Mapping Spaces. Networks of Knowledge in 17th Century Landscape Painting*, ZKM Museum of Contemporary Art Karlsruhe, München 2014.
- Gutkas 1986 *Prinz Eugen und das barocke Österreich: Ausstellung der Republik Österreich und des Landes Niederösterreich; Marchfeldschlösser Schlosshof und Niederweiden, 22. April bis 26. Oktober 1986*, ed. by Karl Gutkas, Wien, 1986.
- Hall 1992 Stuart Hall, 'The West and the Rest: Discourse and Power', in *Formations of Modernity*, ed. by Stuart Hall and Bram Gieben, Cambridge, 1992, 275–320.
- Harley 1988 John Brian Harley, *Maps, Knowledge, and Power*, in: *The iconography of Landscape. Essays and Use of Past Environments*, ed. by Dennis Cosgrove and Stephen Daniels, Cambridge, 1988, (Cambridge Studies in Historical Geography, vol. 9), 277-312.
- Haydinger 1865 Franz Haydinger, *Prinz Eugenius der edle Ritter in den Kriegs- und Siegesliedern seiner Zeit*, Wien, 1865.
- Heldmann 1910 August Heldmann, 'Virmont', in *Allgemeine Deutsche Biographie* (ADB), vol. 55, Leipzig, 1910, 332–341.
- Hochedlinger 2013 Michael Hochedlinger: *Austria's Wars of Emergence. War, State and Society in the Habsburg Monarchy 1683-1797*, London [et. al.], 2013.
- Höchste Welt- und Krieges-Häupter 1718 *Höchste Welt- und Krieges-Häupter, welche den Fried-brüchigen Türckischen Hochmuth durch zwey Feld-Züge in Ungaren Also gedemüthiget, daß er in dem dritten den Frieden Bittlich suchen, und annehmen müssen, Augsburg*, Dillingen 1718
- Kallbrunner 1958 Josef Kallbrunner, *Das kaiserliche Banat , 1. Einrichtung und Entwicklung des Banats bis 1739*, München, 1958 (Veröffentlichungen des Südostdeutschen Kulturwerks. Reihe B, Wissenschaftliche Arbeiten, vol. 11).
- Krischan 1962 Alexander Krischan, 'Banater Karten im Kriegsarchiv Wien (1686-1900)', in *Südostdeutsches Archiv* 5 (1962), 115-166.
- Livingstone 1995 David N. Livingstone, 'The Spaces of Knowledge. Contributions Towards a Historical Geography of Science', in *Environment and Planning D: Society and Space* 13 (1995), no. 1, 15–34
- Matthiesen 2005 Ulf Matthiesen, 'KnowledgeScapes. Pleading for a Knowledge Turn in Socio-spatial Research' (IRS-Working Paper 31. September 2005), 1–19, [https://www.irs-net.de / download /KnowledgeScapes.pdf](https://www.irs-net.de/download/KnowledgeScapes.pdf) (accessed on January 9, 2015).
- Marsigli 1726 Luigi Ferdinando Marsigli, *Danubius Pannonico-Mysicus observationibus geographicis, astronomicis, hydrographicis, historicis, physicis perlustratus*, vol. 1-6. Hagae Comitum 1726.

- Matuschka 1891 Ludwig Matuschka. *Der Türken-Krieg 1716-18: Feldzug 1717/18*, series 2, vol. 8, Wien, 1891 (Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen nach den Feld-Acten und anderen authentischen Quellen, vol.17).
- Metz 2017 Franz Metz, 'Ein Te Deum für den Kaiser. Kirchenmusik, Singspiele und Lieder zu den Siegesfeiern im Türkenkrieg 1714–1718', in Zimmermann, Wolf 2017, 297-312.
- Montecucoli 1703 Raimondo Montecucoli, *Memorie della Guerra*, Venezia 1703.
- Pálffy 2001 Géza Pálffy, *Gemeinsam gegen die Osmanen. Ausbau und Funktion der Grenzfestungen in Ungarn im 16. und 17. Jahrhundert*, Österreichisches Staatsarchiv Wien [et al.], 2001.
- Petri 1992 Anton Peter Petri, *Biographisches Lexikon des Banater Deutschtums*, Marquartstein, 1992.
- Plihál 2001 Katalin Plihál, 'Giovanni Morando Visconti Erdély térképe 1699-ből' [G. M. Visconti's map of Transylvania from 1699] in: *Cartographica Hungarica* 7 (2000), 2-24.
- Plihál/Follner 2006 Katalin Plihál / Michaela Follner, *Ungarn auf Landkarten*, Österreichisches Staatsarchiv Wien, Wien, 2006.
- Rocher 2013 Rocher, Yves Marie, 'Le siege de Belgrade (1717) raconté par un officer francais', *Revue historique des armées* [En ligne] 270 (2013, mis en ligne le 13 juin 2013 (accessed on October, 10 2016, available at <http://rha.revues.org/7638>)
- Rödl 2010 Volker Rödl, *Zwischen den Welten. Kriegsschauplätze des Donaumaums im 17. Jahrhundert auf Karten und Plänen*, Landesarchiv Baden-Württemberg, Generallandesarchiv Karlsruhe, Karlsruhe, 2010.
- Sabău 2007 Nicolae Sabău, 'Giovanni Morando Visconti in Transilvania. Intorno a un piano inedito per 'il Castello'' in Nicolae Sabău, *Maestri ticinesi in Transilvania tra Cinquecento e Settecento*, Cluj-Napoca, 2007, 51-79.
- Samardžić 2011 Nikola Samardžić, 'The Emergence of Baroque in Belgrade', in: *The Peace of Passarowitz 1718*, ed. by Charles Ingrao, Nikola Samardžić and Jovan Pešalj, West Lafayette 2011, 255-266.
- Sandrart 2010 Joachim von Sandrart (1606-1688). *Ein europäischer Künstler aus Frankfurt*, Historisches Museum Frankfurt, Hohenhausenschlösschen der Frankfurter Bürgerstiftung, Frankfurt am Main, 2006.
- Schneider 2004 Ute Schneider, *Die Macht der Karten. Eine Geschichte der Kartographie vom Mittelalter bis heute*, Darmstadt, 2004.
- Slukan Altić 1999 Mirela Slukan Altić, *Kartografski izvori za povijest Triplex Confiniuma. Cartographic sources for the history of the Triplex Confinium. Kartographische Quellen zur Geschichte des Tripley Confinium*, katalog u istoimenu izložbu [catalog of the exhibition with the same name], Zagreb, 1999.
- Teunissen / Steegh 2003 Harrie Teunissen / John Steegh, *Balkan in kaart. Vijf eeuwen strijd om identiteit [Balkans map. Five Centuries of Struggle for Identity]*, Leiden Universiteitsbibliotheek, Leidse Universiteitsbibliotheek, Leiden, 2003 (Kleine publicaties van de Leidse Universiteitsbibliotheek, vol. 56).

- Tomić 2018 Vladimir Tomić, 'The Viennese view on Belgrade. Belgrade in the Works of Viennese engravers between the 17th and the 19th century from the Belgrade City Museum Collection', in *Belgrade 1521-1867*, ed. by Dragana Amedoski, Belgrade 2018, 453-479.
- Veres 2015 Madalina V. Veres, *Constructing Imperial Spaces. Habsburg Cartography in the Age of Enlightenment*, Pittsburgh, 2015.
- Weltvermesser 2016 *Weltvermesser – von Erde, Meer und Himmel. Das goldene Zeitalter der Kartographie*, Staatsbibliothek Berlin / Weserrenaissance-Museum Schloss Brake, Berlin, 2016.
- Wolf 2017a Josef Wolf, 'Das Mapping der Peripherie. Raumwissen im Temeswarer Banat 1716–1778', in Zimmermann / Wolf 2017, 265-294.
- Wolf 2017b Josef Wolf, 'Der Donauraum und Südosteuropa in der frühneuzeitlichen Kartografie', in Wolf / Zimmermann 2017, 71-96.
- Wolf / Zimmermann 2017 *Fließende Räume. Karten des Donauraums 1650-1800 = Floating Spaces. Maps of the Danube Region 1650-1800. Katalog zur internationalen Wanderausstellung des Instituts für donauschwäbische Geschichte und Landeskunde Tübingen, und des Landesarchivs Baden-Württemberg* ed. Josef Wolf și Wolfgang Zimmermann, Regensburg, 2017.
- Wolff 1995 *Vierhundert Jahre Mercator, vierhundert Jahre Atlas. „Die ganze Welt zwischen zwei Buchdeckeln“, eine Geschichte der Atlanten*, ed. Hans Wolff, Bayerische Staatsbibliothek München, München 1995 (Bayerische Staatsbibliothek, Ausstellungskataloge, vol. 65).
- Wurzbach 1856-1891 Constantin von Wurzbach, *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Österreich, enthaltend die Lebensskizzen der denkwürdigen Personen, welche 1750-1850 im Kaiserstaat und in seinen Kronländern gelebt haben*, vol. I-LX, Wien, 1856-1891.
- Zimmermann / Wolf 2017 *Die Türkenkriege des 18. Jahrhunderts. Wahrnehmen - Wissen – Erinnern*, ed. by Josef Wolf and Wolfgang Zimmermann, Regensburg 2017.

Figure captions

Fig. 1 Anonymous map of the Banat of Temeswar, 1717.

Fig. 2 Title cartige of the map.

Fig. 3 Černa Vallley between Mehadia and Orșova with localization of the hematite rocks.

Fig. 4 Fortress and city of Temeswar and their surroundings.

Fig. 5 Danube River downstream between Brza Palanka and the village Kamenica near Negotin.

Fig. 1

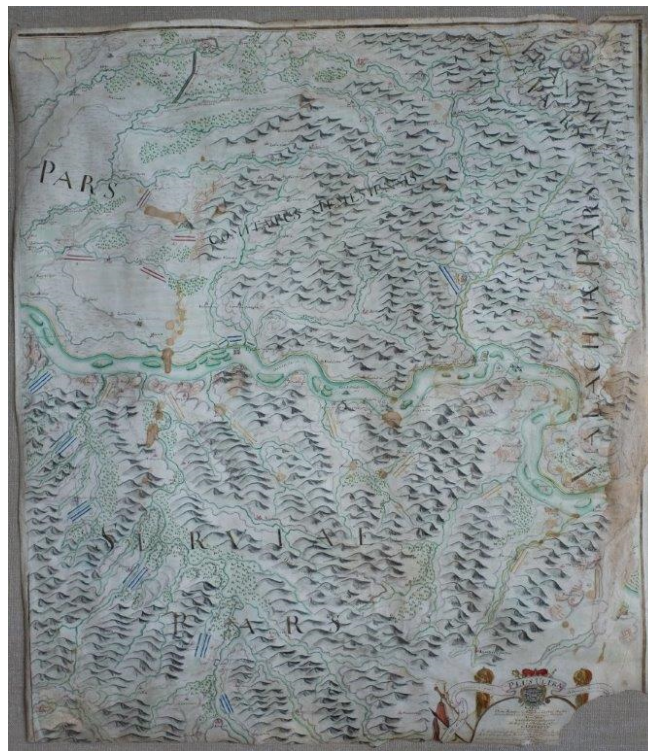


Fig. 2



Fig. 3

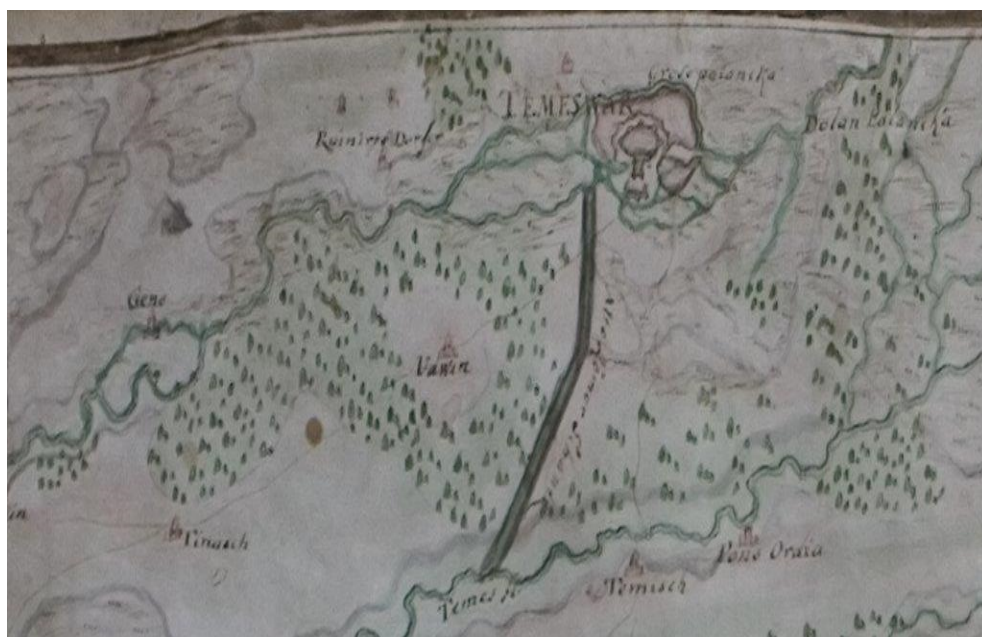


Fig. 4

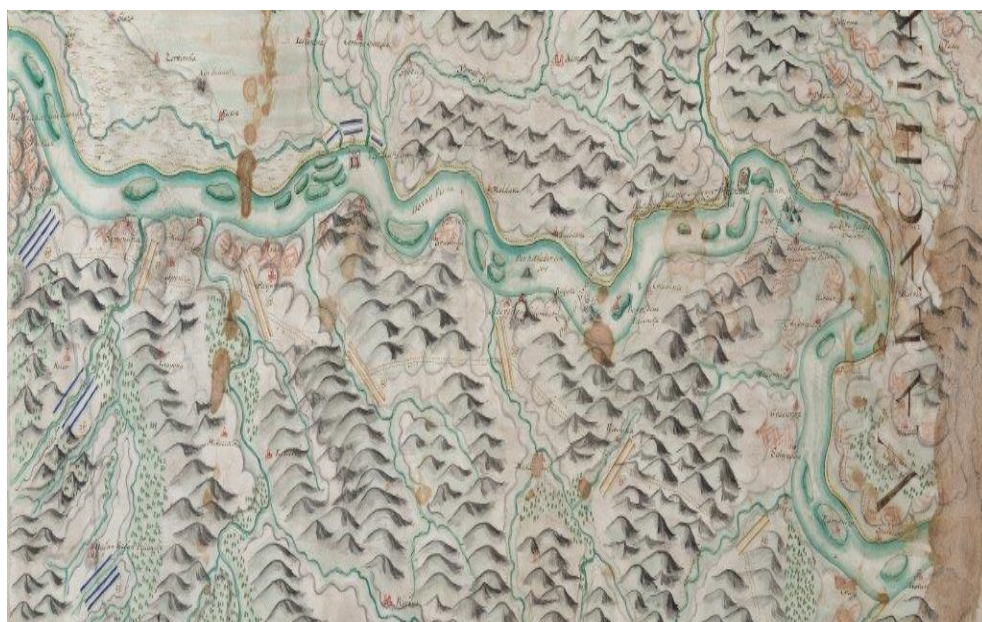


Fig. 5



Проф. др Урош В. Шуваковић¹
Универзитет у Београду
Учитељски факултет
Катедра за филозофију и
друштвене науке
Српска академија образовања
Београд (Србија)

Оригинални научни рад
Српска академија образовања
Годишњак за 2020. годину
УДК: 371
Стр. 146-158

УЏБЕНИК НИЈЕ РОБА²
ИЛИ
О ПОСЛЕДИЦАМА ТРЕТИРАЊА УЏБЕНИКА ИСКЉУЧИВО КАО
ПРОИЗВОДА КОЈИ ИЗДАВАЧУ ДОНОСИ ПРОФИТ

***Апстракт:** У раду се аргументује теза да је уџбеник, као основно дидактичко средство, књига која треба да служи просвећивању народа, пре свега да помогне процес учења код деце, а не да буде производ који омогућава издавачима енормну зараду. Ако се ствар тако посматра, постаје јасно због чега уџбеник није роба као и свака друга, већ основно дидактичко средство чијој изради држава мора да посвети пуну пажњу, поготову када се ради о основношколским уџбеницима.*

***Кључне речи:** школски уџбеници, тржиште, профит, вредносни утицај, улога државе.*

*Основно образовање је обавезно и бесплатно,
а средње образовање је бесплатно.
(Устав Републике Србије, 2006, чл. 71. ст. 2)*

Уставна одредба из важећег Устава Републике Србије никако не би смела да буде схваћена тек као пука прокламација заостала из социјалистичких времена, премда она извесно јесте социјалистичка тековина у погледу осмогодишњег обавезног и бесплатног школовања и средњошколског бесплатног школовања. Имајући у виду овакво опредељење уставотвораца, али и достигнућа наука о образовању, ми ћемо у овом раду аргументовати тезу зашто уџбеник није роба и због чега је важно да му држава посвети дужну пажњу.

¹ uros.suvakovic@uf.bg.ac.rs

² Рад је резултат научно-истраживачке делатности Учитељског факултета Универзитета у Београду, коју

финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије

Кратак преглед приватизације у области образовања у Србији

Најпре, морамо да констатујемо да не постоји ништа бесплатно, па ни основно образовање. Оно се плаћа из ценова пореских обвезника, на солидаран начин: свој деци се обезбеђује бесплатно основно осмогодишње школовање, од новца који у буџет уплаћују различити субјекти, укључујући и лица која немају децу. То је принцип *солидарности*. О томе пише и Чомски, када описује "напад на јавно образовање". "Јавне школе заснивају се на принципу солидарности. Ја више немам децу која похађају школу. Моја деца су одрасла, али принцип солидарности каже да 'радо плаћам порез како би и оно дете с друге стране улице могло да иде у школу'. То је нормално људско осећање. Зато то људима ваља избацити из главе. 'Моја деца више не иду у школу. Зашто бих онда плаћао тај порез? Приватизујте то' и тако даље. Јавни образовни систем - од вртића па све до факултетског образовања - под великим је притиском. А то је оно што смо сматрали једним од драгуља америчког друштва" (Чомски, 2017: 75).

Иако Србија нема много сличности са Америком, напад на бесплатно образовање је једна од малобројних заједничких карактеристика. Наравно, Србији та новост много теже пада, пошто су њени грађани све до периода транзиције били навикнути на бесплатно школство: од предшколских установа до факултета. Прва предшколска установа - вртић "Станком бајка" добио је одобрење власти за рад 1992. када и прва приватна основна школа "Милош Црњански", док је прва приватна средња школа - гимназија "Црњански" основана тек 2002. Први приватни "Универзитет Браћа Карић" добио је дозволу за рад 1993. године. Како се може уочити, приватизација у области образовања у Србији ишла је постепено, а започета је још у последњој деценији XX века, да би у прве две деценије XXI века она добила на убрзању, пре свега кроз отварање великог броја приватних високошколских установа³. Најмање је отворено приватних основних школа, свега 11⁴, 1 основна музичка школа у Београду, али и 9 школа чији је оснивач страно лице⁵ (МПНТР, s.a.), док је чак 332 приватне предшколске установе основано у Србији, од којих 286 у Београду. Интересантно је уочити да је дозвола за рад за чак 130 предшколских установа издата у 2018. години (МПНТР, 25.01.2021). Када су у питању средње школе и гимназије, према подацима надлежног Министарства њих у Србији има 49, од којих већина има већи број различитих усмерења, али неке и своја издвојена одељења изван седишта матичне школе (МПНТР, 27.08.2020).

³ У тренутку писања овог рада, Србија има 9 државних и 10 приватних универзитета. Додуше, значајно је већи број студената који студирају на државним универзитетима, али такав је случај и са другим школским установама. На приватне установе иде онај који може то да плати.

⁴ Све у Београду, осим по једне у Новом пазару и у Јагодини.

⁵ Све у Београду

Потребно је, међутим, уочити да није проблем у врсти својине васпитно-образовних установа, већ и циљу њиховог формирања. За разлику од јавних школа које се формирају у просветитељску сврху, приватне образовне установе се формирају у сврху остваривања профита њихових власника. Не треба онда ни наглашавати да оне нису бесплатне за ђаке и њихове родитеље, па се када је у питању оснивање приватних основних и средњих школа поставља и питање уставности издавања дозвола за такву врсту делатности. Остварени профит се не улаже даље у побољшање квалитета образовања, услова рада, стипендирања студената, истраживања која могу да донесу комерцијалну добит и сл, како се то чини на приватним престижним универзитетима нпр. у САД, већ се он усмерава првенствено ка повећању капитала оснивача ових установа. На примеру високошколских установа на то указује професор Данило Ж. Марковић: "Скоро у свим случајевима оснивања ових установа, њихови оснивачи не пласирају свој капитал, већ стичу капитал од високих школарина студената...За овакву друштвено-неприхватљиву праксу одговорна је држава која се крије иза схватања о дерегулацији и либерализацији приватног предузетништва" (Марковић, 2008: 13). Суштина је у томе да је криза јавних финансија водила смањивању улагања државе у државне универзитете, док су капиталисти уочили да се на образовању може зарадити, принуђујући тако и државне универзитете да заузимају протржишни став, што је све водило настанку феномена *академског капитализма* (Лукашук, 2013: 519). На примеру Србије ова појава је сасвим очигледна: са изузетком Универзитета у Приштини (са привременим седиштем у Косовској Митровици) у школској 2018/19 години удео самофинансирајућих студената је удвостручен у односу на шк. 1993/94 годину, при чему он на Универзитету у Београду чини чак 58,2% студената! (Шуваковић, 2019: 977).

II

Да ли оно што је бесплатно родитељи треба да плаћају?

Питање из овог поднасловa звучи бесмислено, међутим лако је уверити се да то није тако. Устав наше земље прописује бесплатно основно и средње школство, при чему је основно школство обавезно. Ако занемаримо издате дозволе за рад пориватних основних и средњих школа које се плаћају, за шта смо већ устврдили да је са уставног становишта спорно, поставља се питање шта је заправо бесплатно у нашем школству? Извесно, бесплатно је коришћење школских зграда, игралишта, сала за физкултуру, са све потребним намештајем и опремом, који су, по правилу, веома стари. Дакле, коришћење државног школског простора родитељи не плаћају. Бесплатна су и предавања учитеља и професора, пошто они примају плате из буџета. Да ли су сасвим бесплатна? То је велико питање. Сведоци смо да је много ученика принуђено да узима приватне часове како би добили позитивне оцене. За припрему мале матуре постоје основане агенције које ученике припремају за полагање ових

испита. Питање је сада чему их наставници уче, уколико су родитељи ученика принуђени да плаћају допунске приватне часове како би се ученицима разјаснило градиво које је требало да им наставници у школама разјасне? Овде се не ради о појави да наставник шаље свом колеги из друге школе ученика да га приватно подучава и обратно, иако такве ситуације нису ретке. Ради се о томе да наставници из неких разлога - које би требало детаљно истражити и који могу да буду и објективне и субјективне природе - нису у стању да ученицима пруже на часовима оно знање које потом захтевају од њих да га искажу када одговарају или када полажу малу матуру. У неким школама постоји и развијена допунска и додатна настава, у неким је она у врло рудименталном виду. Све у свему, терет плаћања за наставу предвиђеног градива делимично пада на родитеље, па се никако не може рећи да је настава у јавним (= државним) школама бесплатна.

Коначно, долазимо и до питања бесплатних уџбеника. Они нису бесплатни, а јесу дидактичко средство без кога настава није могућа, "основни извор знања намењен ученицима" (Вилотијевић, 2000: 467). Њихов дидактички значај је тим већи, уколико се ради о млађим разредима. У различитим периодима наше школске историје они су били бесплатни: старије генерације се сећају да смо у времену самоуправног социјализма у основној школи добијали уџбенике, користили их и враћали их очуване како би наредна генерација ученика могла да их користи. И тако неколико генерација је учило из исте књиге. Слично је решење било примењивано и пре десетак година, када је министар просвете био социјалиста др Жарко Обрадовић. Међутим, од 2003. године долази до демонополизације тржишта уџбеника. Завод за уџбенике и наставна средства, као до тада једини издавач, губи монополску улогу, да би 2015. године у Србији било лиценцирано чак 79 издавача уџбеника за основну школу (Делић, Кузмановић, 2018: 423). Ово није значило демонополизацију, већ атомизацију тржишта уџбеника. Толики број издавача уџбеника, који су на малом српском тржишту наступили у броји за профит, проузроковао је да је "оборен је основни закон политичке економије да демонополизација производње, настанак конкуренције, значи и пад цена производа. Десило се управо супротно: са демонополизацијом Завода за уџбенике, цене уџбеника су драстично скочиле, пошто су тиражи мали, а тржиште издељено" (Шуваковић, 2018: 200). Осим тога, приликом доношења одлуке о демонополизацији издавања уџбеника, пошло се од тога да једно предузеће има монопол на тржишту за издавање уџбеника; није се узело у обзир да интелектуални монопол није постојао, пошто је готово за све главне предмете Завод за уџбенике објављивао бар по један алтернативни уџбеник. Другим речима, постојала је могућност избора. Када је извршена демонополизација, уведено је лиценцирање издавача, па се стигло до бројке од 79 издавача, да би се потом прешло на систем цензуса: одобравају се они "уџбеници за исти предмет у истом разреду које су изабрале школе које похађа најмање 5% ученика одређене генерације" (Закон о уџбеницима, 2015, чл. 17. ст. 2). Ако има више издања са учешћем од 5%, бирају се првих шест са највишим учешћем, а

аколико их нема довољно са 5% бирају се прва три са највишим уделом. Каснијим законским изменама и овај цензус је укинут, па је сваки уџбеник који прође прописану процедуру уврштаван у Каталог одобрених уџбеника.

При свему овоме, уџбенике рецензира Завод за унапређивање образовања и васпитања (ЗУОВ), који би требало да се придржава прописаних програма за одређене разреде и предмете, а у коначном одобрава министар просвете на предлог ЗУОВ. Заступници либералног приступа као главни аргумент и наглашавају то да је њихов уџбеник одобрила држава, те да је самим тим он у складу са предвиђеним програмом и најбољим методичко-дидактичким стандардима. Да ли је баш тако? Да ли, ако је одобрено нпр. 15 буквара за први разред основне школе, сваки једнако добар и једнаког квалитета? Да ли је уједначена нпр. ортографија? Према Катлогу одобрених уџбеника у шк. 2019/20. години нашло се чак 15 буквара публикованих од 10 издавача (в. Табела 1).

Табела 1: Преглед издавача и броја буквара који су им одобрени за издавање у шк. 2019/20. години⁶

НАЗИВ ИЗДАВАЧА	БРОЈ ОДОБРЕНИХ БУКВАРА
БИГЗ школство	2
Креативни центар	2
Герундијум	1
Едука	1
Клетт	1
Фреска	1
Нови логос	2
ЈП Завод за уџбенике	2
Нова школа	1
Вулкан издаваштво	2
УКУПАН БРОЈ ИЗДАВАЧА: 10	УКУПАН БРОЈ РАЗНИХ БУКВАРА: 15

Уколико се узме у обзир да је школске 2019/20 године у први разред основне школе, према подацима Републичког завода за статистику, уписано 64015 ученика⁷ излази да је просечан тираж буквара око 4300 примерака. Свакако, неки имају значајно већи тираж, други значајно мањи. Али се свакако поставља питање сврхе толиког броја буквара. Још од Коменског влада правило: "Биће такође добро да исте књиге буду истог издања, да се подударају и у страницама и у редовима, да се лако налази и памти где је шта" (Коменски, 1997: 167). Оваква пролиферација уџбеника, па и буквара као књиге са којом

⁶ Извор: <http://www.mpn.gov.rs/udzbenici/> приступљено 10/03/2021.

⁷ Извор: <https://data.stat.gov.rs/Home/Result/11020301?languageCode=sr-Latn> приступљено 10/03/2021.

се ђак сусреће као својом првом књигом, у потпуности се оглушује о ово дидактичко начело.

Дакле, дидактичка сврха не постоји. Супротно, она би постојала када би постојао само један буквар којим би се сви ђаци у Србији (и српском културном кругу) служили. Могуће је, међутим, уочити неке друге сврхе. Прва од њих јесте профит. Њега остварују приватни, често и инострани, издавачи. Губитник је држава, која уместо да има добит од рада свог предузећа ЈП Завод за уџбенике, има од њега губитак и плаћени порез. Други, инострани издавачи, плаћају порез у Србију, али добит износе из Србије, у домицилне земље својих издавача. То је исти принцип по коме је укинута домаће банкарство, да би добит од пословања страних банака у Србији била извучена из Србије. Дакле, ради се о некој врсти неоколонијалне експлоатације, која се овог пута одвија кроз издавачку делатност уџбеника, од којих се многи чак и не штампају у Србији, већ тамо где је то јевтиније (нпр. у Бугарској, Кини, итд), па се онда готови увозе. Дакле, остварује се максимализација профита на отвореном српском тржишту. И следећи аспект који је значајан: држава Србија не штити своје грађане, већ допушта да буду уцењивани на начин да школе (читај: директори и њихови сарадници) врше избор уџбеника, које су родитељи *од свог новца дужни да купе*. Уколико се прихвати "аргумент" да су сви одобрени уџбеници прошли исту рецензију ЗУОВ и да их је све одобрио министар просвете⁸, због чега онда школе бирају уџбенике? Ако желимо да поступамо по принципу "нека цвета хиљаду цветова" - нека се користи хиљаду уџбеника, онда би било природно дозволити родитељима да купе уџбеник за свог ђака који они одаберу. Јер они *то плаћају*, а надлежни државни орган је све одобрио, према томе прогласио их једнаким у смислу поштовања програма, као и примене дидактичко-методичких садржаја. Одлучивање директора и њихових сарадника о томе на који ће начин родитељи да троше свој новац, супротно је Уставу Републике Србије који гарантује право приватне својине. Када би држава плаћала те уџбенике, онда би они могли да сугеришу избор. По чему су директори, савети родитеља и наставници компетентнији за одабир уџбеника, од ЗУОВ који их је одобрио? И како се та компетентност у школи Х одражава да се одабери уџбеници једног издавача, а у школи Y, две улице даље, да се одаберу уџбеници другог издавача? И какав је утицај самих издавача на одабир уџбеника? Постоји ли ту простор за тзв. системску корупцију? И да ли су се још пре пет година стекли услови за констатовање монопола будући да је једна издавачка кућа купујући неколико других издавачких кућа остварила натполовично учешће у тржишту уџбеника у Србији? Све су ово озбиљна питања, која се постављају *искључиво* због тога што је неко смислио да се уџбеници у Србији третирају као свака друга роба, да се износе на пијацу, при чему је вредност тог тржишта у зависности од

⁸ И код креирања курикулума и одобравања уџбеника који би требало да буду на њима засновани, не треба сметнути с ума Аврамовићеву тезу о надређености европских стандарда у образовању националној образовној политици, односно о *десуверенизацији образовања* (Аврамовић, 2013: 75-76).

процена између 50 и 120 милиона евра годишње. Осим наведених аргумената, треба имати у виду да се родитељи излажу и бар још двема врстама додатних трошкова: а) деца не могу да наслеђују уџбенике своје старије браће, нарочито уколико је разлика у годинама мало већа; б) приликом преласка из једне школе у другу, родитељи се излажу захтеву за куповином нових уџбеника, оних које је та нова школа одабрала.

И у дидактичком смислу, још од Коменског важи начело *доступности уџбеника*, а ово начело је озбиљно доведено у питање, нарочито у породицама које имају двоје и више деце и којима такав "септембарски издатак" није ни мало лак. На родитеље је сваљен сав, не мали трошак куповине уџбеника, који би начелно требало да буду бесплатни, пошто је основно и средње образовање бесплатно. Из наше визуре обезбеђење бесплатних уџбеника свим ђацима би требало посматрати и као остварење начела опште доступности али и као допринос растерећењу породичних буџета, па следствено томе и као меру популационе политике.

III

О проблему научности и васпитања у ситуацији пролиферације броја уџбеника за исти предмет

Научност је основна вредност уџбеника. То значи да уџбеник мора да почива на научним чињеницама у вези са којима постоји општа сагласност у науци. У уџбеницима није допуштена полемика, нити изношење хипотеза њихових аутора, већ се могу изнети само неспорне научне истине. На жалост, уџбеници у Србији су препуни научно потпуно неутемељених тврдњи. Тако у уџбенику за историју за 7. разред основне школе, у издању БИГЗ-а⁹ стоји следећа тврдња: "Данак у крви је омогућавао децацима да напредују на друштвеној лествици, а они су заузврат били потпуно одани султану. Тако су многи од њих постали чланови важне и утицајне елите Османског царства", док се на крају лекције као задатак ученицима поставља питање да наведу "позитивне и негативне стране данка у крви". Историјски гледано, јањичари су били дечаци отимани од српских мајки, потурчени, васпитавани у османском духу, који су ратовали за тадашњу турску империју. Одвођење српске деце у јањичаре је називано "данак у крви" и представљало је вид опорезивања у живој деци како би се обезбедила војска за Отоманско царство. То се никако не може сматрати обликом социјалне проходности, пошто се радило о присили, једнако као што се ни насилно покрштавање Срба у НДХ не може сматрати условом социјалне проходности, већ елементом геноцида који је почињен над Србима током Другог светског рата.

Има у нашим уџбеницима и тврдњи које немају директне везе за српским националним идентитетом, већ представљају материјалне, научне

⁹ БИГЗ је купила Школска књига из Загреба. Аутори овог уџбеника су Александра Петровић, Весна Лучић и Перуника Петровић

грешке. Тако је у радној свесци за *српски језик* за трећи разред основне школе - у лекцији у којој се учи писање великом словом имена народа - дата карта Европе и као државе означена Ирска и Шведска. И све би то била пристојна илустрација писања имена народа велим словом, да је Шведска уцртана тамо где јој је на карти место, а не тамо где се налази - Норвешка!¹⁰ У уџбенику за *биологију* за 8. разред основне школе издавачка кућа Клет¹¹ је нашла за сходно да ђацима објасни како се пол и род не поклапају, те како особа једног пола може да се осећа да припада неком другом роду, којих има више од два. Овде је више проблема: а) најпре ради се о уџбенику за *биологију*, б) биолошки, код људи постоје само два пола: мушки и женски¹², и то је једина научна истина, в) узраст ученика на нивоу 8. разреда дозвољава да се та истина разуме; г) увођење појма рода, који представља социјални конструкт¹³, а не биолошку датост, па роду уопште није место у биологији, а питање је да ли му је место и у социологији, осим као илустрацији идеолошких матрица радикалног феминизма и социјалног инжењеринга. Иста издавачка кућа у свом уџбенику из географије за 6. разред основне школе као пример "нерешеног спора између две стране" наводи случај Народне Републике Кине и "Републике Кине" (Тајван)¹⁴, што је све пропраћено картом на којој је Тајван јасно означен засебно од НР Кине. То само по себи представља оспоравање чињенице коју су прихватиле и Уједињене нације да је Тајван саставни део НР Кине, кроз "политику једне Кине", а такође је супротно и спољнополитичкој доктрини Србије.

Кроз уџбенике се, осим чињеница, ученици и васпитавају. Њихову васпитну улогу никако не треба пренебрегнути, као ни васпитну улогу школе у целини. Школа игра, што је још Диркем уочио, важну улогу у хомогенизацији друштва, кроз развијање вредности, моралних начела, вршећи просистемску социјализацију. Будући да су уџбеници главно дидактичко средство у том образовном процесу, јасно је да они нису само "шведски сто" на који су набацане пукe научне чињенице, већ и да се те чињенице интерпретирају на различите начине, да се користе различити друштвени контексти, да илустрације и примери битно утичу на разумевање чињеница,

¹⁰ "Радна свеска 3 уз уџбенички комплет српског језика и књижевности", издавач Нови логос, аутори Наташа Станковић-Шошо и Јелена Срдић.

¹¹ Аутори су Горан Корићанац, Ана Ђорђевић и Весна Албијанић.

¹² Ово не доводе у питање ни социолози феминистичке оријентације који пол дефинишу као "сложен скуп особина и понашања у људској врсти која су повезана или непосредно проистичу из карактера репродукције људи као врсте. Прва и основна особина је *полна разлика* - подела људских бића на мушкарце и жене према полним одликама и улогама у процесу репродукције" (Милић, 2007: 402)

¹³ За појам рода Анђелка Милић каже да су га "у друштвене науке увеле неофеминисткиње како би указале на суштинску, генеричку природу полних разлика које потичу од социокултурне детерминације, а не из *полне природе* људске врсте" (Милић, 2007: 498).

¹⁴ Аутор уџбеника је Тања Парезановић.

што све посебно важи када се ради о друштвено-хуманистичким наукама. Кроз учење језика усваја се и култура народа чији је то језик. Може се то рећи и сасвим огољено, онако како је то учинио Алтисер да је "доминантни државни идеолошки апарат - образовни апарат" (2015: 39). Питање које се поставља јесте у ком правцу се врши социјализација ђака у Србији ако се у уџбенику за техничко образовање за пети разред основне школе¹⁵ као илустрација регулисања саобраћаја нађе "прометник" - саобраћајац у униформи хрватског саобраћајца, а не саобраћни полицајац у униформи земље којој је тај уџбеник намењен - Србије?!¹⁶ Да не говоримо о уџбенику хрватског језика за ученике хрватске националне мањине у Србији, а што је откривено тек током телевизијских предавања за време пандемије COVID-19, у коме стоји да се у време НДХ „водила брига о чистоћи и правилној јавној употреби хрватскога језика и правописа“, да је у Краљевини СХС наметан српски језик, критикује се Новосадски споразум итд¹⁷, афирмише Декларација о називу и положају хрватског књижевног језика, која је била увод у Маспок 1971. године итд. Према томе, из увезеног уџбеника, ђаци у Србији се уче да је идеал чистоте хрватског језика био онај који је нормиран у НДХ! Да Србија није давних 80-их година XX века имала искуство са увозом уџбеника из Албаније који су албанско становништво на Космету упућивали на Албанију као њихову државу којој треба да се присаједине, не би чудило да прави грешке са увозом уџбеника и садржаја који, благо речено, антагонизирају децу још у основношколском узрасту.

IV

Ка закључивању

Неолиберална идеологија је нанела огромне штете човечанству. То се посебно осећа у оним земљама у којима је после Другог светског рата успостављен социјалистички друштвени поредак, као и у земљама које су прихватиле идеју "државе благостања". Одустајање од ових хуманистичких тековина бриге о јавном добру показало је све мане током колапса јавноздравствених система у време пандемије COVID-19, нарочито у Италији и Шпанији.

Није, међутим, само јавно здравство то које је уништено деловањем сила беспштедног тржишта. Иста је ситуација и са јавним школством које је, посебно у транзиционим земљама у великој мери девастирано (в. Шуваковић, 2014: 204-231). Тој девастацији је највише допринело препуштање установа образовања и васпитања деловању слепих сила тржишта. Просветитељско-хуманистичка мотивација је потиснута, а мотив профита је постао доминантан.

¹⁵ Издавач БИГЗ, аутори Драган Маринчић и Снежана Ранђеловић

¹⁶ <http://www.politika.rs/sr/clanak/40223/Hrvatski-polica-jac-u-srpskom-udzbeniku>

¹⁷ "Хрватска кријесница", уџбеник за осми разред основне школе, аутори Славица Ковач, Мирјана Јукић и Мери Јуричев-Думпавлов, издање Љевак школе, загреб, 2014. <http://flipbook.ucenjebezgranica.hr/hrvatska-krijesnica-8/#book5/14-15>

Уместо да се држава стара о школству као јавном добру, она га је препустила - у великој мери - тржишту. Ситуација са уџбеницима у Србији то веома добро илуструје. Србија је *уџбенички колонизирана*, а иностране компаније посредством којих се врши та колонизација се налазе претежно у Немачкој, Словенији и Хрватској. "Преко 80% уџбеника у Србији производе стране компаније, и то словеначко-немачке и хрватске" (Ђурковић, 2020: 251). То што су аутори уџбеника већином из Србије, само потврђује тврдњу о постојању *компрадорске интелигенције* (Антонић, 2010). Уџбеник као основно дидактичко средство је постао упитан, будући да су доведена у питање сама начела научности, једнообразности и доступности свима. Не само да се експлоатишу родитељи који су приморани да скупо плаћају те књиге и не само да се енорман профит остварен на продаји уџбеника одлива из земље, већ се врши и вредносни утицај на младе нараштаје у нашој земљи. То и јесте главни разлог због кога је потребно регулисати услове производње уџбеника, издавање уџбеника бар за идентитетске предмете поверити као јавно овлашћење Заводу за уџбенике као државном издавачу и, што је могуће пре, учинити уџбенике бесплатним за све ученике у Србији, бар када се ради о обавезној основној школи. Тада би они поново добили свој хуманистичко-просветитељски смисао и престали да буду роба као и све друго што се износи на тржиште.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Аврамовић, З. (2013). *Образовање у токовима друштва знања*, Београд: Завод за уџбенике
- Алтисер, Л. (2015). *Идеологија и државни идеолошки апарати*, 2. и допуњено издање. Лозница: Карпос
- Антонић, С. (2010). Компрадори. *Нова српска политичка мисао*, 9. април. Доступно на <http://www.nspm.rs/politicki-zivot/kompradori.html> приступљено 10/03/2021
- Вилотијевић, М. (2000). *Дидактика 3: организација наставе*. Београд: Завода за уџбенике и наставна средства, Учитељски факултет Универзитета у Београду
- Делић, Б., Кузмановић, Д. (2018). Питања тржишта уџбеника у Србији 2008-2016. *Култура полиса* 15 (35): 423-443. Доступно на <https://kpolisa.com/KP35/4-3%20DelicKuzovic.pdf> приступљено 10/03/2021
- Ђурковић, М. (2020). Биланс Петог октобра. У С. Орловић, Д. Ковачевић (ур.) *Двадесет година 5. октобра*, 245-260. Београд: Факултет политичких наука Универзитета у Београду - Центар за демократију, Hanns Seidel Stiftung
- Коменски, Ј. А. (1997). *Велика дидактика*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства
- Лукашук, О. С. (2013), „Глобализација как фактор трансформации высшего образования“ у В. Вулетић, Ј. Ћирић, У. Шуваковић (прир. и ур)

Глобализација и десуверенизација. Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини; Београд: Српско социолошко друштво, Институт за упоредно право. Доступно на: <https://drive.google.com/file/d/0BzVmKuYYMVVqLUFURWl0UEtsZms/view> приступљено 10/03/2021

Марковић, Данило Ж. (2008). *Глобализација и високошколско образовање*. Ниш: Универзитет у Нишу; Нови Пазар: Државни универзитет

Милић, А. (2007). Пол. У А. Мимица, М. Богдановић (прир). *Социолошки речник*, 402-403. Београд: Завод за уџбенике

Милић, А. (2007). Род. У А. Мимица, М. Богдановић (прир). *Социолошки речник*, 498-499. Београд: Завод за уџбенике

Чомски, Н. (2017). *Реквијем за амерички сан: десет принципа концентрације богатства и моћи*. Нови Сад: Академска књига

Шуваковић, У. (2019). Неки (друштвени) аспекти образовања у транзиционој Србији. *Социолошки преглед* 53 (3): 943-977. DOI: [10.5937/socpreg53-23765](https://doi.org/10.5937/socpreg53-23765)

Шуваковић, У. (2018). образовање на тржишту производи друштво необразованих. *Годишњак САО за 2017*, вол. XIII: 193-204. Доступно на <http://www.sao.org.rs/documents/2018/GODISNJAK%20SAO%20ZA%202017.%20GODINU.pdf> приступљено 10/03/2021

Шуваковић, У. (2014). *Транзиција: прилог социолошком проучавању друштвених промена*. Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини

ДОКУМЕНТА

Закон о уџбеницима (2015). *Службени гласник РС* 68/18. Доступно на: <http://www.mpn.gov.rs/wp-content/uploads/2015/08/%D0%97%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD-%D0%BE-%D1%83%D1%9F%D0%B1%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%86%D0%B8%D0%BC%D0%B0.pdf> приступљено 20/03/2021

Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије [МПНТР, 25.01.2021.]. "Верификоване приватне предшколске установе". Доступно на: <http://www.mpn.gov.rs/wp-content/uploads/2021/03/Privatne-predskolske-ustanove-januar-2021.pdf> приступљено 10/03/2021

Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије [МПНТР, 27.08.2020.]. "Списак приватних средњих школа". Доступно на <http://www.mpn.gov.rs/srednje-obrazovanje/> приступљено 10/03/2021

Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије [МПНТР, s.a.]. "Верификоване приватне основне школе". Доступно на: <http://www.mpn.gov.rs/prosveta/osnovno-obrazovanje-i-vaspitanje/> приступљено 20/03/2021

Устав Републике Србије (2006). *Службени гласник РС* 98/2006

Uroš V. Šuvaković¹⁸

University of Belgrade, Teacher Education Faculty,
Department of Philosophy and Social Sciences
Serbian Academy of Education
Belgrade (Serbia)

A TEXTBOOK IS NOT A COMMODITY¹⁹
OR
***ON CONSEQUENCES OF TREATING A TEXTBOOK SOLELY AS A PROFIT-
GENERATING PRODUCT TO THE PUBLISHER***

Neoliberal ideology has caused huge harm to the humanity. It is particularly felt in those countries where, after World War Two, the socialist order was established, as well as in those countries that accepted the idea of the “welfare state”. Giving up this humanistic legacy of care for the public good has manifested its faults during the collapse of the public healthcare systems during the COVID-19 pandemic, especially in Italy and Spain.

However, it is not only public healthcare that has been destroyed by the action of the ruthless market forces. The same situation is with the state-run education system which has been devastated to a large extent, particularly in the countries undergoing transition. Leaving the educational institutions to the action of the blind market forces has mostly contributed to such devastation. Enlightening-humanistic motivation has been suppressed while the profit motive has become dominant. Instead of taking care of education as a public commodity, the state has given it up – to a large extent – to the market. The situation with textbooks in Serbia illustrates it quite well. Serbia is *colonized by textbooks*, while foreign companies through which such colonization is being conducted are mostly located in Germany, Slovenia and Croatia, and controlling over 80% of the primary school textbook market. A textbook as a basic didactic instrument has been disputed since the very principles of science, uniformity and availability to everyone have been brought into question. Not only the parents are exploited by being forced to pay high prices for those books and not only enormous profits generated from textbook sales are going out of the country, but there is also a direct value influence being exerted on young generations in Serbia. That is the main reason why it is necessary to regulate the conditions of textbook production, to put textbook publication as a public authorization at least for the identity subjects in charge of the Institute for Textbooks as the state-run textbook publisher in Serbia and, as soon as possible, to make textbooks free to all students and schoolchildren in Serbia, first of all to those attending compulsory primary school. In that case, textbooks would regain their

¹⁸ uros.suvakovic@uf.bg.ac.rs

¹⁹ This paper is the result of the scientific-research work of the Teacher Education Faculty, the University in Belgrade, financed by the Ministry of Education, Science and Technological Development of the Republic of Serbia.

humanistic-enlightening meaning and cease to be commodities like anything else placed in the market.

Key words: school textbooks, market, profit, value influence, role of the state.